

95 STELLINGEN

AANGEPLAKT AAN DE SLOTKAPEL TE WITTENBERG

OP ZONDAG 31 OKTOBER 1517

DOOR

DR. MAARTEN LUTHER

En

LUTHERS BRIEVEN EN PROTESTEN 1517-1520

LUTHER IN DE BAN

LUTHER OP DE RIJKSDAG TE WORMS, 1521

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG**

Tweede editie 2012

INHOUD

DEEL I

LUTHERS BRIEVEN EN PROTESTEN 1517-1520

Inleiding

Toelichting

Tekst no 1. LUTHER AAN DE AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ, 1517

Tekst no 2. LUTHERS BEROEP OP DE OPENBARE MENING, 1518

Tekst no 3. LUTHER AAN DE BISSCHOP VAN BRANDENBURG, 1518

Tekst no 4. LUTHER AAN JOHANN VON STAUPITZ, 1518

Tekst no 5. LUTHER AAN PAUS LEO X, 1518

Tekst no 6. PROTESTATIO, 1518

Inleiding op tekst 7-10

Tekst no 7. LUTHERS BEROEP OP HET CONCILIE, 1518

Tekst no 8. LUTHER AAN PAUS LEO X, Ontwerp, 1519

Tekst no 9. LUTHER AAN FREDERIK KEURVORST VAN SAKSEN, 1519

Tekst no 10. LUTHER AAN PAUS LEO X, 1520

DEEL II

FACETTEN IN DE HERVORMING VAN LUTHER, 1517-1521

1. DE AFLAATHANDEL IN LUTHERS TIJD

Door Prof. Dr. A. Eekhof

2. DE VIJF-EN-NEGENTIG STELLINGEN VAN MAARTEN LUTHER

Door Dr. A. W. Bronsveld

3. BIJZONDERE DROOM VAN KEURVORST FREDERIK VOORAFGAAND AAN LUTHERS OPTREDEN OP 31 OKTOBVER 1517

4. GEVOLGEN VAN DE 95 STELLINGEN: LUTHER IN DE BAN

5. LUTHER OP de RIJKSDAG TE WORMS

Door F. Pijper

6. MARTELAREN DIE GEDOOD WERDEN VANWEGE LUTHERS LEER

Door Adrianus Haemstedius

INDEX

DEEL I

LUTHERS BRIEVEN EN PROTESTEN 1517-1520

INLEIDING

Een aenbeeld is de Kerck

Dit is een historisch boek.¹ Het werd geschreven naar aanleiding van de herdenking in 1961, dat in de nacht van 1 op 2 november 1561 de *Belijdenis des Geloofs* van de Zuid-Nederlandse Protestanten over de muur van het kasteel te Doornik is geworpen om langs die weg aan Koning Philips II te worden aangeboden. Deze Belijdenis werd gaandeweg aanvaard door het gehele Zuid- en Noord-Nederlandse Calvinistische Protestantisme en gold sinds 1571 als het kerkelijk akkoord voor de toen nog in betrekkelijk losse samenhang naast elkaar levende gemeenten of kerken. Zij was vergezeld van twee brieven van dezelfde auteur als het Belijdenisgeschrift zelf, Guido de Brès. De eerste brief gaat als een inleiding aan de Belijdenis vooraf en is gericht aan de koning; de tweede, die zich tot de lagere overheden in de provincies richt, volgt de Belijdenis als een soort toepassing en is een 'vermaning' hoe zij politiek tegen de Hervormingsgezinden zouden behoren te handelen. (...)

Men kan vooral de eerste brief, behalve een pleidooi in hoger beroep, ook een apologie zowel als een *protest* noemen; de tweede draagt als titel: *remonstrantie*. Een *pleidooi* heeft steeds al deze verschillende aspecten van rechtvaardiging, verontschuldiging, protest en verzoek, kennisgeving ook, die onderling ten nauwste samenhangen. Het veelomvattende Nederlandse woord *pleidooi* past daarom het best in de titel van dit boek.

De reformatorische Geloofsbelijdenissen, met de *Lutherse Confessie van Augsburg*, 1530, te beginnen, hebben alle begrijpelijkerwijs zelf het karakter van een *verantwoording of apologie* jegens de overheid, van een rechtvaardiging en een remonstrantie en van een duidelijk protest tegenover handelingen van de Katholieke tegenpartij. Of ze veel vrucht oogstten, is niet de eerste vraag. Men verstond in die eeuw van strijd zakelijk bijna niets van elkaar, begreep nauwelijks iets van elkanders werkelijke motieven en vele van deze geschriften schijnen dan ook tevergeefs te boek gesteld te zijn. Toch was het onvermijdelijk voor de Evangelischen om hun geloofsovertuiging, hoe moeizaam het ook ging en hoe onvruchtbaar het ook scheen, zo duidelijk mogelijk onder woorden te brengen, hun evangelisch uitgangspunt aan te tonen en zich tegen de laster te verdedigen. Zij konden dit nimmer doen zonder uitdrukkelijk en vaak scherp te veroordelen wat zij krachtens het Evangelie in de Kerk moesten verwerpen, maar streefden er overigens slechts naar om positief onder woorden te brengen wat het Evangelie hun zeide. Hieraan hebben wij de Geloofsbelijdenissen der Hervorming te danken, waarmede de Kerken nog steeds leven. Zij zijn, op het niveau van haar tijd, weloverwogen, helder en evenwichtig en zo weinig algemeen, in de vlakke zin van dit woord, dat de Belijdenissen uit verschillende Kerken en landen, bij alle fundamentele overeenstemming, haar eigen karakter duidelijk tonen.

---

¹ Deze hoofdstukken over Luthers optreden vanaf 31 oktober 1517 tot 6 september 1520 werd overgenomen uit: **PROTESTANTSE PLEIDOOIEN**, deel I, door Prof. Dr. J.N. Bakhuizen van den Brink.

Deze brochure werd samengesteld door Willem Westerbeke, oktober 2012.

Zij zijn ook een nieuw soort geschriften. De Kerk in vroeger eeuwen werkte niet met zo uitvoerige Belijdenissen; men vergelijke maar het Symbolum Apostolicum, (12 Geloofsartikelen) de Credo's van Nicea-Constantinopel en van Chalcedon; alleen het Athanasianum is wat uitvoeriger. Maar de strijd van de 16de eeuw en haar opgehoopte brandstof stelde andere eisen, waartoe ook behoorde te verklaren in welke mate men Katholiek bleef en op welke punten men verschilde; aan deze eisen moesten de opstellers der Belijdenisgeschriften voldoen. Tot de vorsten en overheden richtten zij daarbij de *begeleidende brieven* niet slechts om hen afzonderlijk nog eens duidelijk te maken wat er gaande was, maar vooral om hun oordelend ingrijpen in te roepen en hen, als soevereinen, te nodigen om zich een zelfstandig oordeel te vormen - een idee, dat op de geest van de tijd vooreerst nog hopeloos ver vooruit liep.

Om deze brieven is het hier nu te doen. De Belijdenissen zijn bekend en in elk geval gemakkelijk te vinden; deze drukken wij hier niet weer af. Wel de weinig of in het geheel niet bekende brieven.

Pleidooien, apologieën, protesten, remonstranties zijn er ook zonder direct verband met stelselmatig ontwikkelde Geloofsbelijdenissen geweest. In de vroege jaren van Luthers optreden weerklonken ze al luid en helder. In verschillende omstandigheden werden ze als het ware aan degenen, die voor hun geestelijke bevrijding streden, afgedwongen. Aan één van deze beroemde historische teksten is de naam 'Protestant' te danken.

In dit boek zijn een aantal pleidooien bijeengebracht, die een zelfde functie hebben gehad. Aan alle is gemeenschappelijk, dat zij zich tot de openbare machten richten; zij hebben daarom deels een officieel karakter, deels zijn ze particulier, bijvoorbeeld in de opdracht van boeken; deels zijn zij vergelijkbaar met politieke pamfletten. Zij komen uit het Protestantisme in verschillende landen voort, zijn geschreven in omstandigheden zwart van intolerantie en daaruit voortvloeiend onrecht en inhumaniteit en zij beroepen zich op de lichtende waarheid van de Bijbelse openbaring. Gestuwd door de kracht hiervan richten zij zich, ondanks alles, met een zeker vertrouwen op grond van de waarheid en de redelijkheid van hun zaak, tot de paus, de keizer, tot koningen en magistraten, niet eens in de eerste plaats in het belang van de Protestanten, hun recht en hun leven, maar vooral in de overtuiging voor Gods eer op te komen. Op de vraag, of het niet rijkelijk naïef was om van hen iets voor de Protestantse zaak te verwachten, moet het antwoord luiden, dat aan de vorsten door deze appèls, waarmede men bij niemand hoger terecht kon, juist de eer werd aangedaan, die hun toekwam: als hoogste rechter op aarde geroepen te worden tot een soeverein, van alle laster onafhankelijk oordeel. De geschiedenis heeft, helaas, aangetoond, dat zulk een hoogheid van hen in vrijwel alle gevallen teveel verwacht was. Toch moest deze weg geprobeerd worden, al zou het niet een korte weg tot overwinning van een der meest tragische conflicten in de geschiedenis worden.

Deze pleidooien wijzen niettemin het dagen van een nieuwe tijd aan. Hadden de Protestanten zich mateloos te beklagen over rechteloosheid en geestelijke onderdrukking, over laster en listen, door hun protesten niet in te houden hebben zij krachtig geholpen de grondslag te leggen voor die geestelijke vrijheid der mensheid, die niet in de eerste plaats elke gebondenheid verwerpt - want zij bonden zich uitdrukkelijk aan Gods Woord en hadden daar vaak zelfs een wettische opvatting van - maar die met het Evangelie in overeenstemming is.

Wie zich tot vorst of overheid richt, begeeft zich daarmee op politiek terrein. De Hervorming was in de 16de eeuw onvermijdelijk een politieke zaak van de eerste grootte. Dit brachten de staatkundige en kerkelijke verhoudingen, kortom de gehele

erfenis der middeleeuwse samenleving nu eenmaal mede. Wij kunnen de aard van de conflicten, de heftigheid van de strijd voor en tegen slechts enigermate begrijpen en in hun waarde afwegen op voorwaarde, dat wij onze eigen post-revolutionaire denkbeelden buiten spel laten. Wij zijn dan ook beter in staat tot de bewondering, die vele van deze pleidooien verdienen, omdat zij met kracht van redenen trachten te zeggen wat het getreiterde volk vaak liever met geweld aan de als vijand beschouwde overheid duidelijk gemaakt zou hebben.

Kort voor de komst van Alva schreef Nicolaas de Hammes, de wapenheraut van het Verbond der edelen, aan Lodewijk van Nassau, met wie hij zeer vertrouwd was en die zich toen in Duitsland bevond, 'dat het gehele land met een ongelooflijk verlangen en met verwachting naar zijn terugkomst uitzag, in de hoop, dat hij het vuur opnieuw zou helpen ontsteken in de harten van de heren hier, die maar al te traag waren. Zij willen, zegt de briefschrijver, dat wij tegen de onverzettelikheden en de verharding van die hongerige wolven - de Katholieke tegenstanders - slechts remonstraties, rekestten, kortom woorden stellen, waar zij van hun kant niet ophouden te branden, te onthoofden, te verbannen en hun woede op alle manier bot te vieren. Wij hebben het middel om hen te beteugelen zonder troebelen, zonder moeilijkheden, zonder bloedvergieten, zonder oorlog en men wil dat niet. Het zij zo. *Laten wij dan de pen nemen en zij de dolk, wij de woorden en zij de daad; wij zullen wenen, zij zullen lachen, de Heere zij in alles geprezen, maar ik kan u dit niet schrijven zonder tranen ...*'

Deze brief geeft in het algemeen de stemming goed aan, waaruit vele van de teksten, die men hier bijeenvindt, zijn geboren. Zij vormen naar auteurs, herkomst en bestemming een bonte verzameling. Ontkend kan intussen niet worden, dat ze toch ook een zekere eentonigheid bezitten. Deze is te verklaren uit het éne onderwerp, waarop ze alle neerkomen, namelijk het rechtmatig verlangen van de Hervormingsgezinden om door de kerkelijke en wereldlijke machthebbers niet onverhoord veroordeeld te worden, en de daaruit voortvloeiende eis, aan deze machthebbers terecht gesteld, kennis te nemen van en in te gaan op hetgeen de Hervormden werkelijk leerden. Hierin is de tegenpartij schromelijk tekortgeschoten. tot op het concilie van Trente 1545 toe. Daarom herhalen de argumentaties en de appèls zich in onze stukken dikwijls met al of niet dezelfde woorden en veelal met steun van dezelfde Bijbelteksten. Intussen biedt onze verzameling met de toelichtingen bij de teksten toch nog allerminst een aaneengesloten, algemene geschiedenis van de Kerkhervorming der zestiende eeuw in de voornaamste landen, waar de strijd gevoerd is. Maar zij illustreert die strijd in verschillende fasen, van 1517 in Duitsland tot 1566 in de Nederlanden, onder het smadelijk aspect van een harde vijandigheid, fatale vrucht van vèrgaande onwetendheid en afwezigheid van zelfkritiek.

De Hervormden hebben niet alleen hun troost gezocht in de waarheid: 'ecclesia pressa valentior', *de Kerk is sterker naarmate zij verdrukt wordt* (zie dl. II blz. 210), zij hebben te midden van de meest duistere intolerantie door hun geloofsmoed deze waarheid ook bewezen. Dit heeft intussen een hard leven en een bitter lijden gekost. Het klassieke woord van Ignatius van Antiochië aan zijn medebisschop Polycarpus van Smyrna: 'Sta vast als een aambeeld, dat geslagen wordt', ging ook aan hen in vervulling. Dit heeft Beza beseft, toen hij na het bloedbad van Vassy op 1 maart 1562, tot de onbestendige Antoine de Bourbon van de Kerk zeide: 'Het moge u behagen,

Sire, niet te vergeten, dat zij een aambeeld is, dat reeds heel wat hamers heeft verbruikt'. Jacobus Revius bracht dit aldus onder woorden:

*Een aenbeeld is de Kerck; wanneer se wordt geslagen
So doetse anders niet dan dulden en verdragen.
Maer al de hamers die op desen aenbeeld slaen
Sijn selver op het lest te pletteren gegaan.*

Het vignet op het titelblad van dit boek brengt deze gedachte in beeld. Met dit vignet is de eerste uitgave van de 'Kerkgeschiedenis der Hervormde Kerken van Frankrijk', bij welke samenstelling Beza enigermate betrokken was, in 1580 te Antwerpen verschenen. Het Franse randschrift van het oude vignet luidde: Plus a me frapper on s'amuse, Tant plus de marteaux on y use.

Voor de indeling van dit boek moesten drie gegevens zoveel mogelijk met elkander in evenwicht gebracht worden: de historische volgorde, de landen van herkomst en de auteurs. In de groepering van de teksten diende een van deze gezichtspunten wel eens te wijken voor de andere.

Aan alle teksten of groepen van teksten gaat een historische inleiding vooraf. Enkele van deze toelichtingen zijn uitvoeriger dan andere omdat er geschiedkundige problemen in behandeld moesten worden. Ook de teksten zijn zeer verschillend van omvang; bekortingen zijn alleen in de langste toegepast wanneer dat geen schade deed aan de inhoud. De lezer bedenke voorts, dat hij nu eenmaal met zestiende eeuwse stukken te maken krijgt, waarvan de stijl geheel anders is dan de onze; de kanselarijstijl van het Protest op de rijksdag te Spiers, 1529, is daarvan het sprekendste voorbeeld. De vertaling heeft nu en dan de lange zinnen enigszins kunnen oplossen, maar diende de stijl toch doorlopend te ontzien. Omdat deze teksten alle pleidooien zijn, kan men moeilijk anders dan uitvoerigheid in hun betoogtrant verwachten.

Aan het einde van de inleidingen zijn enige opgaven van litteratuur, waarbij van volledigheid geen sprake is, en bronnen, onder de vertalingen zelf de vindplaatsen van de oorspronkelijke teksten meegedeeld. Verklarende aantekeningen zijn tot een minimum beperkt. Vooral de Bijbelplaatsen zijn zoveel mogelijk aangegeven, meer dan de schrijvers zelf soms hebben gedaan, en er is verder geen onderscheid aangegeven tussen de oorspronkelijke en de nieuw toegevoegde of verbeterde aantekeningen.

HOOFDSTUK 1 TOELICHTING

De eerste groep omvat een zestal teksten van Luther, die in nauw verband staan met de 95 Stellingen van 31 oktober 1517. Luther bestreed daarin de euvelen van de aflathandel en zette bovendien de betekenis van het ware berouw over de zonde uiteen. Over de aflatkramerij als zielzorger ten diepste ontsteld, schreef hij op dezelfde 31 oktober een brief aan Albrecht van Brandenburg, aartsbisschop-keurvorst van Mainz, waarin hij er op aandrong de aflatpredikers in hun optreden krachtig te beteugelen en de door Albrecht uitgevaardigde Instructie voor de onder-commissarissen in te trekken. Dat het hier niet enkel ging om verkeerde praktijken maar ook om leringen, die ten overstaan van het Evangelie onhoudbaar zijn, zal de lezer van dit eerste pleidooi, in de grond een echt protest, spoedig voelen. Hier rijst reeds het licht van de Hervorming boven de kim der historie. Tegelijk pakken zich de wolken samen, waar het vooreerst nog niet doorheen kan dringen.

Luther zegt, dat hij zelf de aflaatprekerij - men moet aan de Dominicaan Tetzl denken - nooit gehoord heeft, deze kwam niet in Wittenberg omdat Saksen er niet van weten wilde; hij kwam niet verder dan Jüterbog, op de grens. Albrecht zelf was bij een bul van 31 maart 1515 als oppercommissaris gemachtigd voor de aflaat in zijn gebieden en had de genoemde instructie voor zijn aflaatpersoneel opgesteld. Voor deze instructie had Luther nog jaren later harde woorden. Omdat een belangrijk deel van de opbrengst der aflaten eenvoudig een financieel belang was voor de aartsbisschop-keurvorst en allen, die er verder bij betrokken werden, had Luther wel bijzonder veel aanleiding om, met inachtneming overigens van alle vormen, de zaak zelf, uit het oogpunt van het geestelijk werk van de Kerk, krachtig aan te pakken. Hij wist dat wat hij deed, evangelische zielszorg was. Daarom zette hij door, bij alle hem eigen aarzeling en twijfel aan zich zelf. Hij dreef zich zelf als het ware voort door zijn sterke gehoorzaamheid aan het Evangelie. Met deze brief aan de aartsbisschop zond Luther zijn 95 Stellingen mee.

Zijn waarschuwende brief heeft geen vrucht gehad. Dit eerste hervormingspleidooi, gericht tot de eerste in aanmerking komende hoogste kerkelijke en tegelijk wereldlijke autoriteit, is verklonken in het geraas om het schijnbelang van de Kerk. Het zou het laatste niet zijn. Het is tekst no. 1.

Luther had zich door zijn Stellingen en heel zijn moedige houding nu eenmaal de woede van de lofredenaars der aflaten op de hals gehaald, die 'van de kansels op ongehoorde wijze tegen mij donderen', zoals hij in maart 1518 aan een vriend schreef. Daarnaast oefende de man, die een van zijn grootste tegenstanders zou worden, Johannes Eck, hoogleraar te Ingolstadt, echte theologische en kerkelijke critiek op Luther en zijn Stellingen uit, welke critiek onder de titel 'Obelisci' (aanstrepingen; aanmerkingen) bekend zijn geworden en die het begin van een omvangrijke pennestrijd, uitlopend op het grote dispuut te Leipzig in juni-juli 1519, vormden. De bisschop van Brandenburg, Hieronymus Schulz (Latijn: Scultetus) legde Luther een spreekverbod op; maar omdat zijn tegenstanders niet zwegen, achtte hij zich daaraan niet gebonden. Daarom gaf hij in mei 1518 een openlijk appèl of protestatie uit, op een zgn. Einblattdruck, een vliegend blaadje. Luther beklagt zich daarin, dat sommigen hem naar aanleiding van zijn Stellingen op voorbarige wijze voor ketter uitmaken, terwijl nog geen enkel werkelijk gezag een uitspraak gedaan heeft. Hij nodigt degenen, die dat kunnen, uit hem beter in te lichten, maar laat tegelijk blijken, dat Gods Woord hem boven alles gaat. Tussen Gods Woord en de Kerk maakte hij echter geen tegenstelling. Dit voorlopige pleidooi, vrij van enige vooropgezette conclusie, was dus een uiterst zakelijke en geschikte inleiding op een gedachtewisseling - indien zijn tegenstanders die ooit werkelijk gewenst hadden. Het is tekst no. 2.

Hierop volgen een drietal brieven, die aan de publicatie van de *Revolutioneer* voorafgingen of deze vergezelden. De Resolutionses zijn de nadere toelichting op de zo snel beroemd geworden 95 Stellingen; daarom staan ook de drie volgende brieven in nauw verband met de Stellingen.

- De eerste brief is gericht aan de reeds genoemde bisschop van Brandenburg, die Luthers directe kerkelijke overheid was, vooral in zake van het publiceren van geschriften, en aan wie ook het gezag over de universiteit toekwam. Men heeft de opvatting verdedigd, dat deze brief al in februari 1518 geschreven zou zijn, met de bedoeling werkelijk verlot tot publicatie te vragen. Maar de inhoud van de brief, tot in de bewoordingen toe, staat zo dicht bij die aan de

paus, die volgt, dat een tijdsafstand van drie maanden onaannemelijk is. Luther maakt in deze brief zijn bisschop echt duidelijk waarom hij, ondanks diens spreekverbod, wel aldus moet handelen; een apologie en zelfverdediging dus. Tekst no. 3.

- De tweede van deze drie brieven is aan Staupitz gericht en diende ter begeleiding van de Resolutiones. Hij behelst niet alleen het verzoek deze op te zenden aan de paus aan wie Luther ze opdroeg, maar heeft tegenover Staupitz ook de apologetische strekking uiteen te zetten, hoe Luther juist mede aan hem het diepere begrip van 'poenitentia', en daarmee zijn critiek op de aflaathandel te danken had. Staupitz, vicaris van de provincie Saksen der Augustijner Orde, mag men in vele opzichten wel als Luthers geestelijke vader beschouwen. In deze brief geeft Luther een eenvoudige, bijna naïeve, in ieder geval trouwhartige indruk van zijn eigen geestelijke ontwikkeling. 'Poenitentia' betekende praktisch de biecht, en wel vooral de boetedoening, die het berouw van de zondaar waar moest maken, maar was veelal verdroogd tot de satisfacties, die de zonden formeel weer goed moesten maken. Luther vertelt nu hoe hij, dankzij de inspiratie van een gesprek met Staupitz, is gaan begrijpen, dat het ware berouw ontspringt uit de liefde tot God en niet opgaat in het verrichten van boetedoening onder angstige vrees. Hij spreekt dan verder over de nogal merkwaardige wijze, waarop hij dit ook uit het Latijnse en Griekse woord heeft begrepen. Wij zijn hier midden in het theologische- en geloofsverschil, dat de gehele Hervorming reeds kan rechtvaardigen. Dit begin van de strijd is al zo wezenlijk mogelijk. Luther werd door de praktijk en de opvattingen van zijn tijd wel gedwongen om op de bekering, de werkelijke zinsverandering, die de gehele mens aangaat, de volle nadruk te leggen tegenover de uiterlijke en dikwijls kinderachtige satisfacties, waarmee de Kerk het innerlijk leven en de bewustwording van het zondaar-zijn ernstig misleidde. Later zou er weer een tijd komen, waarin wel weer wat meer boetepraktijk nodig was om het soms ál te dogmatisch bepaalde berouw waar te maken. Doch dit was de schuld van de dogmatici, niet zozeer van Luther zelf. Dat hij thans groot gelijk had, praktisch, psychologisch zowel als theologisch, zou weldra blijken in het dispuut te Leipzig met Eck, die het beslist te veel verwacht vond, dat het berouw bij de mens zou kunnen voortkomen uit de prediking van Gods liefde. Dit was een hoofdpunt voor Luther en het grijpt veel dieper dan wat Eck dacht. Luther wist zelfs duidelijk te maken, dat een gelovig mens ook liever ware poenitentie, in de zin van straf, doen zal dan trachten door aflaat daarvan kwijtschelding te krijgen. Men zie o.m. Stelling 40: *waar berouw zoekt de straf en heeft die lief*. Hieruit blijkt overtuigend, hoe het Luthers diepe religiositeit er slechts om te doen is, zelfs onder straf, God als Vader nader te komen en nooit om van Hem af te komen. Met het verzoek aan Staupitz om de Resolutiones aan de paus te doen toekomen, drukt Luther de hoop uit, zich aldus bij de paus te kunnen verantwoorden. Deze brief is tekst 4.
- Hierop volgt de brief aan Paus Leo X zelf. Luther, die zware strijd met zich zelf te voeren heeft gehad alvorens hem te durven schrijven, verklaart daarin vooreerst te weten, hoe hij bij de paus en in diens omgeving als ketter belasterd wordt. Dan zet hij uiteen, wat hem tot zijn aanvankelijk handelen gebracht heeft: de aflaatkramerij en de schande daarvan voor de Kerk in de eerste plaats; dit is ons bekend uit de brief aan de aartsbisschop van Mainz.

Zijn waarschuwingen aan kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders werden echter in de wind geslagen. Vervolgens de bedreiging, waaraan Luther direct reeds blootstond en de publicatie van de 95 Stellingen, waartoe hij als doctor der theologie niet alleen alle recht had, maar zich ook verplicht gevoelde. Luther stelt zijn streven om op deze wijze te disputeren tegenover de methode zijner tegenstanders, die heel wat Aristotelische filosofie in hun Christelijke theologie mengen. Bovendien hebben disputeerstellingen niet de pretentie vastgestelde dogma's te zijn. Op deze Stellingen gaf Luther nu zijn *Resolutiones* uit en deze droeg hij op aan de paus ten blijke, dat hij het kerkelijk gezag als zodanig volstrekt niet wade aantasten. De bescherming, die hij van een overdacht katholiek vorst als de keurvorst van Saksen genoot, bewees evenzeer zijn eigen kerkelijke trouw. Luther besluit de brief met deze nog eens nadrukkelijk uit te spreken. Deze eerste brief van Luther aan de paus is tekst no. 5.

Met de vorige brieven samen hebben wij hier een groep van pleidooien en nadere verklaringen, die voor de tegenstanders alleszins waard waren geweest er op in te gaan met eenzelfde objectiviteit als waardoor Luthers 95 Stellingen gesierd waren. De Kerk gaf haar gezag echter prijs aan het aflatbelang en maakte zodoende niet eens ernst met haar eigen decretalen,² die misbruiken op dit gebied trachtten te weren en die in het begin van de brief genoemd worden.

Niet zozeer een brief als wel een publieke verklaring of verantwoording is vervolgens de *Protestatio*, het derde stuk, dat na de beide besproken brieven onmiddellijk aan de *Resolutiones* voorafgaat. Het is dus met een protest ergens tegen, maar eerder een herhaling in andere vorm van onze tekst no. 2. Over de betekenis van het woord *protestatio* zie Luthers verklaring.

Luther verklaart openlijk, dat hij de Schrift aanvaardt en wat uit de Schrift volgt; in de tweede plaats de door de Kerk erkende vaders, de canones en de decreten. Indien hij hieruit niet weerlegd kan worden, handhaaft hij zijn standpunt betreffende de aflaten- en de penitentieer, echter 'onder voorbehoud van het oordeel van al mijn superieuren'. In de derde plaats spreekt hij over het gezag der scholastici. Dat van Thomas schat hij niet laag, hij weet hoezeer dit in de Kerk geldt. Maar hier behoudt hij zich uitdrukkelijk zijn eigen oordeel voor.

Er is dus een zekere gradatie voor Luther in deze autoriteiten. Toch kan men op grond van deze zes teksten, die de lezer nu te zien krijgt, onmogelijk zeggen, dat Luther hoogmoedig of eigendunkelijk optrad. Integendeel, hij wilde slechts disputeren, maar over dingen waarover hij diep nagedacht had, waarvoor hij een uiterst fijn gevoel bezat en waarvan hij niet toeliet, dat zijn tegenstanders er zich lichtvaardig van afmaakten. Dat zij hiertoe maar al te zeer geneigd waren, wist Luther reeds met zekerheid en dat ergerde hem evenzeer als het hem verdroot. In het licht hiervan moet men de toon van bravoure verklaren, die soms in zijn brieven doorklinkt. De hier besproken 'Verklaring' is met de *Resolutiones* in haar geheel op 21 augustus 1518 van de pers gekomen. Zij is tekst no. 6.

---

² Decretalen zijn pauselijke vonnissen in briefvorm, zogeheten *litterae decretales*, uit de middeleeuwen. Ze vormen een belangrijke bron voor de kennis van het canonieke recht in deze periode.

Uit de overvloedige literatuur worden slechts genoemd:

Otto Scheel, Martin Luther. Vom Katholizismus zur Reformation, 2 Bde., Tübingen 1916-17.

Heinrich Boehmer, Luther im Lichte der neueren Forschung, 5. Aufl., Leipzig-Berlin 1918.

W.J. Kooiman, Maarten Luther. Doctor der Heilige Schrift en Reformator der Kerk, 2de druk, Amsterdam 1948.

H. Boehmer-H. Bornkamm, Der junge Luther, 4. Aufl. 1951.

Gerhard Ritter, Luther. Gestalt und Tal, 6. Aufl., München 1959.

Franz Lau, Luther (Sammlung Göschen 1187), Berlin 1959.

Tekst no 1.

BRIEF VAN LUTHER AAN DE AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ

Inleiding

Toen Albrecht van Brandenburg in 1514 benoemd werd tot aartsbisschop van Mainz en Maagdenburg, bovendien belast met het toezicht over het stift Halberstadt, moest hij voor deze gunst aan de Curie te Rome een som betalen gelijkstaande met ongeveer driehonderdduizend gulden in onze tegenwoordige geldswaarde. Een gedeelte van dit bedrag nam hij op bij de bankiers Fugger in Augsburg. Om hem echter in staat te stellen zijn schuld af te lossen, beloofde de Paus hem de helft van de opbrengst van de uitgeschreven aflaat in zijn gebied. Tegen deze door Tetzl en anderen gedreven aflaathandel is Luther, gelijk bekend is, in verzet gekomen. Hij veroordeelde niet de aflaat, over welke betekenis en waarde destijds in de Roomse kerk geen eenstemmigheid heerste, in zijn geheel, maar kwam op tegen het misbruik dat ervan gemaakt werd, vooral tegen de voorstelling als zou de kerk de macht bezitten de eeuwige zaligheid uit te delen.

Tevens achtte Luther het zeer bedenkelijk dat de gelovigen biechtbrieven kochten, die hun de vrijheid gaven zich zelf een biechtvader te kiezen.

Op dezelfde 31e oktober nog, waarop hij door het aanslaan van zijn stellingen de godgeleerden uitnodigde tot een onderling dispuut over de aflaat, zond hij een afschrift van die stellingen met begeleidend schrijven aan de aartsbisschop, tevens keurvorst, van Mainz, die zich toen ophield in Aschaffenburg.

Als Luther later aan die 31e oktober 1517 terugdenkt, zegt hij: "God voerde mij aan, als ware ik een geblinddoekt ros." Inderdaad schrijft hij aan de aartsbisschop als door hoger macht beziel.

Aan de hoogerwaarde Vader in Christus, de doorluchtigste heer, de heer **Albrecht, aartsbisschop en primaat van de Kerk van Maagdenburg en Mainz, markgraaf van Brandenburg** enz., zijn heer enz. en herder in Christus, eerbiedig te vrezen en zeer genadig

1517

Jezus

De genade van God en al wat zij vermogen is!

Hoogerwaarde vader in Christus, doorluchtige keurvorst.

Uwe keurvorstelijke genade gelieve mij ten goede te houden dat ik, geringste en onwaardigste onder alle mensen, mij verstout een brief aan uw hoogerwaarde op te stellen. Jezus onze Heere is mijn Getuige dat ik, mij wel bewust van mijn geringheid en nietswaardigheid, enige tijd herwaarts uitgesteld heb te doen, wat ik nu met vrijpostigheid volbreng, voornamelijk gedrongen door de verplichtingen van mijn dienstbetrekking, welke ik, hoogerwaarde vader in Christus, aan U L. G. schuldig ben. Uwe Hoogwaardigheid wil intussen in genade op mij neerzien, daar ik stof en as ben en mijn behoefte aan uw herderlijke zachtmoedigheid, genadiglijk verstaan en mij aanhoren.

Men loopt in het land te koop met de pauselijke aflat, onder uw keurvorstelijke naam, tot de bouw van de Sint Pieterskerk. Ik beklag mij niet zozeer over het geschreeuw van de aflatkramers, dat ik niet gehoord heb, maar ik klaag over het vals begrip dat het arme, eenvoudige, gemene volk zich van de zaak maakt en waarvan het allerwege hoog opgeeft, n.l. dat de ongelukkige zielen zich laten overtuigen en geloven, dat zij door aflatbrieven te kopen, zeker zijn van hun zaligheid. Insgelijks dat de zielen zonder verwijl uit het vagevuur worden verlost, zodra men voor hen het geld in de geldkist laat vallen.³ Vervolgens dat deze aflatbrieven zoveel uitwerking hebben dat geen zonde zó groot is of ze kan ermede gedelgd en vergeven worden. Ze zeggen zelfs dat dit geldt als iemand de hooggelooft Moeder Gods onteerd heeft en niet minder dat de mens door zulk een aflat vrij wordt van alle pijn en straf.

O lieve God, zo worden zielen onder uw zorg, goede Vader, opgevoed, tot de dood. En zo wordt de verantwoordelijkheid die U zult moeten afleggen over al deze dingen steeds zwaarder. Daarom kon ik er ook niet langer over zwijgen, want geen mens wordt door enig geschenk van zijn bisschop zeker van zijn heil, hij wordt dat zelfs niet door de 'ingegoten' genade Gods, nee: de apostel beveelt ons om altijd met vrees en beven ons heil te bewerken. Zelfs de rechtvaardige zal ternauwernood behouden worden, zo smal is de weg die ten leven leidt dat de Heere door de profeten Amos en Zacharia hen die behouden worden vergelijkt met stukken hout die uit een brand gered zijn. Overal verkondigt de Heere dat het behoud geen gemakkelijke zaak is.

Hoe kunnen ze dan het volk een valse zekerheid zonder vrees en beven voorspiegelen met valse aflatverhalen en beloften, terwijl toch de aflat de mensen in het geheel niets helpt ten aanzien van heil of heiliging, maar alleen de uiterlijke straf die ooit volgens canoniek recht placht te worden opgelegd wegneemt? Werken uit geloof en liefde zijn oneindig beter dan aflaten, maar daarover preken ze niet met zoveel bombast en ijver. Integendeel, ze zwijgen erover om des te meer over de aflaten te kunnen zeggen, hoewel het eerste en enige ambt van alle bisschoppen toch daarop gericht moet zijn, dat het volk het evangelie en de liefde van Christus leert kennen. Dienovereenkomstig heeft Christus ook nergens bevolen de aflat te prediken, maar wel het evangelie te verkondigen.

Welk een gevaar en schrik moet nu een bisschop verwekken, die onder het doodzwijgen van het evangelie, niets anders dan de aflathandel onder zijn volk bevordert en zich daarom meer bekommert dan om het evangelie? Zal niet Christus tot hem zeggen: de mug zift u uit en de kameel verzwelgt u?

Hierbij, hoogerwaarde vader in den Heere, blijft het niet, maar in de instructie van de aflathandelaren, welke op uw naam is uitgevaardigd, wordt – stellig buiten uw wil en weten - beweerd dat juist dit onwaardeerbaar geschenk van God één van de voornaamste genademiddelen is, waardoor de mens met God verzoend wordt en alle straffen van het vagevuur ongedaan gemaakt worden. Ook: dat er geen berouw nodig is voor hen die aflaten of biechtprivileges verwerven.

Wat kan ik anders doen, eerwaarde bisschop en hooggeachte keurvorst, dan dat ik U omwille van onze Heere Jezus Christus smeeke in vaderlijke zorg acht te slaan op mijn verzoek en die bewuste instructie in te trekken en hun een andere vorm van prediking op te dragen. Anders zou het kunnen zijn, dat er tenslotte iemand opstaat die hen en die instructie zo vernietigend bestrijdt, dat het tot grote schade van Uwe hoogheid leidt. Ik zou dat verafschuwen, maar het lijkt mij onafwendbaar, tenzij er met spoed wordt ingegrepen.

---

³ .(Een rijmpje uit deze tijd luidt: "Zodra het geld in 't laadje klinkt, de ziele uit het vaag'vuur springt").

Ik bid dat Uw doorluchtige Genade deze mijn geringe, maar trouwe dienst met vorstelijke en bisschoppelijke, dat is met een zeer zacht en goedaardig gemoed, gelieve aan te nemen; gelijk ik dezelve met een trouw hart aanbied, wat met uw Hoogerwaardigheid geheel en al overgegeven is, voornamelijk daar ik een schaap uit uw kudde ben.

De Heere behoede en beware uw hoogerwaarde vader in eeuwigheid. Amen.

Te Wittenberg, de avond voor Allerheiligen, in het jaar 1517.

Als het uw hoogerwaarde behaagt, kunt u kennis nemen van mijn 95 stellingen, welke hierbij gaan, opdat u kunt inzien dat de leer omtrent de aflaat zeer onzeker is, ofschoon de aflaatpredikers ervan dromen als stond zij vast.

Uw onwaardige zoon,

MAARTEN LUTHER.

Augustijner monnik, Doctor in de heilige Godgeleerdheid.

Bron: *Dr. Martin Luthers Werke*, Weimarer Ausgabe, Briefwechsel I, no. 48.

Tekst no 2.

LUTHERS BEROEP OP DE OPENBARE MENING 1518

Ik, doctor Martinus Luther, van de orde der Augustijner Eremieten, te Wittenberg, erken openlijk, dat ik enige artikelen om te disputeren heb laten uitgaan, die de genade en de aflaat betreffen (95 Stellingen). En ofschoon mij de loffelijke en beroemde universiteit, en ook mijn wereldlijke en geestelijke oversten nog niet veroordeeld hebben, zijn er toch, naar ik verneem, een aantal vrijpostige en voorbarige mensen, die, alsof zij hiervan genoeg wisten en begrepen hadden, mij op boosaardige wijze voor ketter uitmaken. Daarom verzoek ik voor en na, om der wille van de Christelijke trouw dat, als God zulks aan iemand gegeven heeft, hij mij beter inlicht of anders zijn oordeel bij dat van God en Zijn Kerk ten achter stelt. Ik ben niet kwaadwillig, dat ik mijn mening boven die van alle anderen stel, maar ook niet zo nalatig, dat ik Gods Woord bij de fabels der mensen ten achter zou willen stellen.

Jezus Christus leeft en regeert - gisteren heden en voor eeuwig. Amen.

Bron: Weimarer Ausgabe II, blz. 619-620.

H. H. Borchardt und G. Merz, Martin Luther, *Ausgewählte Werke*, I, blz. 37, 432-433.

Tekst no 3.

LUTHER AAN DE BISSCHOP VAN BRANDENBURG

Aan de eerwaarde Vader en Heer in Christus, de Heer Hieronymus, de zeer genadige bisschop van de Brandenburgse Kerk, zijn allerbemindste Heer, broeder Martinus Luther, Augustijner uit Wittenberg

1518

Jezus

Heil. Toen men onlangs in onze streken, lieve bisschop, nieuwe en ongehoorde dingen over de apostolische aflaten begon te vernemen, zodat de meesten, zowel geleerden als ongeleerden, overal zich verwonderden en er door in beweging kwamen, is mij door velen, bekenden zowel als mij onbekenden, gevraagd in vele brieven en gesprekken, wat ik van die nieuwigheid, om niet te zeggen ongepastheid, dacht. Een tijdlang heb ik het antwoord ontweken, tot men eindelijk in heftige disputaties, waarbij zelfs de eerbied voor de paus in gevaar kwam, steeds meer bij mij aandrong.

Maar wat moest ik nu doen? Het lag niet op mijn weg om hierin een [bindende] leer vast te stellen en ik zag er tegen op om diegenen tegen te spreken, van wie ik juist zo hartelijk mogelijk wenste, dat zij niets dan de waarheid verkondigden. De anderen echter hielden zo vol met duidelijke argumenten aan te tonen, dat zij onware en ijdele dingen verkondigden, dat zij mij, ik kan het niet ontkennen, ten enenmale inpalmden en overtuigden.

Om echter aan beide partijen voldoening te geven, leek het mij verre het beste om aan geen van beide gelijk noch ongelijk te geven, maar intussen het gesprek over een zo belangrijke zaak gaande te houden, totdat de H. Kerk zou vaststellen hoe men erover moet denken. Zodoende heb ik stellingen voor een disputatie uitgegeven, met uitnodiging en verzoek in het openbaar aan allen, maar die ik persoonlijk als de geleerdsten kende, om schriftelijk hun mening kenbaar te maken.

Soms meen ik dat in die dingen noch de Schriften, noch de leraars der Kerk, noch zelfs de kerkelijke wetten, behalve enkele kanonisten, die zonder grond praten en enkele scholastieke leraars, die er evenzo over denken maar niets kunnen bewijzen, mij tegenspreken.

Het komt mij volkomen dwaas voor, nl. dat er in de Kerk Gods iets gepredikt en gehoord wordt dat, wanneer de kettters ons vragen daar rekenschap van af te leggen en wij dat niet kunnen, Christus en Zijn Kerk hun dan tot lach en spot overlaat.

Voorts staat het vast, dat de scholastieke leraars en kanonisten geen aanspraak op geloof onzerzijds hebben zolang zij hun eigen meningen vasthouden. Om het populair te zeggen: het is schandelijk dat een jurist spreekt zonder goede grond; maar nog veel schandelijker is het dat een theoloog spreekt zonder goede grond. Niet uit Aristoteles, bedoel ik, want over hem wordt maar al te veel gesproken, maar op onze grond, d.w.z. uit de Heilige Schrift, de canones en de kerkvaders.

Daarom heb ik besloten deze zaak als mijn plicht en mijn taak te beschouwen, te disputeren wel te verstaan over de allertwijfelachtigste zaken, maar ook, zodra zij vals blijken en hoogst gevaarlijk om toe te geven - aangezien dat tot nu toe aan de scholastici geoorloofd is - de heiligste en eerwaardigste onderwerpen, waaraan gedurende zoveel eeuwen geen Christen getwijfeld heeft, in het dispuut te betrekken.

Maar hoe laag bij de grond en van hoe gering gehalte hun religie en verering is, als zij menen dat over de macht van de Kerk of over de paus niet gesproken maar gezwegen en alleen maar gedacht mag worden, wie voelt dat niet aan, vraag ik? Waarom zwijgen en denken zij dan ook niet en laten hun onbeduidende twistgesprekken over de macht en de wijsheid en de goedheid van Hem, die deze macht aan de Kerk gegeven heeft, achterweg? Wat voor geheim is er kortom nog over, hetzij in die hoogste Majesteit, hetzij in die heiligste menselijkheid, dat zij met hun ijdele beuzelarijen niet zo bevlekt hebben, dat zij bijna aller gevoel en eerbied des harten door hun voortdurend bazelen over God hebben uitgeblust? Maar hierover elders.

Dus toen ik alles in dit strijdperk riep, maar er niemand kwam en ik vervolgens zag dat mijn stellingen veel verder verbreid werden dan ik gewenst had, en overal niet als stof om over te disputeren, maar als beweringen aangenomen werden, ben ik gedwongen geworden, in strijd met mijn hoop en wens, mijn kinderlijke onwetendheid in het openbaar te laten kennen en verklaringen en toelichtingen op mijn stellingen te publiceren. Ik was van mening dat het beter was dit te doen, al liep ik gevaar van een slechte reputatie wegens mijn onervarenheid, dan hen maar te laten dwalen, die misschien menen dat alles vast staat. Er zijn punten, waarover ik twijfel, van sommige weet ik niets, andere ontken ik, geen echter houd ik hardnekkig vol, maar alle onderwerp ik aan de heilige Kerk en haar oordeel.

Daar gij echter, beste bisschop, ons door de barmhartigheid van Christus zijt gegeven als de ordinarius, zoals men zegt, van deze plaats, die de goeden en geletterden niet alleen op bewonderenswaardige wijze liefhebt, wat velen bij velerlei gelegenheid zeer dikwijls uitspreken, maar ook naar uw buitengewone vriendelijkheid en nederigheid, bijna met gevaar voor uw bisschoppelijke waardigheid wordt vereerd en geprezen - vleierij zij verre, niet u, maar de gaven van Christus in u prijs ik - was het zeer terecht, dat ik aan u - wie het toekomt de studiën te dezer plaatse te beoordelen - mijn werk het eerst aanbod en aan uw voeten het eerst neerlegde.

Verwaardig u dan, genadigste bisschop, deze mijn zwakke papieren aan te nemen; en opdat allen mogen weten dat ik niets overmoedig beweet, veroorloof ik niet alleen maar bezweer ik zelfs, dat uwe eerwaardige vaderlijkheid de pen grijpe en al wat zij wil, schrappel of het geheel met vuur verbrande - mij kan het niets schelen.

Ik weet, dat Christus mijn werk niet nodig heeft. Zonder mij zal Hij boodschappen aan de Kerk wat tot haar voordeel is. En aangezien het volgens Gregorius van Nazianze (Bisschop, 329-39016) zelfs niet veilig is om de waarheid in de Kerk te spreken, vooral tot zware zondaren, daarom zonder mij zelf te vergeten, verklaar ik met deze woorden, dat ik disputeer, niet determineer; ik disputeer, zeide ik, ik beweet niet, en ik disputeer in vreze, niet omdat ik de bullen en bedreigingen vrees van hen, die zonder enige vrees al wat zij gedroomd hebben als evangelie geloofd willen hebben. Hun overmoed en onwetendheid tegelijk heeft mij er toe gebracht - dat erken ik - aan mijn vrees niet toe te geven, en als zij niet zo groot waren zou niemand behalve mijn eigen hoekje mij gekend hebben. Ik heb niets te zoeken dan dat ik niemand tot een oorzaak van dwaling moge zijn.

Glorie vrage Hij alleen Wien zij alleen toekomt, die geprezen is in alle eeuwen. Amen. En Die u voor ons moge behouden en u lang leide op een heilzame weg, beste bisschop. Vaarwel, gij zelf; en geef mij uw zegen.

Uit ons Klooster te Wittenberg, 22 mei 1518.⁴

⁴ Weimarer Ausgabe, Brief wechsel, I, 58. Borchardt und Merz, I, blz. 37-41, 432-438.

Tekst no 4.

LUTHER AAN JOHANN VON STAUPITZ

Aan zijn Eerwaarde **Johann von Staupitz**, in waarheid zijn vader, professor der heilige theologie, vicarius van de Augustijner familie, brengt broeder Martinus Luther, zijn leerling, groet en zichzelf.

1518

Ik herinner mij, Eerwaarde vader, dat eens onder de alleraangenaamste en heilzame gesprekken met u, waarin de Heere Jezus mij op wondere wijze pleegt te vertroosten, het woord 'poenitentia' is gevallen. Bekommerd om de vele gewetens en om hun beulen, die met oneindige en ondragelijke voorschriften de manier onderwijzen - zoals zij dat noemen - hoe men moet biechten, hebben wij u toen als een stem uit de hemel horen zeggen, dat er geen ware 'poenitentia' is dan die met de liefde tot de gerechtigheid en tot God begint. En dat dit veeleer het begin van de 'poenitentia' is, wat bij hen als het eind en de voltooiing geacht wordt.

Dit woord van u is in mij blijven hechten als de scherpe pijl van een machtig man en ik ben van toen aan begonnen het met de plaats en in de Schrift te vergelijken, die over de 'poenitentia' spreken. En zie eens wat een verrassing! De woorden kwamen van alle kanten spelenderwijze op mij af en bleken geheel in overeenstemming te zijn met deze uitspraak. Terwijl er vroeger in bijna de gehele Schrift geen bitterder woord voor mij bestond dan 'poenitentia' (zij het dat ik zelfs tegenover God met ijver veinsde om mijn gemaakte en gedwongen liefde te trachten tot uitdrukking te brengen) klinkt mij thans niets zoeter en lieflijker in de oren dan 'poenitentia'.

Zo immers worden ons de geboden Gods dierbaar, wanneer wij begrijpen, dat zij niet alleen in de boeken, maar in de wonden van de aller-dierbaarste Heiland gelezen moeten worden.

Hierna is het gebeurd, dat ik dankzij de ijver en de goedheid van zeer geleerde mannen, die ons het Grieks en Hebreeuws op de meest verplichtende manier onderwijzen, geleerd heb, dat het woord in het Grieks 'metanoia' luidt, van 'meta' en 'noein', dat is van 'na' en 'geest', zodat 'poenitentia' of 'nakomende geestelijke bezinning' en, na ondervonden schade en ingeziene dwaling, het inzicht in eigen kwaad betekent, wat zonder verandering van gemoedsgesteldheid en liefde onmogelijk tot stand kan komen. Dit alles stemt volkomen overeen met de Paulinische theologie, zodat bijna niets een betere toelichting op Paulus geeft, naar mijn oordeel althans.

Vervolgens ben ik nog verder gekomen en heb ingezien, dat 'metanoein' niet zozeer van 'na' en 'geest', maar van 'anders' en 'geest' kan afgeleid worden - zij het met enige moeite - zodat 'metanoia' een gehele verandering van geest en gemoed betekent, hetgeen niet alleen verandering van gemoed, maar ook het hoe van de verandering, dat is de genade Gods, bleek te raken. Want die overgang van de geest - dat is de waarachtige poenitentia - komt zeer dikwijls voor in de Heilige Schriften. Als het voorbijgaan - (Pascha is) - heeft het Oude Testament dit begrip reeds aangeduid, wat Christus waar gemaakt heeft en lang van te voren ook Abraham gesymboliseerd heeft,

---

toen hij 'overgekome' Hebreëer genoemd werd, overgekomen nl. naar Mesopotamië, zoals Burgos⁵ duidelijk leert.

Hiermee stemt ook de titel van de Psalm overeen, waar *Jeduthun*, dat is de *overspringende*, als de zanger wordt ingeleid.⁶

Hierop steunend heb ik het gewaagd te menen, dat zij het mis hebben, die aan de werken der 'poenitentia' zoveel toegeschreven hebben, dat zij aan de boetvaardigheid zelf ons nauwelijks iets overgelaten hebben dan enige koude genoegdoeningen en een zeer ingewikkelde biecht. Zij zijn nl. op een dwaalspoor gekomen door het Latijnse woord, dat eer schijnt te betekenen dat 'poenitentia' doen een actie is, dan een verandering van gezindheid en het Griekse mentanoëin volkomen onvoldoende weer-geeft.

Terwijl bij mij deze overdenking in gloed toenam, zie daar begonnen zich om ons heen te laten horen, of liever te schallen de nieuwerwetse bazuinen der aflaten en de trompetten der kwijtschelding, waardoor wij allermint tot een strijd (tegen de zonde) aangemoedigd werden. Kort gezegd, met verwaarlozing van de leer der ware 'poenitentia' matigden zij zich dermate aan niet groot te maken de 'poenitentia' zelf, noch ook dat hele kleine onderdeelje daarvan, dat genoegdoening heet, maar de kwijtschelding van dit kleine onderdeelje, als een ongehoorde overdrijving! Kortom, zij leerden goddeloze, onware en ketterse dingen met een zo groot gezag - zo grote overmoed, liever gezegd - dat wie er maar een kik tegen inbracht, onmiddellijk een ketter was, voor het vuur bestemd en schuldig aan de eeuwige vervloeking.

Niet in staat om tegen hun woeden op te treden, heb ik mij er bescheidenlijk toe bepaald het met hen oneens te zijn en hun leerstellingen in twijfel te trekken. Ik vertrouwde daarbij op het gevoelen van alle leraren en de gehele Kerk, dat genoegdoening geven altijd beter is dan er kwijtschelding van te ontvangen, dat is aflaten te kopen, en er is niemand, die ooit anders geleerd heeft. Zo heb ik dan gedisperuteerd en dat betekent, dat ik alle hoogste, middelste en laagste machten tot mijn ongeluk heb geprikkeld, zoveel als door deze jagers naar geld - helaas niet naar het heil der zielen - maar met mogelijkheid geschieden kan. Zo hebben deze brave lieden, door de grofste list geïnstrueerd, daar zij niet konden weerleggen wat ik gezegd had, het immers valselijk voorgesteld, dat de macht van de paus door mijn disputatie aangetast werd.

Dit is de oorzaak, eerwaarde Vader, waarom ik nu tot mijn ongeluk voor het voetlicht moet treden, terwijl ik altijd een hoekje [in het klooster] heb liefgehad en liever verkozen heb als beschouwer het zeer schone steekspel van de grote vernuften in onze tijd aan te zien, dan zelf ten tonele te verschijnen en uitgelachen te worden. Maar, zoals ik begrijp, moet wel eens onkruid onder de groenten verschijnen en een zwarte stier onder de witten, eenvoudig om der wille van de sierlijkheid en de schoonheid.

Ik verzoek u derhalve mijn zwakke pogingen te willen aanvaarden (Luthers *Resolutiones* op zijn 95 Stellingen) en met zo groot mogelijke spoed aan paus Leo X te doen toekomen, opdat zij mij daar tegen de toeleg van de kwaadwilligen als een soort verdediger mogen dienen. Niet omdat ik u aan mij in het gevaar zou willen

⁵ Paulus van Burgos (1350-1435), oorspronkelijk Jood, aartsbisschop van Burgos en bekend exegeet.

⁶ Zie I Kron. 25 : 6; II Kron. 35 : 15. Een vrijmoedige uitlegging van Luther.

Hij zegt n.a.v. Psalm 39, dat men Jeduthun beter niet als een eigenaam, maar als een soortnaam kan opvatten. David is beeld van Christus en het volk. Beiden zijn jeduthun, d.w.z. die over de stroom van de aardse gebeurtenissen en over de gang van deze wereld met verachting heen springen en slechts de hemelse dingen liefhebben. W.A. III, blz. 221.

verbinden; ik heb dit uitsluitend op mijn eigen risico gedaan. Christus moge oordelen, of het Zijn waarheid is of de mijne, die ik gesproken heb. Zonder Zijn bevel kan ook de paus niet spreken noch is het hart van de koning in diens eigen hand. Van Hem verwacht ik, dat Hij als rechter van de Romeinse zetel uit Zijn eigen oordeel zal uitspreken.

Overigens heb ik op de bedreigingen van die vrienden niets te antwoorden, dan dit woord van Reuchlin: *wie arm is, heeft niets te vrezen, hij kan niets verliezen*. Ik bezit niets en begeer niets; indien ik een reputatie en eer bezeten heb, ben ik nu druk bezig die te verliezen. Slechts blijft mij mijn zwak armzalig lichaam, vermoeid door aanhoudende ongemakken, en als zij mij dat hetzij met geweld, hetzij met list ontnemen - naar Gods wil - zullen zij mij misschien een of twee uur levens armer maken. Mij is mijn geliefde Verlosser en Verzoener, mijn Heere Jezus Christus, genoeg, Wie ik zal zingen zolang ik ben. Als iemand echter niet met mij mee wil zingen, wat kan ik daaraan doen?

Hij, de Heere Jezus beware U in eeuwigheid, zeer geliefde Vader.

Wittenberg, op de dag van de Heilige Drie-eenheid, 30 mei, 1518.

Bron: Weimarer Ausgabe, I, blz. 525-527. Borchardt und Merz, I, blz. 41-45, 436 ev.

Tekst no 5.

LUTHER AAN PAUS LEO X

Aan de gelukkigste Vader, paus Leo X, broeder Martinus Luther Augustijner.
Eeuwig heil!

1518

Zeer slecht nieuws heb ik over mijzelf gehoord, waaruit ik begrepen heb, dat zekere vrienden mijn naam bij u en uw omgeving stinkende gemaakt hebben, alsof ik het gezag en de sleutelmacht van de paus zelf getracht heb te verkleinen. Vandaar dat ik als ketter, afvallige, verrader, kortom met oneindige schande gesmaad word. Mijn oren tuiten en mijn ogen verstarren. Mijn enige bescherming bestaat in mijn vertrouwen op mijn onschuldig en gerust geweten. Het is ook geen nieuws voor mij; met dergelijke eretitels hebben in onze streken die zeer eerbare waarheidslievende mensen mij allang versierd, ik bedoel die lieden met hun slechte geweten, die de slechte gevolgen van hun eigen daden op mij trachten af te wentelen en door mij te smaden hun schande in glorie om te zetten. Maar verwaardig u, gelukkigste Vader, de ware toedracht van mij, onervaren kind als ik ben, aan te horen.

Sedert kort is men begonnen de bekende apostolische Jubileumaflaat bij ons te prediken, en dat ging zo goed, dat de verkondigers daarvan, menend dat, onder het gezag van uw naam, alles geoorloofd was, het openlijk waagden de meest goddeloze en ketterse dingen te leren, tot de zwaarste schande en hoon voor het kerkelijk gezag, alsof de decretalen 'betreffende de misbruiken der aflaatkramers' hun niets aangingen. Niet tevreden met zeer vrijpostige woorden hun gif te verbreiden, hebben zij bovendien geschriften uitgegeven en onder het volk verspreid, waarin zij - om van de onverzadiglijke en ongehoorde geldgierigheid te zwijgen, waarmee bijna alle hoogwaardigheidsbekleders zeer ernstig besmet zijn - diezelfde goddeloosheden en

ketterijen zo hebben vastgelegd, dat zij de biechtvaders er onder ede toe verplichten juist deze dingen trouw en nadrukkelijk in te prenten.

Ik spreek de waarheid en zij zullen zich niet aan deze beschuldiging kunnen onttrekken. De geschriften zijn voorhanden en zij kunnen niet loochenen. De zaken liepen toch voorspoedig en het volk werd met valse hoop uitgezogen. Zoals de profeet zegt: zij stroopten hun het vlees van de beenderen. Zelf echter weidden zij zich zeer vet en lekker.

Eén ding was er, waarmee zij de ergernissen tot zwijgen trachtten te brengen, nl. het ontzag voor uw naam, de bedreiging met de brandstapel en de schande van de ketternaam. Het is immers ongelooflijk hoe snel zij daarmee aankomen, wanneer zijn tegen hun ijdele en lege schijnleringen enige tegenstand ondervinden, wanneer men dat ergernissen tot zwijgen brengen noemen kan en niet veeleer met enkel tyrannie tenslotte nog meer scheuringen en verzet opwekken moet noemen. Ondanks alles namen de praatjes in de herbergen over de hebzucht van de priesters, de schimpscheuten over de sleutelmacht van de paus toe, zoals men overal in dit land horen kan 26). Bij mij ontstak, ik geef het toe, de ijver voor Christus, naar ik zelf meende, of als men liever wil mijn jeugdige ambitie, maar toch hield ik het er niet voor hierin iets openlijk te moeten verklaren of te doen. Daarom waarschuwde ik langs persoonlijke weg enige kerkelijke grootheden (De aartsbisschoppen van Mainz en Brandenburg).

Door sommigen werd dat aanvaard, anderen lachten erom, anderen vonden nog iets anders; het schrikaanjagen met uw naam en de neiging om mij te straffen overwoog. Eindelijk, daar ik niets anders vermocht, besloot ik hun zo zacht mogelijk weerstand te bieden, en wel door hun leerstellingen in twijfel te trekken en hen tot een dispuut uit te dagen. Derhalve heb ik een *disputatie*

-papier laten drukken, en slechts de werkelijk geleerden, wie wilden, uitgenodigd met mij te debatteren, zoals ook mijn tegenstanders duidelijk uit mijn inleiding op dat debat begrepen moeten hebben.

Zie, dat is nu de brand, waarmee zij klagen dat de hele wereld in lichter laaie staat, vermoedelijk omdat zij verontwaardigd zijn dat ik in mijn eentje, door uwe apostolische autoriteit magister (=doctor) in de theologie, het recht bezit om aan een hogeschool te disputeren naar het gebruik van alle universiteiten en de gehele Kerk, niet alleen over de aflaten, maar ook over de door God verleende macht tot vergeving en kwijtschelding, wat onvergelijkelijk gewichtiger zaken zijn. Maar ik trek er mij niet veel van aan, dat zij mij dit voorrecht benijden, mij door uw gelukzaligheid verleend. Mijnerzijds word ik tegen mijn zin gedwongen hun veel belangrijker zaken toe te laten, nl. dat zij de inbeeldingen van Aristoteles midden in de theologie mengen en met niets dan hersenschimmen disputeren over Gods Majesteit, volkomen in strijd met het hún verleende voorrecht.

Voorts, dat het lot nu eenmaal beschikt heeft dat alleen deze mijn stellingen meer dan alle andere, niet alleen van mij maar van alle magisters, over bijna de gehele wereld uitgegaan zijn, dat is voor mij zelf een wonder. Hier bij ons, en slechts bestemd voor de onzen, zijn ze uitgegeven, en zo uitgegeven, dat het mij ongelooflijk voorkomt, dat ze aan allen bekend geworden zijn. Het zijn disputeer-stellingen, geen leerstellingen, geen dogma's, enigszins duister en moeizaam opgesteld, zoals zulks gebruikelijk is. Indien ik alles had kunnen voorzien, zou ik zeker alle moeite gedaan hebben om ze wat gemakkelijker begrijpelijk te maken.

Wat moet ik nu doen?

Herroepen kan ik niet. Maar ik zie wel in, dat ik mij een geweldige haat op de hals gehaald heb door deze publicatie. Tegen mijn zin kom ik nu in aanraking met het openbare, zeer gevaarlijke en wankel oordeel der mensen, ik die ongeleerd, weinig begaafd, zonder veel vorming ben, en dat in een zeer bloeiende tijd als de onze, die zelfs een Cicero met al zijn litteraire en verstandelijke begaafdheid in een hoekje zou kunnen drukken, die toch niet bang was zich in het volle licht te vertonen. Maar de noodzaak dwingt mij als een gans mij te laten horen onder de zwanen.

Om mijn tegenstanders wat zachter te stemmen en aan veler verlangens te voldoen, geef ik dan nu mijn denkbeelden tot verklaring van mijn stellingen uit.

Ik geef ze echter, veiligheidshalve, gelukzaligste Vader, uit onder de bescherming van uw naam en de schaduw van uw schutse en alle welgezinden moeten daaruit opmaken, hoe eerlijk en onverdacht ik de kerkelijke sleutelmacht zoek en eerbiedig, en tegelijk hoe oneerlijk en vals mijn tegenstanders mij met zoveel scheldnamen verdacht hebben gemaakt. Want als ik die was voor wie zij willen dat men mij aanziet, en als niet veeleer door mijn recht om te disputeren op de goede manier door mij gehandeld was, zou de doorluchtigste vorst Frederik, hertog van Saksen, keurvorst van het keizerrijk enz., zulk een pest aan zijn universiteit niet dulden, daar hij verreweg de grootste beminnaar is van de Katholieke en apostolische waarheid, en zou ik onverdraaglijk geweest zijn voor de zeer kundige en ijverige mannen van onze hogeschool. Maar het is overbodig daarvan nog meer te zeggen, aangezien die braafste mensen [nl. de tegenstanders] zich niet ontzien behalve mij ook de vorst en onze universiteit openlijk met gelijke smaad te overdekken.

Daarom, gelukzaligste Vader, neergeworpen aan de voeten van uwe gelukzaligheid, breng ik mijzelf u ten offer met alles wat ik ben en bezit. Maak levend, dood, roep, herroep, keur af, keur goed naar het u goeddunkt: uw woord zal ik als het woord van Christus, die in u [de Kerk] leidt en spreekt, erkennen. Als ik de dood verdiend heb, zal ik niet weigeren te sterven. De aarde is des Heeren en haar volheid - die gezegend is in eeuwigheid, amen, en die ook u beware in eeuwigheid. Amen.

In het jaar 1518.

Bron: Weimarer Ausgabe, I, blz. 527-529; IX, blz. 171-175.
Borcherdt und Merz, I, blz. 45-49, 438-439.

Tekst no 6.**PROTESTATIO**

1518

Omdat dit een theologische disputatie is, zal ik om de gemoederen, die door de enkele tekst van de disputatie misschien wat onaangenaam getroffen zijn, te verzoenen, hier nogmaals de verklaring (protestatio) herhalen, die aan de hogescholen pleegt te worden afgelegd.

In de eerste plaats verklaar ik (Protestor) volstrekt niets te willen zeggen of houden dan wat vooreerst in en uit de heilige Schriften vervolgens uit de kerkvaders door de Roomse Kerk aanvaard, en tot nu toe gehandhaafd, en uit de kanones en de pauselijke decreten afgeleid wordt en afgeleid kan worden. En indien iets daaruit niet bewezen is of niet bewezen kan worden, zal ik dat om der wille van de disputatie voorlopig op grond van de rede en de ervaring handhaven, steeds echter onder voorbehoud van het oordeel van al mijn superieuren.

Eén ding voeg ik er nog aan toe, en daarop maak ik aanspraak op grond van de Christelijke vrijheid, dat ik de meningen van de zalige Thomas, Bonaventura of andere scholastici of kanonisten, die op zich zelf staande en zonder tekst en bewijs opgesteld zijn, naar mijn eigen inzicht zal afwijzen dan wel aannemen, volgens de raad van Paulus: 'onderzoekt alle dingen, behoudt het goede'. En dit, ofschoon ik de wens van sommige Thomisten ken, dat de zalige Thomas in alle opzichten door de Kerk aanvaard zij. Het staat voldoende vast, hoezeer het gezag van de zalige Thomas geldt.

Door deze mijn verklaring geloof ik, dat voldoende duidelijk is, dat ik weliswaar dwalen kan, maar geen ketter ben, hoezeer zij ook mogen briesen en van boosheid vergaan, die anders denken en iets anders willen.

Bron: Weimarer Ausgabe, II, blz. 529-530.

Borcherdt und Merz, I, blz. 37, 432-433.

INLEIDING Tekst 7-10

Toen Luther tegen half mei 1518 uit Heidelberg, waar hij bij gelegenheid van het voorjaarskapittel van zijn orde op uitnodiging van Staupitz een theologische rede in *disputatie*-vorm had gehouden, te Wittenberg terugkeerde, werden de *Resolutiones* met de brief aan de paus - tekst no. 5 - gedrukt. In diezelfde dagen had te Rome het generaal-kapittel der Dominicanen plaats, waar o.m. Tetzl aanwezig was. Luther werd opnieuw gedenuncieerd bij de curia, d.i. het pauselijk hof als regering en gerechtshof.

De procureur-fiscaal ging er op in en verkreeg midden juni machtiging om het proces te beginnen. Het vooronderzoek werd gelegd in de handen van de auditor Girolamo Ghinucci, jurist, en dat betreffende de ketterij en het verzet tegen het gezag van de paus, waarvan Luther verdacht werd, in handen van de magister sacri palatii Silvester Mazzolini da Prierio, of Prierias, Dominicaan en theoloog. Deze kritiseerde Luthers 95 Stellingen en schreef met snelheid een *Dialoog over de macht van de paus*. Ghinucci dagvaardde Luther om zich binnen 60 dagen te Rome tegenover deze Dialoog te komen verantwoorden.

In Duitsland bevond zich als apostolisch legaat de kardinaal van St. Sixtus, Thomas de Vio Caietano, eveneens Dominicaan en de befaamde Thomist van zijn tijd. Hij woonde als legaat de rijksdag te Augsburg bij en logeerde daar bij de machtige familie Fugger. Door zijn tussenkomst werden de dagvaarding en de *Dialoog van Prierias* op 7 augustus te Wittenberg bezorgd. Luther, die in geen geval naar Rome waagde te gaan, verzocht door middel van de keurvorst een procedure in Duitsland te verkrijgen en schreef vliegensvlug een antwoord op de Dialoog (W.A. I, blz. 644-686; IX, blz. 782-786; VI, blz. 325-348, 1920).

Op grond van verdere beschuldigingen ging men te Rome weer een stap verder, werd Luther als notoir *ketter* aangemerkt en machtigde de paus Cajetanus om hem gevangelijk naar Rome te brengen. Toen kwam echter de politiek tussen beide. Keizer Maximiliaan I had de steun van Luthers keurvorst nodig voor de verkiezing van zijn kleinzoon Karel tot Rooms-koning. Tengevolge daarvan had inderdaad in oktober 1518 een verhoor - een gesprek kan men het niet noemen - van Luther door Cajetanus plaats. Dit liep op niets uit dan de voor Luther onaanvaardbare eis om kort en goed te herroepen. Ofschoon Cajetanus wel haast dacht het gewonnen te hebben, vertrok Luther eenvoudig uit Augsburg en veroorloofde hij zich later te verklaren: 'de kardinaal is misschien een goed Thomist, maar geen helder Christelijk denker en daarom voor de behandeling van dit probleem even geschikt als een ezel om op de harp te spelen'. Op 16 oktober beriep Luther zich van Cajetanus op de paus.

Toen hij begreep uit een zeker document, dat de paus reeds vóór het verhoor voor Cajetanus in beginsel over hem beslist had, beriep hij zich na zijn terugkeer te Wittenberg van de paus op een *Concilie*. Naar deze gehele geschiedenis verwijst dit hier volgende beroep, tekst no. 7.

Luther bestrijdt er de aflatenpraktijk nogmaals in op grond van canonieke teksten van de Kerk zelf. Hij verhaalt dan de opzet van het proces tegen hem en spreekt opnieuw zijn bereidheid uit te herroepen indien hij deugdelijk van dwaling overtuigd wordt. Echter spreekt hij eveneens duidelijk uit, dat hij zijn mening op grond van zijn geweten voor volkomen waar houdt; en in de tweede plaats, dat het wijken, onder deze omstandigheden, voor geweld neer zou komen op het verloochenen van de trouw

en het geloof aan Christus en van de Schrift. Zijn tegenstanders zullen dus theologisch zwaar werk krijgen en hij wraakt in feite de bekwaamheid van de tot nu toe op hem afgezonden rechters. Hier en elders laat hij opnieuw - het zal niet zonder ironie zijn - blijken, dat hij paus en Kerk wil beschermen tegen de schande van een onhoudbare theologie zoals door de aflaatkramers, maar ook door betere theologen verkondigd wordt. Op Luthers uitdrukking, dat hij zijn mening op grond van zijn geweten voor volkomen waar houdt, moet men bijzonder letten: Luther legt hier duidelijk verband tussen verstandelijk oordeel en geweten. Wanneer die twee niet samengaan, elkaar om zo te zeggen niet vermogen te overtuigen, is er nog niets bereikt. Het gaat immers om geloofszaken en de wetenschap betreffende deze kan noch alleen aan het verstand noch alleen aan het geweten overgelaten worden. Zij ligt zo hoog en is zo reëel, dat slechts verstand en geweten samen hier iets te zeggen hebben. Hieruit volgt, dat het ongegrond is om Luther - en met hem de gehele Reformatie - als subjectivist te beschouwen. Waar Luther zich echter nooit bij neerlegde, waren kerkelijke beslissingen, die niet naar de inhoud theologisch en gelovig beproefd mochten worden. Met de buitenkant alleen was hij nimmer tevreden. Op grond van al deze ervaringen beriep Luther zich dus nu na zijn eerste beroep op de uitspraak van de paus, die hem door Cajetanus veroordeeld had, van de paus op het concilie. Dit had hij gedaan met de zo bekend geworden, maar gebruikelijke formule: van de slecht ingelichte op de beter in te lichten paus. Maar boven de paus stelde Luther het concilie. Hij ontkent intussen in het officiële stuk noch het gezag van de Kerk, noch dat van de apostolische Stoel, noch dat van de paus, mits deze werkelijk op de hoogte is. Niet opzij gaat Luther dus voor enig gezag, dat enkel formeel is. In dit opzicht is hij voortaan onverzettelijk.

De tekst, no. 7 van deze Appellatio, dit appèl of hoger beroep volgt hier enigszins bekort; lange zinnen met niets dan officiële termen konden zonder bezwaar voor de eigenlijke inhoud weggelaten worden.

Na al deze mislukkingen, en onder het toenemen van de ernst, de omvang en de scherpte van het kerkelijk- en geloofsvraagstuk, liet de curia nog eens door de pauselijke kamerheer Karl von Miltitz proberen, de zaak te beslechten. Als nuntius naar Duitsland gezonden, zou deze, indien daar politiek aanleiding toe bleek, aan Frederik van Saksen de gouden roos uitreiken; maar hij had ook reeds een banbul tegen Luther in zijn tas, en moest zich voor overleg bij Cajetanus te Augsburg melden. Noch zijn positie, noch zijn persoonlijkheid waren echter in de verste verte adequaat aan zijn ambities.

Op zijn beurt sprak hij met Luther, in januari 1519. Luther heeft daarop een brief aan de paus ontworpen, waarin hij nog eens duidelijk stelde wat hij wel en wat hij niet beoogde: geen bestrijding van de Kerk als zodanig. Het kwam niet tot verzending.

Zie onze tekst no. 8.

De keurvorst, die in verband, te meer met de dood van keizer Maximiliaan, en de aanstaande keizerverkiezing, politiek niet al te vast in zijn schoenen stond, stelde toen tussen Luther en Miltitz, resp. Cajetanus en het Romeinse hof, een regeling voor. Daarop antwoordde Luther in de hier volgende tekst no. 9, in een brief geschreven tussen 13 en 19 januari 1519.

Hij verklaart daarin ook bereid te zijn om zich aan een scheidsgerecht te onderwerpen. Hij vreest echter, dat iedereen het altijd moet afleggen tegen de macht van de paus en haalt daarbij aan hoe onder Julius II zowel de Franse koning Lodewijk XII, als keizer

Maximiliaan I in 1511 ook een kerkelijk-politieke nederlaag geleden hebben en een viertal (niet 9) kardinalen, die aan hun kant stonden, afgezet zijn. Verder herinnert hij eraan, hoe nog onder Constantijn de Grote en onder Constantius de Arianen, ofschoon in feite ketters, het wonnen van Athanasius, die de vader der orthodoxie was en het dus niets bewijst tegen iemands rechtzinnigheid of hij vervolgd wordt. In de derde plaats verweert Luther zich tegen de nieuwe, en eerste officiële, pauselijke verklaring, geïnspireerd en zelfs geformuleerd door Cajetanus, waarmede de leer over de geldigheid van de aflaten voor het vagevuur op grond van de overvloedige verdiensten van Christus en de heiligen, gewettigd werd (bul 'Cum postquam', van 9 november 1518). De brief van Luther komt neer op een gemotiveerde afwijzing van elk compromis. De tekst uit I Petrus 3: 15, die hij hier gebruikt, zullen wij bij de Franse en Nederlandse confessies als het grote motief tot verantwoording van het geloof terugvinden.

Deze groep documenten wordt nu besloten met de derde en grootste brief, die Luther aan Paus Leo X gericht heeft, en wel eind oktober 1520. Nog steeds was Miltitz in het land en dreef diens ambitie hem om te trachten succes te behalen door bemiddeling. Dit bewees weliswaar zijn onderschatting van de kwestie, maar hij deed er te meer zijn best voor nu Johannes Eck reeds met de bul, die Luther met de ban bedreigde, in aantocht was. Luther stelde, na enige gesprekken met Miltitz, een brief op aan de paus, waarin hij duidelijk maakte, de paus nooit persoonlijk te hebben willen aantasten.

Ingevolge het kapittel van de Augustijner orde, eind augustus te Eisleben gehouden, deden zijn medebroeders moeite bij Luther, die te Wittenberg was gebleven, de brief nog wat te verzachten, in zekere zin zelfs enigermate in strijd met het reeds bekende beroep van Luther uit 1518 van de paus op het concilie. De brief werd gedateerd op 6 september 1520, om te doen uitkomen, dat hij onafhankelijk was van de bul, die Eck al hier en daar deed aanslaan.

Bovendien zou de brief vergezeld gaan van een boekje, waarin Luther zijn geestelijk beginsel zo zakelijk mogelijk onder woorden bracht. Dit is zijn beroemd geworden geschrift over '*De vrijheid van de Christen*', uitgaande van I Cor. 9: 19 en Rom. 13 : 8. Het is het derde van de serie grote geschriften uit dit voor de Reformatie beslissende jaar 1520.

De twee andere zijn: 'Aan de Christelijke adel van de Duitse natie, over de verbetering van de Christenheid'; en 'De Babylonische gevangenschap van de Kerk'.

De brief begint en eindigt met de verzekering, dat Luther niets tegen de persoon van de paus heeft, maar hij beschouwt hem als de onschuldige en onwetende gevangene van zijn verdorven Hof, de curia, die daar als een schaap tussen de wolven zit. Luther komt daarbij tot de verrassend paradoxale uitspraken: 'Zij allen eren Christus, die het Hof het meest smaden; zij allen zijn goede Christenen, die slechte Roomsers zijn.'

Dan beklagt hij zich over het optreden van Eck, 's pausen grootste vleier en daarom 's pausen grootste vijand, die Luther tijdens het twistgesprek te Leipzig in de hoek van oppositie tegen het pausdom had weten te dringen, waar hij zich volstrekt niet gaarne bevond. Dan verhaalt Luther opnieuw de onderhandelingen met Cajetanus en met Miltitz, die er ditmaal goed afkomt.

Na aldus de gang der gebeurtenissen nog weer eens samengevat te hebben, komt hij tot slechts twee onwrikbare, principiële uitgangspunten: zijn leer zal hij onweerlegd geenszins herroepen; en voor de uitlegging van de Schrift erkent hij geen bindingen

van buitenaf, omdat het Woord Gods volle vrijheid leert. Dit is het praeludium op het boekje: 'De vrijheid van de Christen'.

De brief ontbreekt een trek van verzoenlijkheid niet. Hij wordt echter ook gekenmerkt door een zekere beschermende toon. Luther wilde de paus bevrijden en achtte diens persoon belangrijker dan zijn positie. Maar hoe had de paus een dergelijke bedoeling kunnen begrijpen, laat staan waarden? Dan eindigt hij de brief plotseling met de scherpste kritiek, die denkbaar is. Een stadhouder, zegt hij, is stedehouder voor zover zijn heer of lastgever afwezig is. Al te veel stedehouders van Christus - bisschoppen - bewijzen in hun optreden duidelijk, dat Christus afwezig is, weg uit hun hart, en zelf nemen zij uiterlijk Zijn plaats in. Wat moet er van de Kerk worden als dit zo gesteld is?

De brief werd, evenals *'De vrijheid van de Christen'* door Luther in het Latijn geschreven. Daarna herschreef hij de brief in het Duits en in deze vorm is hij het eerst en afzonderlijk, tegen half november 1520, van de pers gekomen, voor ruime verspreiding bestemd. Het is tekst no. 9.

Deze eerste hoofdstukken zijn lang geen volledige geschiedenis van het begin van de Reformatie in Duitsland, en willen dat ook niet zijn. De negen teksten, hier bijeengebracht, doorlezende, ziet men echter duidelijk waarom de kloof tussen Luther en de Kerk onvermijdelijk steeds wijder gaapt. Tegelijkertijd kan men de vraag niet onderdrukken: moest dat nu zo en had het niet anders gekund? Luther heeft zakelijk geargumenteerd waar het zonde, vergeving en genade betreft. Onvermoeibaar zelfs was hij in zijn pleidooien. Zij zijn daardoor veeleer argumentaties en toelichtingen dan apologieën. Zijn bezwaren golden alleen misbruiken in leer en praktijk. Zij verklonken omdat de Kerk in haar vertegenwoordigers voor de Evangelische kritiek op het geworden niet vatbaar bleek. Geen enkele vorm zelfs van kritiek had enig gevolg en tenslotte werd zij a priori afgewezen omdat ze van Luther of de zijnen kwam.

Het kon niet anders of de pleidooien moesten toen geheel als protesten gaan werken.

Bron: Acta Augustana, Weimarer Ausgabe, II, blz. 1-26.

H. A. Creuzberg, Karl von Miltitz, Leipzig 1909.

P. Kalkoff, Die Miltitziade, Freiburg i.B. 1911.

Tekst no 7.

LUTHERS BEROEP OP HET CONCILIE

1518

Op zondag 28 november beriep Martinus Luther, doctor en gewoon hoogleraar in de theologie te Wittenberg, ten overstaan van een publiek notaris en getuigen, zich naar goddelijk, natuurlijk en menselijk recht, zoals dat een ieder toekomt, op het concilie dat, in de Heilige Geest wettig vergaderd, de heilige katholieke Kerk vertegenwoordigende en in zaken, die het geloof betreffen, boven de paus staat. Hij deed dit onder vooropstelling:

'Van deze uitdrukkelijke en plechtige protestatio, dat ik tegen de ene heilige katholieke en apostolische Kerk, waarvan ik niet betwijfel dat zij de meesteres is en haar de heerschappij toekomt over de gehele aarde, en tegen het gezag van de heilige, apostolische Stoel en de macht van de heiligste Heer onze paus, mits goed ingelicht, niets bedoel in te brengen; indien er echter misschien door de gladheid van mijn tong of vooral door de prikkeling van de kant van mijn tegenstanders, iets minder juist, en niet met de behoorlijke eerbied gezegd is, ben ik zeer bereid om dat te corrigeren.

'Maar omdat hij, die Gods plaats op aarde inneemt, en die wij de paus noemen, aangezien hij een mens aan ons gelijk is, uit de mensen genomen en zelf, zoals de apostel zegt, met zwakheid omgeven, in staat om te dwalen, te zondigen, te liegen, zich te vergissen en niet uitgezonderd is van het bekende algemene oordeel van de profeet: elk mens is leugenachtig en ook de Heilige Petrus, de eerste en heiligste van alle pausen, van deze zwakheid niet vrij was, ja zelfs met schuldige veinzerij tegen de waarheid van het Evangelie inging zo, dat hij door een weliswaar strenge, maar zeer heilige berisping van de apostel Paulus gecorrigeerd moest worden, zoals in Galaten 2 beschreven wordt - worden wij door dit hoogst belangrijke voorbeeld, in de Kerk door de H. Geest aan het licht gebracht en in de Heilige Schriften bewaard, als gelovigen van Christus, geleerd en zijn wij zeker dat, indien enige hoogste pontifex door dezelfde of soortgelijke zwakheid als Petrus gevallen, iets geleerd of bevolen heeft, dat met de geboden Gods in strijd is, er aan hem niet alleen niet gehoorzaamd dient te worden, maar hem met de apostel Paulus in het aangezicht weerstand geboden kan, ja veeleer moet worden en dat als het ware door de geringste ledematen hulp geboden moet worden aan de zwakheid van het hoofd uit vrome zorg voor het gehele lichaam.

En ten overstaan van de tegenwoordig blijvende herinnering aan dit voorbeeld, is het duidelijk te begrijpen, dat niet alleen de H. Petrus maar ook Paulus, die hem tot zijn heil berispt heeft, de Roomse Kerk gezamenlijk en tegelijk behoedden en voorgingen, opdat wij nl. niet alleen door woorden maar ook door de herinnering aan dit hoogst nodige en zeer heilzame voorbeeld voortdurend vermaand zouden worden, de hoofden zelf zowel als de leden. Bijaldien iemand door enige kracht van machtigen gewapend zoveel sterker is, dat er geen weerstand tegen hem mogelijk is, dan blijft stellig nog slechts het voornoemde hoger beroep over, waardoor onderdrukten hulp kunnen ontvangen.

'Daartoe mijn toevlucht nemende zeg en beweer ik, broeder Martinus Luther, met beroep op de voornoemde wijze en bedoeling dat, aangezien kort geleden aflatens door

bepaalde - zoals wij verzekerden - apostolische commissarissen zonder enig oordeel des onderscheids gepredikt werden in ons Saksenland, zo dat zij, om het geld van het volk uit te zuigen, dwaze, ketterse en lasterlijke dingen begonnen te verkondigen tot verleiding van de zielen der gelovigen en grote smaad voor het gezag van de Kerk, vooral betreffende de macht van de paus tot in het vagevuur, zoals hun boekje, 'volledige instructie' genoemd dat bevat - zeg en beweer ik, dat het zeker is op grond van de canon 'Abusionibus',⁷ dat de paus in het geheel geen macht tot in het vagevuur heeft; en vervolgens dat naar het éne gevoelen van de gehele Kerk en de overeenstemming van alle doctoren, de aflaten niets zijn dan de kwijtschelding van de straf-voldoening door de bevoegde rechters opgelegd, zoals de duidelijke tekst van kanon 'Quod autem'⁸ zegt, en de straf-voldoening door de kerkelijk rechter opgelegd in niets anders bestaat dan vasten, gebed, aalmoes enz. en gelijk vanzelf spreekt door de sleutelmacht der Kerk niet vergeven kan worden wat door haar niet is opgelegd. Evenzo, dat het zeker is uit distinctie XXXV 5), kanon 'Qualis', dat in het vagevuur niet alleen de straf, maar ook de schuld wordt vergeven. Schuldvergeven kan de Kerk echter niet, evenmin als genade schenken.

'Toen ik, op deze autoriteiten steunend, mij bij wege van disputatie verzet heb tegen hun onzuivere, zinloze dogma's, begonnen zij, brandend van gewinzucht, mij eerst in openbare toespraken tot het volk voor ketter te verklaren met de meest onbeschaamde vrijmoedigheid; vervolgens mij bij onze heilige Leo X door middel van een zekere heer Marius Perusco, procureur- fiscaal, van ketterij te beschuldigen. En door deze zelfde heer tenslotte een commissie gedaan krijgend om mij te dagvaarden, voor de personen van de hoogerwaarde heren en vaders Hieronymus Ghinucci, bisschop van Asculanum, auditor in de camera, en Sylvester Prierias, magister palatii, bereikten zij dat ik door hen naar de stad werd gedagvaard om persoonlijk te verschijnen.

'Daar ik, die zelfs te Wittenberg niet veilig ben, een zo grote reis niet kan maken en evenmin te Rome veilig ben, en klein en zwak van lichaam, en daar vervolgens de genoemde rechters mij om vele redenen verdacht voorkwamen, vooral omdat de eerwaarde vader Sylvester mijn tegenstander was en reeds een dialoog tegen mij had uitgegeven en hij in de heilige Schrift minder bekwaam is dan in een zaak als deze goed is; en omdat van Hieronymus, in de rechten meer geleerd dan in de theologie, gevreesd wordt dat hij te zeer voor de theologie van Sylvester opzij zou gaan en deze zaak als buiten zijn terrein liggend zou beschouwen, heb ik verzocht door middel van de doorluchtigste vorst, heer Frederik, Hertog van Saksen, aartsmaarschalk van het heilige Roomse rijk, Landgraaf van Thüringen, Markgraaf van Meissen, dat de zaak in zijn gebied voor 'niet verdachte maar eerbare en goede mannen gewezen zou worden'.

Vervolgens herinnert Luther er aan, dat de zaak nu toevertrouwd werd aan Cajetanus kardinaal van St. Sixtus, apostolisch legaat in Duitsland, maar Thomist en als zodanig een allereerste tegenstander van Luther. Deze begaf zich niettemin naar Augsburg om voor hem te verschijnen en verbond zich, onder getuigen, zijn uitspraken te onderwerpen aan het oordeel van de apostolische Stoel en vier Universiteiten: Bazil, Freiburg, Leuven en Parijs. Cajetanus echter, alleen maar uit op herroepen, dreigde hem en wilde hem tenslotte niet meer voor zich zien.

'Door deze beledigingen gekrenkt, heb ik mij toen van zijn onrechtmatige en gewelddadige eigengerechtigheid en voorgewende volmacht op onze heiligste Heer Leo X, die beter ingelicht moet worden, beroepen zoals in dat beroepsdocument meer

⁷ Corpus iuris canonici, Constitutiones Clementinae, lib. V, tit. IX, cap. 2, ed. Friedberg, II, 1190.

⁸ Decretalia Gregorii, lib. V, tit. XXXVIII, cap. 4, ed. Friedberg, II, 883.

volledig vervat is. Nu is echter ook op dat beroep, zoals ik reeds gezegd heb, geen acht geslagen ofschoon ik tot op heden niets anders begeer dan dat mij mijn dwalingen worden aangetoond door wie er maar toe in staat is, waaromtrent ik opnieuw en wettig verklaar (protestor), dat ik volkomen bereid ben te herroepen, indien ik overtuigd wordt iets verkeerd te hebben gezegd. Daarna heb ik mijn gehele disputatie aan de paus onderworpen, zo dat ik er zelf niets meer in te doen had dan zijn uitspraak af te wachten, die ik dan ook nog tot op de huidige dag afwacht.

'Niettemin schrijft echter, naar ik hoor, dezelfde hoogerwaarde heer Thomas aan de doorluchtigste vorst, Heer Frederik enz., dat er aan de Romeinse curia tegen mij voortgegaan wordt en dat op gezag van de paus zogenaamd de rechters het proces tot mijn veroordeling voortzetten, zonder acht te slaan op mijn getrouwe en overvloedige gehoorzaamheid, waarmee ik onder zoveel bezwaren te Augsburg ben verschenen; zonder te letten op mijn zeer eerlijk aanbod om mij in het openbaar en particulier te verantwoorden; en tenslotte met verachting van een schaap van Christus, dat ootmoedig verzoekt in waarheid onderwezen en uit de dwaling teruggebracht te worden.

Maar kort en goed, zonder dat er rekenschap afgelegd of daarnaar geluisterd is, drongen zij enkel met tirannie en geweld aan op herroeping van mijn mening, waarvan ik oordeel op grond van mijn geweten, dat zij volkomen waar is, en zij wilden mij tot verloochening van mijn trouw aan Christus en het ware begrip van de zeer duidelijke Schrift – voor zover mijn geweten dat vat - verleiden, hoewel de macht van de paus niet tegen noch boven, maar vóór en beneden de majesteit van Schrift en waarheid staat en de paus niet de macht ontvangen heeft om de schapen te verderven, ze in de muil der wolven te werpen en ze aan dwalingen en aan dwaalleraren over te leveren, maar ze tot de waarheid - zoals een pastor en bisschop, de stedhouder van Christus past - terug te roepen.

'Op grond van dit alles mij gekrenkt en bezwaard gevoelend, en daar ik zag aankomen dat bij zulk een geweldpleging niemand meer Christus zou durven belijden, noch de heilige Schriften in Zijn Kerk verkondigen, en ik zelf met geweld van het ware, gezonde en Christelijke geloof en inzicht naar ijdele en leugenachtige meningen van mensen toegedreven en tot fabels, die het Christenvolk misleiden, gebracht zou worden, heb ik onze voornoemde heiligste Heer Leo X, die niet goed op de hoogte is, en van de bovengenoemde zogenaamde rechterlijke commissie en hun dagvaarding en hun procesvoering, en al wat daarop gevolgd is en nog volgen zal

-en dan herhaalt hij nog eens al zijn bezwaren -

'mij beroepen op het komend concilie, wettig en op een veilige plaats, waar ik of mijn zaakwaarnemer vrijelijk heen zal kunnen gaan; en op hem of op hen op wie ik mij krachtens recht, privilege, gewoonte of anderszins mag beroepen in die geschriften; en ik verzoek in de eerste, tweede en derde instantie, dringend, dringender en zeer dringend, mij verlof tot beroep te geven indien er iemand is die mij dat wil en kan geven; en vooral van u, heer notaris, de schriftelijke verklaring; en ik bevestig mijn appèl op grond van onwaarde [van het vroegere], misbruik, onbillijkheid en onrecht, en anderszins, zo goed als ik kan voort te zetten, mij voorbehoudend er aan toe te voegen, te verminderen, te veranderen, te corrigeren, te verbeteren en elk ander voorrecht in rechte voor mijzelf en voor degenen, die mij aanhangen en nog willen aanhangen'.

Bron: Weimarer Ausgabe, II, blz. 34-40.

Tekst no 8.**LUTHER AAN PAUS LEO X**

Ontwerp
1519

Heiligste Vader! Opnieuw ben ik gedwongen, ofschoon slechts het uitvaagsel der mensheid en het stof der aarde, tot u in uw heiligheid en grote macht te spreken. Wil daarom als stedehouder van Christus met vaderlijke mildheid uw oor tot dit schaapje van uw kudde neigen en vriendelijk naar zijn blaten luisteren.

Verschenen is bij ons de eerwaardige Karel van Miltitz, geheim kamerjonker van uwe heiligheid, met de mededeling, dat hij in opdracht van uwe heiligheid bij de doorluchte hertog Frederik nopens mijn zondige en lichtvaardige opstand tegen de Roomse Kerk en uwe heiligheid ten ernstigste genoegdoening moest eisen. Bij deze toelichting doet het mij zeer leed in mijn streven tot toegewijde vervulling van mijn plicht het ongeluk te hebben gehad, dat het bij de verdediging van de eer der Roomse Kerk ondernomen werk door het Hoofd van deze Kerk zelf als opstandigheid uitgelegd is en mij aan de verdenking van alle mogelijke goddeloosheid blootgesteld heeft.

Maar wat moet ik nu doen, heiligste Vader? Want ik ben volkomen radeloos, daar ik de officiële mededeling van uw ongenade niet kan verdragen en toch ook niet weet, hoe ik mij daarvan kan bevrijden. Men eist van mij het herroepen van die stellingen. Indien daarmee bereikt kon worden wat men zich ervan voorstelt, zou ik dat zonder tijd te verliezen doen. Daar nu echter tengevolge van de tegenspraak en het ophitsen van mijn tegenstanders mijn geschriften veel verder verbreid zijn, dan ik ooit gewent had, en zij zich tevens veel te diep in het gemoed van talloze lezers ingeprent hebben, dan dat mijn herroepen daar nog iets aan zou kunnen veranderen; en omdat verder ons tegenwoordige Duitsland een bijzondere menigte begaafde mannen bezit van geleerde vorming en zelfstandig oordeel, moet het juist mijn voornaamste streven zijn om iedere vorm van herroeping te vermijden, zal ik de waardigheid van de Roomse Kerk hooghouden. Want zulk een herroeping zou geen andere uitwerking hebben, dan steeds verdergaande beschimpingen en aanklachten tegen de Roomse Kerk uit de mond van het volk uit te lokken.

Geheel andere lieden, heilige Vader, hebben over deze Roomse Kerk hier schade en schande gebracht, terwijl ik juist tegen hen in ben gegaan, zij namelijk, die met hun ongerijmde preken, die zij in opdracht van uwe heiligheid hielden, slechts de schandelijkste hebzucht bevorderden en het middel tot heiliging onder heidense schande bedelfden en aan verwensingen prijsgaven. En alsof dit nog geen kwaad genoeg was, hebben zij mij, die hun enorme misbruiken trachtte tegen te gaan, als de veroorzaker van het door hen aangerichte onheil bij uwe heiligheid aangeklaagd.

Nu betuig ik echter, heiligste Vader, voor God en de ganse mensheid, dat ik op geen enkele manier de ambtsmacht van de Roomse Kerk en van uwe heiligheid te na heb willen komen of deze door een of andere listige aanslag heb willen vernietigen. Veeleer erken ik uit volle overtuiging, dat niets boven de alles overtreffende macht van deze Kerk is te stellen, noch in de hemel noch op aarde, dan Jezus Christus alleen, ons aller Heer. Zo moge dan uwe heiligheid aan de boosaardige aanklachten van hen, die iets anders van Maarten Luther menen te weten, geen geloof schenken.

Het enige, wat ik in deze aangelegenheid kan doen, wil ik uwe heiligheid met vreugde beloven: dat ik dat vraagstuk van de betekenis van de aflaat in het vervolg zal laten rusten en er geheel over zal zwijgen, wanneer slechts mijn tegenstanders hun onbetekenend en opgeblazen gezwets willen stoppen. Dat ik voorts een geschrift zal uitgeven, waarin ik het volk vermaan, de Roomse Kerk onvoorwaardelijk te eren en haar niet de overmoed van de aflaatpredikers te vergelden, en ook niet tegenover de Kerk de scherpheid na te doen, waarmede ik die onbeduidende zwetsers ben te lijf gegaan en waarin ik wel wat te ver ben gegaan.

Mogelijk, dat met Gods genade door zulke pogingen de strijd, die ontbrand is, weer bijgelegd kan worden. Want ik heb slechts dit ene doel voor ogen gehad, dat niet onze moeder, de Roomse Kerk, door de schande van anderer hebzucht bevlekt zou worden en het volk verleid tot dwaling, de plicht der naastenliefde om der wille van de aflaten zou verwaarlozen. Aan alle andere vraagstukken kan ik, omdat ze er niet op aankomen, slechts geringe betekenis toekennen. Mocht ik in staat zijn nog iets meer te doen, dan verklaar ik mij daartoe gaarne bereid.

Bron: Weimarer Ausgabe, Briefwechsel, I, no. 129.
Borcherdt und Merz, I, blz. 90-92.

Tekst no 9.

LUTHER AAN FREDERIK DE WIJZE, KEURVORST VAN SAKSEN

13-19 januari 1519

Doorluchtigste, hooggeboren vorst, genadigste Heer!

Om uwe keurvorstelijke genade onderdanig te dienen, spreek ik hier mijn mening en oordeel uit over de artikelen en argumenten, die mij door uw keurvorstelijke genade aangegeven zijn om daardoor de zware twist tussen mij en de pauselijke aflaat te beslechten.

- In de eerste plaats ben ik bereid de Roomse Kerk in alle deemoed te eren en boven haar niets te stellen dan God en Zijn Woord. Daarom wil ik gaarne herroepen in die stukken, waarin mij mijn dwaling aangetoond wordt. Want alle stukken zonder meer te herroepen, dat is onmogelijk.
- In de tweede plaats zou ik niet alleen kunnen verdragen, maar zou ik ook zelf wensen, dat ik niet meer mocht prediken of leren. Ik heb daarin geen lust en geen plezier en het brengt mij goed noch eer op. Ik weet ook heel wel, dat Gods Woord vóór te staan op aarde niet ongevaarlijk is. Maar ik onderwerp mij daarin aan Gods gebod en wil, gelijk tot nu toe, zo ook voor het vervolg.
- Ten derde, een onwraakbaar rechter in de zaak te hebben is mijn enige wens en is ook in mijn eigen belang. Daarom noem ik dan ook de hoogwaardigste aartsbisschop van Trier (Richard von Greifenklau) of die van Salzburg (Kardinaal Mattheus Lang) of wel de doorluchtige heer Philips, bisschop van Freiburg en Neurenberg.
- Ten vierde heeft mij al reeds zeer lang getroffen, dat ten tijde van paus Julius negen kardinalen met al hun aanhang niets hebben kunnen bereiken en dat ook in andere gevallen keizers en koningen dikwijls vernederd zijn geworden. Ik ben er

- in gesterkt mij te verlaten op het vertrouwen, dat de Roomse Kerk de ondeugdelijke en schadelijke preken niet zou en niet wilde dulden, waarop door mijn disputatie over de aflaat de aandacht is gevestigd, en ze ook niet kán dulden of voor haar verantwoording nemen en het arme volk van Christus door de schijn van een aflaat laten misleiden. Ook dat is geen groot wonder, wanneer in onze dagen een of twee mensen onderdrukt worden, vooral in deze laatste, boze tijd. Wij horen immers ook, dat ten tijde van de ketter Arius, toen de heilige Kerk nog nieuw en zuiver was, alle bisschoppen uit hun gemeenten verdreven werden en de ketters met de steun van het gehele rijk de ene heilige Athanasius de hele wereld door vervolgden. Wanneer God nu in die zalige tijd zo iets over de Kerk beschikt heeft, komt het mij ook niet zeer te verwonderen voor wanneer ik, armzalig mens, het onderspit moet delven. Maar de waarheid is gebleven en zal eeuwig blijven.
- Ten vijfde. Het nieuwe decretale over de zaak van de aflaat, thans te Rome uitgevaardigd, is in mijn ogen een wonderlijk ding.
    - Ten eerste omdat het niets nieuws aanbrengt.
    - In de tweede plaats omdat het 't oude slechts zeer duister en onverstaanbaar weergeeft, duisterder dan het vroeger in andere decretalen onder woorden is gebracht.
    - In de derde plaats, omdat het de pauselijke wetten, waarop ik mij beroepen heb, niet herroept en daardoor de zaak dus zwevende laat.
    - In de vierde plaats, en dat is het allerbelangrijkste, omdat het niet, zoals alle andere bepalingen plegen te doen, één enig woord uit de heilige Schrift, van kerkleraars of uit bepalingen en bewijsgronden aanvoert, maar slechts ongemotiveerde woorden bezigt, waarmede op mijn bezwaren in het geheel niet ingegaan wordt en ik, ondanks mijn brieven en verzoeken, geen betere lering ontvang.

Maar omdat de Kerk verplicht is bewijzen voor haar leer te leveren, zoals de heilige Petrus gebiedt (1 Petrus 3:15) en het veelszins verboden wordt iets aan te nemen wat niet bewezen is, zoals de heilige Paulus zegt (1 Thess. 5:21), kan ik dergelijke decretalen niet als een gerechtvaardigde en genoegzame leer van de heilige Kerk erkennen en moet ik Gods geboden en verboden méér gehoorzamen. Niet dat ik ze verwerp, maar ik wil ze evenmin aanbidden.

Ik vrees ook, genadigste Heer, dat, aangezien in onze tijd de Heilige Schrift en de oude leraars weer naar boven komen en men thans overal ter wereld begint te vragen niet wat, maar waarom het een of het ander gezegd wordt, wanneer ik zulke woorden zo maar aanvaardde en herriep, het niet alleen voor ongeloofwaardig, maar zelfs voor spotterij aangezien zou worden en openlijk aan de Roomse Kerk oneer zou aandoen. Want wat zij zonder grond zegt en doet, dat zal ook door mijn herroeping geen grond verwerven.

Ik kan uw keurvorstelijke genade met de hand op het hart verzekeren, dat ik, afgezien van alle eer, gaarne zou herroepen, wanneer ik werkelijk een bewijs voor mijn dwaling te horen kreeg. Indien ik zonder dat ooit herroepen moet, zal ik het enkel met woorden doen en erbij zeggen, dat ik het toch in mijn hart anders geloof. Dat zal voor hen dus weinig eer zijn!

Tekst no 10.**LUTHER AAN PAUS LEO X**

Aan de Allerheiligste in God, Vader Leo X, Paus te Rome, alle zaligheid in Christus Jezus, onze Heer, Amen!

1520

Allerheiligste Vader in God!

De twist en strijd, waarin ik met een aantal verwoede mensen uit deze tijd nu al voor het derde jaar verwickeld ben, dwingen mij van tijd tot tijd naar u uit te zien en u aan te roepen; ja, omdat men meent, dat gij de enige inzet van deze strijd zijt, kan ik het niet laten het altijd over u te hebben. Want ofschoon ik door enige van uw onchristelijke vleiers, die zonder reden tegen mij verhit zijn, gedwongen word mij op een Christelijk, vrij concilie voor uw stoel en rechtbank in mijn zaak te beroepen, heb ik toch mijn gemoed nog niet dermate van u afgetrokken, dat ik niet uit al mijn krachten u en uw Roomse stoel altijd het beste heb toegewenst en dit met toegewijd, hartelijk gebed, zoveel in mijn vermogen was, bij God gezocht heb. Het is echter waar, dat ik mij voorgenomen heb hen, die tot nu toe moeite gedaan hebben mij met de hoogheid en grootheid van uw naam te dreigen, ten zeerste te verachten en hen te overwinnen. Maar één ding is er, dat ik niet waag te verachten en dat is ook de reden, waarom ik opnieuw aan u schrijf: nl. dat ik merk hoe ik belasterd en het mij ten kwade geduid wordt, dat ik ook uw persoon niet ontzien zou hebben. Ik wil daartegenover vrijuit en openlijk bekennen mij van niets bewust te zijn dan dat ik, zo dikwijls ik uw persoon genoemd heb, altijd het meest eervolle en beste van u gezegd heb, en wanneer ik dat ooit niet gedaan zou hebben, zou ik dat zelf allerm minst prijzen en het oordeel van mijn aanklagers volledig moeten bekrachtigen en niets liever doen dan mijn eigen zonde en boze daad tegenspreken en mijn woord, dat straf verdient, herroepen. Ik heb u een Daniël in Babel genoemd; en hoe ijverig ik uw onschuld in bescherming heb genomen tegen uw lasteraar Sylvester, (zie tekst no. 7) kan een ieder, die het leest, ruimschoots verstaan.

Uw goede naam en de faam van uw onbesproken leven is in de gehele wereld bekend, door vele zeer geleerde mannen hoger en meer geprezen dan dat iemand hem, met wat voor slimheid dan ook, n aantasten, hij zij zo groot als hij wil. Ik ben niet zo dwaas om in mijn eentje iemand aan te vallen, die iedereen prijst; bovendien heb ik altijd de methode gehad - die ik ook wil houden - zelfs hen niet aan te tasten, die overigens bij iedereen een slechte naam hebben. Ik heb geen plezier in de zonden van anderen, omdat ik wel weet, dat ook ik een balk in mijn oog heb en zeker de eerste niet kan zijn, die de eerste steen werp op de overspelige vrouw.

Ik heb wel scherp aangevallen, maar in het algemeen slechts onchristelijke leringen en ik ben fel op mijn tegenstanders geweest, niet om hun boze leven maar om hun onchristelijke leer en dit berouwt mij zo volstrekt niet, dat ik mij ook voorgenomen heb in die ijver en scherp te volharden, zonder dat het mij deren kan hoe sommigen mij dat aanrekenen, daar ik in dit opzicht het voorbeeld van Christus heb, die eveneens in scherpe ijver zijn tegenstanders slangengebroid, huichelaars, blinden, duivelskinderen noemt; en Paulus noemt Simon Magus een kind des duivels vol van boosheid en bedrog, en vele valse apostelen scheldt hij honden, bedriegers, en

verdraaiers van Gods Woord. Als die zwakke, tere oren dat hadden gehoord, zouden ze zeker ook zeggen, dat niemand zo fel en ongeduldig is als de heilige Paulus. En wie is er feller dan de profeten?

Maar in onze tijd zijn onze oren zo teer en zwak geworden door de veelheid van kwaaddoende vleiers dat wij, zodra wij niet in alle opzichten geprezen worden, jammeren dat men zo fel is. Maar omdat wij overigens ons de waarheid niet van het lijf kunnen houden, zoeken wij ons van haar te ontdoen door het verzonnen argument van felheid, ongeduld en onbescheidenheid. Wat is echter het zout waard wanneer het niet scherp bijt? Wat betekent de snede van het zwaard wanneer ze niet scherp genoeg is om te snijden? Zegt niet de profeet: vervloekt, wie Gods gebod met lautheid verricht en te veel spaart?

Daarom vraag ik, heilige Vader Leo, dat gij u deze mijn verontschuldiging wilt laten welgevallen en mij met overtuigdheid van kwaaddoende vleiers dat wij, zodra wij niet in alle tegen uw persoon en aldus gezind is, die u het allerbeste toewent en gunt, die ook geen twist en ruzie wenst om iemands verkeerde leven, maar alleen om der wille van het Goddelijk Woord. In alle dingen wil ik gaarne voor een ieder opzij gaan, het Woord Gods wil ik en kan ik echter niet loslaten noch verloochenen. Heeft iemand een ander denkbeeld van mij, of mijn geschrift anders begrepen, dan dwaalt hij en heeft hij mij niet goed verstaan.

Dit is echter waar: ik heb met kracht aangevallen de Roomse Steel, die men het Roomse Hof noemt, en waarvan ook gijzelf en iedereen ter wereld erkennen moet, dat het erger en schandelijker is dan ooit een Sodom, Gomorra of Babel geweest is. En voor zoveel ik waarneem, is de boosheid van het Hof noch te raden noch te helpen. Alles is daar in vertwijfeling geraakt en heeft geen grond meer.

Daarom heeft het mij verdrotten, dat men onder uw naam en in schijn namens de Roomse Kerk het arme volk overal ter wereld bedroog en schade deed; daartegen heb ik mij ingezet en zal ik mij ook nog inzetten, zolang mijn Christelijke geest in mij leeft. Niet dat ik mij van zulke onmogelijke dingen iets inbeeld of mij voorstel iets te kunnen uitrichten in het aller-gruwelijkste Sodom en Babel, vooral omdat zoveel woedende vleiers [van u] mij [daar] tegenwerken; maar wel, dat ik mij als een schuldig dienaar van alle Christenmensen belijd en het mij op grond daarvan past hen te raden en te waarschuwen, opdat zij in kleiner aantal en met minder schade door de Roomse verwoesters verdorven worden.

Want het is uzelf toch niet verborgen, hoe nu al vele jaren lang uit Rome niets dan bederf aan lichaam, zielen en goederen, en de allerergste voorbeelden van alle boze stukken de hele wereld als het ware ingestroomd zijn en zich baan gebroken hebben; en dit alles openlijk, in het volle daglicht, en aan iedereen bekend. Daardoor is de Kerk te Rome, die vroeger de allerheiligste was, nu een moordkuil erger dan alle moordkuilen, een boevenhuis erger dan alle boevenhuizen, het hoofd en het rijk van alle zonden, dood en verdoemenis, zodat men niet kan bedenken hoe de boosheid hier nog zou kunnen toenemen al kwam de Endchrist⁹ ook zelf.

Intussen zit gij, Vader Leo, als een schaap onder de wolven en als een Daniël onder de leeuwen en met Ezechiël onder de schorpioenen. Wat vermoogt gij in uw eentje tegen zo veel wilde wolven? Al vielen u ook drie of vier geleerde, vrome kardinalen bij, wat zou dat wezen onder zulk een massa? Eer moest gij door gif ten onder gaan, dan dat ge een plan kon maken om de zaak in orde te brengen.

---

⁹ Luthers aanduiding voor de Antichrist, omdat deze aan het eind der tijden verschijnt.

Het is afgelopen met de Roomse Stoel, Gods toorn heeft zich van hem meester gemaakt en houdt niet meer op; hij staat vijandig tegenover de algemene concilies, hij wil zich niet laten onderrichten noch hervormen en is niet meer in staat zijn razende, onchristelijke aard in te perken, zodat hij vervult wat van zijn moeder, het oude Babel, gezegd is: wij hebben Babel getracht te genezen, maar nog is ze niet gezond geworden; wij zullen haar laten varen (Jer. 51 : 9).

Het mocht wel uw werk zijn en dat van de kardinalen, dat gij deze jammer tegenhieldt, maar de ziekte spot met het geneesmiddel, paard en wagen geven niets om de voerman. Dat is de reden waarom het mij altijd leed gedaan heeft, vrome Leo, dat gij paus zijt geworden in deze tijd, terwijl gij wel verdient in betere tijden paus te zijn. De Roomse Stoel is uwer en uws gelijken niet waard, maar de boze geest hoort daar paus te zijn - die dan ook zeker meer dan gij in Babel te zeggen heeft.

O, gave God dat gij, ontdaan van die eer (zoals zij het noemen, uw aller-schadelijkste vijanden), bijvoorbeeld van een prebende of van uw vaderlijk erfdeel mocht leven; dan zou voorwaar terecht niemand dan Judas Iskarioth en zijns gelijken, die God verworpen heeft, met die eer vereerd kunnen worden! Want zeg mij, wat is nog uw nut in het pausdom dan alleen dat, hoe erger en verlorener iemand is, hij te meer en sterker uw macht en titels misbruikt om de mensen schade toe te brengen aan goed en ziel, zonde en schande te vermeerderen en het geloof en de waarheid ten onder te brengen.

O, gij alleronzaligste Leo, die op de aller-gevaarlijkste Stoel zetelt, werkelijk, ik zeg u de waarheid want ik gun u het beste.

Gelijk St. Bernhard zijn paus Eugenius beklagt,¹⁰ omdat de Roomse Stoel, hoewel deze er ook in die tijd zeer erg aan toe was, toch nog met goede hoop op verbetering regeerde, hoeveel te meer moeten wij u dan beklagen omdat in de afgelopen 300 jaren de boosheid en het verderf zo onhoudbaar de overhand genomen hebben. Is het niet waar, dat er onder de gehele hemel niets ergers, giftigers en meer gehaat is dan het Roomse Hof?

Want het overtreft verre de ondeugd van de Turken, zodat het waar is, dat Rome lang geleden een poort des hemels was maar nu een gapende muil der hel, en helaas een, die door Gods toorn niemand meer dicht kan krijgen, zodat er niets anders overblijft dan dat wij nog deze en gene waarschuwen en tegenhouden, opdat hij door de Roomse muil niet wordt verslonden.

Zie hier, mijn heer en Vader, de oorzaak en het motief waarom ik deze pestilente Stoel zo hard heb aangevallen; want ik heb mij zozeer voorgenomen niet tegen uw persoon uit te varen, dat ik ook mocht hopen bij u genade en dank en de erkenning te verdienen, dat ik tot uw bestwil gehandeld heb, aangezien ik slechts uw kerker, ja uw hel fris en scherp aangrijp; ik houd het er immers voor dat al hetgeen alle verstandige, geleerde mannen tegen de onbepaalde wanorde aan uw onchristelijk Hof vermochten in te brengen, voor u en vele anderen goed en weldadig zou zijn. Zij doen het werk, dat gij moest doen, zij allen, die aan dat Hof kwaaddoen; zij allen eren Christus, die het Hof het meest smaden. Kortom: *zij allen zijn goede Christenen, die slechte Roomsers zijn.*

Ik ga nog verder. Het kan nooit bij mij opgekomen zijn, tegen het Roomse Hof in te gaan of daarover een dispuut te beginnen. Want omdat ik wel inzag, dat hier niets aan te doen was, dat alle kosten en moeiten verloren waren, ben ik het gaan verachten, heb

---

¹⁰ Bernhard van Clairvaux, de consideratione ad Eugenium papam, geschreven omstreeks 1150; Ned. vertaling door M. C. Slotemaker de Bruine, Bezinning, (Klassieken der Kerk), Amsterdam 1951.

ik het een afscheidsbrief gegeven en gezegd: 'Adieu, geliefd Rome! Laat voortaan maar stinken wat stinkt en blijve voor altijd onrein wat onrein is' (Openb. 22 : 11). Ik ben toen overgegaan tot het stille, rustige bestuderen van de Heilige Schrift om daarmee degenen, bij wie ik woon, ten nutte te zijn. Toen mijn werk in dit opzicht niet zonder vrucht bleef, deed de boze geest zijn ogen open en merkte het; op handige wijze wekte hij met een mateloze eerezucht zijn dienaar Johannes Eck, een bijzondere vijand van Christus en van de waarheid, op, fluisterde hem in mij onvoorzien in een disputatie te sleuren en op één woordje over het pausdom, dat mij onbedoeld ontvallen was, aan te vallen. Toen wierp zich de grote en grootsprekende held op, spatte en snoof in het rond alsof hij mij al te pakken had, gaf voor dat hij om de ere Gods en ten prijze van de heilige Roomse Kerk bereid was alles te wagen en ten uitvoer te brengen, blies zich op en maakte misbruik van uw macht, waarvan hij wilde, dat hij als de grootste theoloog ter wereld opgeroepen zou worden; daar wacht hij dan ook op, nog meer dan op het pausdom zelf. En hij was van mening, dat het hiertoe niet weinig zou helpen als hij doctor Luther in zijn vaandel kon meevoeren. Nu hem dit mislukt is, wordt de sofist onredelijk, want hij komt tot het inzicht, dat alleen door zijn schuld de schande en de smaad van de Roomse Stoel zich door mijn geval nog duidelijker openbaren.

Laat mij hier, heilige Vader, mijn zaak ook eenmaal voor u bepleiten en uw ware vijanden bij u aanklagen. Het is u ongetwijfeld bekend hoe te Augsburg de kardinaal van St. Sixtus [Cajetanus], uw legaat, met mij gehandeld heeft, inderdaad onbescheiden en onjuist, ja zelfs trouweloos. Ter wille van u heb ik al mijn belangen in zijn hand gesteld met de bedoeling, dat hij vrede zou gebieden; ik wilde de zaak af laten lopen en er verder het zwijgen toe doen, mits mijn tegenstanders zich ook stil zouden houden, hetgeen hij gemakkelijk met één woord tot stand had kunnen brengen. Toen kriebelde hem de jeuk om tijdelijke roem echter te zeer, hij sloeg mijn aanbod in de wind, veroorloofde zich mijn tegenstanders te verdedigen, en hun teugel wat te vieren, maar mij te gebieden om te herroepen, ofschoon hij hiertoe geen last had. Zo is het door zijn moedwillige boosaardigheid gekomen, dat de zaak, die toen in goede banen scheen te geraken, sedertdien veel erger is geworden. Daarom is hetgeen daarop verder is gevolgd, niet mijn schuld, maar die van de kardinaal, die mij misgunde te mogen zwijgen, waarom ik zo dringend had verzocht. Wat kon ik toen nog meer doen?

Vervolgens is de heer Karel van Miltitz gekomen, ook een gezant van uwe heiligheid die, met veel drukte heen en weer reizend en zijn best doende om de zaak weder in goede banen te krijgen, waaruit de kardinaal haar in zijn hoogmoed en kwaadwilligheid verdreven had, tenslotte met hulp van de doorluchtigste, hooggeboren keurvorst, hertog Frederik van Saksen enz., gedaan kreeg enige malen een bespreking met mij te hebben.

Daarbij heb ik mij voor de tweede maal laten zeggen wat ik doen moest, ter ere van uw goede naam gezwegen en er in bewilligd de zaak voor de aartsbisschop van Trier of de bisschop van Naumburg te brengen en hem te laten oordelen, hetgeen aldus afgesproken en geregeld is. Terwijl hier goede hoop op was en het in vrede toeging, komt daar ineens uw grootste en echte vijand, Johannes Eck met zijn twistgesprek te Leipzig, dat hij zich tegen doctor Karlstadt voorgenomen had, tussenbeide. En met zijn weerhaanse woorden vindt hij iets over het pausdom en wendt onvoorziens zijn vanen en zijn gehele legerschaar tegen mij, waarmede hij het gehele vredesplan totaal verstoort.

Intussen wacht heer Karel. Het dispuut zou beginnen, scheidsrechters werden gekozen, er is echter niets mee bereikt, hetgeen mij trouwens niet verwondert. Want Eck heeft met zijn leugens, zendbrieven en heimelijke streken de zaak dermate verbitterd, verward en verknoeid, dat, hoe de beslissing ook uitgevallen ware, er in ieder geval een nog groter vuur door ontbrand was. Want hij zocht zijn eigen roem en niet de waarheid. Derhalve heb ik steeds gedaan wat mijn plicht was en niets nagelaten wat ik behoorde te doen. Ik erken, dat hierdoor geen klein deel van de Romeinse onchristelijkheid aan het licht gekomen is, maar de schuld daaraan ligt niet bij mij maar bij Eck, die zich aan iets gewaagd heeft, dat hij niet onder de knie had en die door zijn zoeken naar eigen eer de Romeinse zonden voor de hele wereld aan de kaak gesteld heeft.

Deze man is, heilige Vader Leo, de vijand van u en van de Romeinse stoel. Uit zijn voorbeeld alleen kan ieder leren, dat geen vijand meer schade doet dan een vleier. Wat heeft hij met zijn vleien anders teweeggebracht dan alleen zulk een ongeluk als geen koning u had kunnen aandoen? De naam van het Romeinse hof heeft thans een lelijke lucht in de gehele wereld, de pauselijke ban is een zwakke zaak, de Romeinse onwetendheid wordt erg uitgekreten. Niets van dit alles zou gehoord zijn indien Eck het vredesvoorstel van Karel en mij niet had verstoord, hetgeen hij nu ook zelf bemerkt, ofschoon te laat; en zonder enig resultaat is hij boos vanwege de van mij uitgegane boekjes. Dat had hij eerder moeten bedenken, toen hij naar roem als een driftig, geil ros hinnikte en niets meer dan zijn eigen belang, tot uw grote schade, zocht. De ijdele man meent, dat ik voor uw naam vrezende zou, hem de ruimte zou laten en er het zwijgen toe doen - want op enige kennis en wetenschap heeft hij, naar ik meen, geen aanspraak. Thans, nu hij ziet, dat ik mij daar niets van aantrek en mij verder laat horen, komt bij hem het late berouw om zijn verkeerdheid op en hij bedenkt zich - indien hij ooit iets bedenkt - dat er een Hemel is, *die de hoovaardigen wederstaat en de overmoedige geesten deemoedigt* (I Petr. 5 : 5).

Aangezien er uit het dispuut geen ander resultaat voortkwam dan slechts grotere oneer van de Romeinse Stoel, heeft de heer Karel zich tot de vaders van mijn orde begeben, raad gevraagd om de zaak tot een oplossing en tot stilte te brengen, daar ze zich toen op het meest woeste en gevaarlijke punt bevond. Door hen zijn enkele dappere lieden tot mij gezonden, omdat het vermoeden niet voor de hand lag, dat er met geweld tegen mij iets bereikt kon worden, en deze hebben de wens uitgesproken, dat ik toch vooral uw persoon, heilige Vader, zou ontzien en door een onderdanig geschrift uw en mijn onschuld excuseren, in de mening dat de zaak nog niet in de afgrond verloren en vertwijfeld was, indien de heilige Vader Leo met zijn aangeboren, allerwegen beroemde goedheid, haar ter hand zou willen nemen. Aangezien ik echter steeds vrede aangeboden en gewenst heb, om beter en in stilte te kunnen studeren, was dat voor mij een prettige en verheugende boodschap; ik heb haar in dank aanvaard en mij gewillig laten leiden en het voor een bijzondere genade gehouden wanneer het aldus, zoals wij hopen, gebeuren mag. Ik heb dan ook om geen andere reden met sterke moed, woorden en geschriften gewerkt en mij laten horen dan om hen te verslaan en tot stilte te brengen die, zoals ik wel zag, mij verre te min waren.

Zo kom ik dan nu, heilige Vader Leo, tot u en aan uw voeten liggend bid ik u, indien mogelijk, in te grijpen om de vleiers, die vijanden van de vrede zijn, te beteugelen. Dat ik echter mijn leer moet herroepen, daar komt niets van, daar moet ook niemand aan beginnen, wil hij de zaak niet in nog grotere verwarring brengen. Ik kan ook geen regels of maatstaven om de Schrift uit te leggen dulden, omdat het Woord Gods, dat

volle vrijheid leert, niet behoort noch mag gevangen zijn. Wanneer men mij deze twee stukken laat, kan mij verder niets opgelegd worden wat ik niet met heel mijn wil bereid ben te doen en te dulden. Ik ben een vijand van twist, wil niemand opzetten of prikkelen, maar wil zelf ook niet geprikkeld worden; prikkelt men mij echter, dan zal ik, zo God wil, niet sprakeloos noch schrifteloos zijn. Wat mij betreft mag uwe heiligheid met enkele korte woorden al dit getwist opruimen en wegdoen en daarnaast zwijgen en vrede gebieden; zulke woorden heb ik altijd verlangd te mogen horen.

Daarom, mijn heilige Vader, moet gij niet naar uwe zoete orenzangers willen luisteren, die vertellen dat gij niet een gewoon mens zijt, maar gemengd met God, zodat gij alles kunt gebieden en eisen. Zo gaat het niet; gij zult dat ook niet doen. Gij zijt een knecht van alle knechten Gods¹¹ en gij bevindt u in een gevaarlijker, jammerlijker positie dan enig mens ter wereld. Laat u niet misleiden; want zij liegen en huichelen tegen u, die zeggen, dat gij een heer der wereld zijt en die niemand voor Christen willen houden die u niet onderworpen is; die daar zwetsen, dat uw macht reikt tot in de hemel, de hel en het vagevuur; zij zijn uw vijanden en zij zoeken uw ziel te verderven, zoals Jesaja zegt: mijn volk, zij die u leren en verheffen, bedriegen u 33). Allen dwalen, die zeggen dat gij boven het concilie en de gehele Christenheid staat. Zij dwalen, die u alleen de macht toekennen om de Schrift uit te leggen; zij allen samen zoeken naar niets anders dan hoe zij onder uw naam hun onchristelijk ondernemen in de Christenheid kunnen versterken, zoals de boze geest helaas ook door vele van uw voorvaders gedaan heeft. Kortom, geloof maar niemand van hen, die u verheffen, maar alleen degenen, die u vernederen: dat is het oordeel Gods, gelijk geschreven staat: Hij heeft machtigen van de troon gestort en eenvoudigen verhoord 33).

Zie, wat een ongelijkheid tussen Christus en Zijn stadhouders, als ze allen Zijn stadhouder willen zijn, en ik vrees werkelijk, dat ze maar al te waarachtig Zijn stadhouders zijn. Want een stadhouder is alleen maar door de afwezigheid van zijn heer stadhouder. Wanneer dus een paus, in de afwezigheid van Christus, die niet in zijn hart woont, regeert, is hij dan niet al te waarachtig Christus' stadhouder? Maar wat kan dan zulk een menigte ook anders zijn dan een vergadering zonder Christus? Wat is dan zulk een paus anders zijn dan een Endchrist 33a) en afgod? Hoe veel beter deden de apostelen, die zich slechts knechten van Christus, in Hem wonende, en niet stadhouders van de afwezige noemden en zich zo lieten noemen.

Het is misschien onbeschaamd van mij, dat ik zulk een grote hoogheid tracht iets te leren, door wie een ieder onderwezen behoort te worden en, zoals vele van uw giftige vleiers u voorhouden, dat alle konings- en rechterstoelen van u hun oordeel ontvangen. Maar ik houd mij hier aan St. Bernhard in zijn boek aan paus Eugenius, dat alle pausen wel uit het hoofd mochten kennen. Ik doe het niet met de bedoeling u iets te leren, maar uit louter trouwe zorg en plicht, die een ieder terecht dwingt ons ook te bekommeren om de zaken voor onze naasten, die zeker zijn, en ons niet doet rekenen met een hogere of lagere positie, maar slechts met zorg let op 's naasten gevaar of veiligheid. Aangezien ik dan weet, hoe uwe heiligheid er aan toe is te Rome, dat is in volle zee, met ontelbare gevaren, die overal woeden, en dat zij in zulk een jammer leeft en werkt, dat gij zelfs de hulp van de allergeeringste Christen waarlijk wel behoeft, heb ik het voor niet ongepast gehouden uwe Majesteit zo lang te vergeten¹²

¹¹ Servus servorum Dei, de titel, die Gregorius de Grote, omstr. 600, de hoogste achtte voor de paus, en die sedertdien gehandhaafd is. De leer, dat de paus een tweede God op aarde zou zijn, is door een bisschop op het Vde Lateraanse concilie in 1513 gewaagd.

¹² Luther bedoelt: op de hoogheid van uw Majesteit niet te letten en mij daardoor te laten afschrikken.

totdat ik in broederlijke liefde aan mijn plicht voldaan had. Ik kan niet vleien in zulk een ernstige, gevaarlijke zaak. Wanneer sommigen niet willen verstaan, dat ik hierin uw vriend en meer dan onderdaan ben, dan zal er toch wel één te vinden zijn, die het verstaat.

Tenslotte, om niet met lege handen voor uwe heiligheid te verschijnen, breng ik een boekje mee, onder uw naam uitgegeven, om de vrede te dienen en met goede hoop, waaruit uwe heiligheid proeven kan met wat voor dingen ik gaarne en met vrucht zou willen omgaan, wanneer mij dat met het oog op uw onchristelijke vleiers mogelijk was. Het is een klein boekje, naar het papier geoordeeld, maar toch is er de gehele summa van het Christelijk leven in begrepen, als men de zin er van verstaat.¹³ Ik ben arm, bezit niets anders om er mijn dienst mee aan te bieden, maar gij moogt ook niet anders dan met geestelijke goederen verrijkt worden.

Hiermede beveel ik mij aan uwe heiligheid aan, die eeuwig blijve. Jezus Christus. Amen.

Te Wittenberg, 6 september 1520.

Bron: Weimarer Ausgabe, VII, blz. 1-11.

Borcherdt und Merz, II, blz. 303-313.

---

¹³ De vrijheid van een christen

DEEL II

FACETTEN IN DE HERVORMING VAN LUTHER, 1517-1521

MAARTEN LUTHER IN ZIJN LEVEN EN WERKEN VAN 1483-1525.
Amsterdam, S.L. van Looy, 1917. Bundel studies ter gelegenheid van 400 jarige
herdenking van de Hervorming.

DE AFLAATHANDEL IN LUTHERS TIJD door Prof. Dr. A. Eekhof

De afluathandel stond in het begin van de zestiende eeuw in het centrum van het kerkelijk, politiek en sociaal-oconomisch leven, waarmee reeds is gezegd, zoals het woord 'afluathandel' aanduidt, dat de afluathandel zelf van het erf van de Rooms-katholieke vroomheid was gevloeden. Ieder heeft van dezen afluathandel gehoord. Men kent de woorden: afluathullen, afluathbrieven, afluathkisten en afluathkramers, en repeteert het rijmpje, dat, volgens betrouwbare historische onderzoekingen, inderdaad van Tetzels afkomstig is: "Zodra de penning in de afluathkist klinkt, het zieltje uit het vagevuur springt."

Wanneer echter de vraag wordt gesteld: Vanwaar komt de afluath? Wat heeft de Rooms-katholieke kerk nu toch eigenlijk onder afluath verstaan? Heeft hij een ontwikkelingsgeschiedenis doorlopen, en zo ja, welke is deze dan geweest? - dan zullen velen het antwoord schuldig blijven. En dit verwondert ons niet al te zeer, als men weet, dat ook zelfs beroemde kenners van het afluathwezen, als bijv. de Amerikaanse geleerde Henry Charles Lea, de vraag naar de oorsprong en de ontwikkeling van de afluath slechts terloops hebben behandeld. De bloeitijd van het afluathwezen kende men opperbest, maar over de eerste beginselen en wording verkeerde men lange tijd in het onzekere. De oorzaak hiervan lag opgesloten in het feit, dat men de afluath altijd weer ging beschouwen van de zijde des afluathverkrijgers, en niet van die des *afluathgevers*. Eerst Adolf Gottlob heeft in laatst genoemde richting de oplossing gezocht, en zich bij zijn onderzoek scherp de vraag gesteld: Wat bewoog pausen en bisschoppen toch wel om afluath te verlenen? Uit zijn even voorzichtige als scherpzinnige studiën, in de jaren 1906 en 1907 verschenen, straalt ons over oorsprong en ontwikkeling een nieuw en verrassend licht tegemoet.

In de volgende bladzijden zal de schrijver van deze bijdrage zijn lezers niet onthalen op een pikante aaneenschakeling van afluathaneddoten, die zij ook niet van hem zullen verwachten, maar wenst hij een poging te doen, om de ontwikkelingsgang van de afluath in hoofdtrekken te schetsen, waardoor dan als vanzelf duidelijk zal worden, hoe dit instituut van de Roomse kerk tot een 'handel' is geworden, en dus ook de betekenis van Luthers daad op de 31ste oktober 1517 op hare juiste waarde zal kunnen worden geschat.

Wij hebben de oorsprong van de afluath te zoeken in de 11^e eeuw, de tijd van godsdienstoorlogen en kruistochten. Dat er echter ook vóór die tijd aanduidingen zijn, welke naar de latere afluath heenwijzen, kan niet worden ontkend. Prof. dr. F. Pijper heeft met uitvoerige bewijzen, aan de canones van concilie's en synoden ontleend, aangetoond, dat gedurende het hele verloop van de Middeleeuwen door de Kerk in menig geval geldboete als straf werd toegepast. Velen huldigden de leer, dat men zijn

zonden en verkeerde daden behalve door vasten, bidden en andere goede werken, door aalmoezen moest afkopen. Men stichtte een kerk of klooster, of begiftigde die met landgoed of schenking in geld "voor het heil van eigen ziel en van de zielen zijner ouders." Deze zogenaamde "redemptiones", die reeds in de achtste eeuw voorkomen, heeft men echter ten onrechte als voorlopers van de aflaat beschouwd. Zij geleken er wel op, maar waren in werkelijkheid heel iets anders. De "redemptio" d.w.z. de vervanging van de door de Kerk opgelegde boetestraaf door een andere, hetzij door een lichtere of ook door aalmoezen, werd aan één persoon, op zijn vrijwillig verzoek, door de priester toegestaan, waarbij deze dan de graad van het berouw in aanmerking nam; de aflaat (indulgentia) daarentegen werd verleend door paus of bisschop, "sua sponte", als een generaal pardon, ter bevordering van hun politieke of andere oogmerken, waarbij natuurlijk van eenig contact tussen de zielzorger en de boeteling geen sprake was. De "redemptio" is en blijft individueel; de "indulgentie" is cumulatief. Kan men derhalve niet zeggen, dat het aflaatwezen zich uit de "redemptiones" ontwikkeld heeft, toch hebben deze zeker de weg geëffend.

De aflaat is in de tijd en juist als een gevolg van de geloofsoorlogen ontstaan. De Saracenen oefenden een geweldigen druk op de christenheid in Zuid-Europa uit. De plundering van Rome in het jaar 846 had een siddering door heel de Roomse wereld gegeven en werd beschouwd als een aanslag op de moederkerk zelve. De Kerk rustte zich ten oorlog. Maar nu rees een moeilijke kwestie. De Mohammedaanse krijgers gingen, volgens hun leer, zodra zij sneuvelden, aanstonds de eeuwige heerlijkheid binnen, maar hoe stond het ten dezen opzichte met de Christenstrijders? Die vraag verontrustte de ten heiligen oorlog trekkenden, en daarom verklaarde paus Leo IV reeds in het jaar 853, dat God aan degenen, die "voor de waarheid des geloofs, de redding des vaderlands en de verdediging van de christenheid" gesneuveld waren, de hemelse gewesten (regna coelestia) als loon (praemium) zeker niet onthouden zou. Nog kan men hier niet van aflaat spreken, maar in het jaar 879 ging paus Johannes VIII reeds een stap verder. Op de vraag van enige bisschoppen, of "zij die voor de verdediging van de heilige kerk Gods, en voor de instandhouding van de christelijke religie en de (christelijke) staat kort te voren gesneuveld waren, of in het vervolg daarvoor sneuvelen zouden, aflaat van hun overtredingen konden verkrijgen (indulgentiam possint consequi delictorum) - op deze vraag antwoordde de paus: dat hij de zodanigen, door de tussenkomst van de apostel Petrus, die macht had om te binden en te ontbinden in hemel en op aarde, voor zover zijn recht het toeliet, vrijspak, en hen door zijn gebeden de Heer opdroeg (absolvimus precibusque Domino commendamus).

Wanneer men dit leest, stelt men natuurlijk de vraag, waarvan de paus dan nu vrijspak: van "culpa" (schuld), of van "poena" (straf).

En dan kan geen ander antwoord mogelijk zijn dan dit: de paus sprak vrij, of met andere woorden, gaf aflaat van "poena" (straf). De Kerk had namelijk aan die krijgers, toen zij nog in het vaderland waren, na de biecht, het volbrengen van boetestrafpen opgelegd. Door het feit van hun sneuvelen konden zij die niet meer voldoen. Welke houding moest de Kerk hiertegenover nu aannemen? De paus zegt het duidelijk: voor zover hij door de Apostolische waardigheid het recht had, sprak hij hen vrij van de opgelegde straffen, welke zij niet meer hadden kunnen voldoen; maar wat hun schuld (culpa) betrof, daarover had niet hij, maar God te beslissen, alhoewel de paus niet zou nalaten, om de zielen dezer gesneuvelden Gode in het gebed op te dragen. De oorsprong van de aflaat is dus: de paus scheldt aan de doden, voor des Heeren zaak

tegen de ongelovigen gesneuveld, de hun door de Kerk opgelegde aardse boetedoeningen kwijt.

Maar, en zie hier een volgende schakel in de ontwikkelingsketen: was het voor de doden ondoenlijk om de boetstraffen te voldoen, weldra begonnen de levenden, die ten oorlog trokken, de onmogelijkheid van het volbrengen dezer boetedoeningen te beseffen. Men kon van een kruisvaarder toch niet eisen, dat hij geen wapens mocht dragen, dat hij een kerk niet zou mogen betreden, dat hij in een klooster moest gaan en diergelijke meer. Wilden dus de pausen de kruistochten bevorderen, dan werd eis, dat zij ook de levenden kruisridders (*crucesignati*), zodra hun vertrek ten strijde vaststond, aflaat van de door de Kerk opgelegde boetstraffen verleende.

Dit geschiedde nu ook inderdaad. Paus Alexander II heeft in het jaar 1063 bevolen, dat allen die het besluit hadden genomen om tegen de Moren in Spanje te gaan vechten, voor hun vertrek bij bisschop of priester biechten moesten; dan moest hun de maat hunner boetestraaf worden opgelegd, opdat - merkwaardig genoeg! - de duivel hen niet van onboetvaardigheid zou kunnen betichten, maar tegelijkertijd hief de paus deze "poenitentia" op, en verleende hen vergeving van zonden, terwijl hij hen met zijn gebed zou begeleiden.

Zelfs aan hen, die om de politieke oogmerken van een paus te begunstigen ten strijde trokken, werd aflaat verleend. Toen de bekende paus Gregorius VII met Hendrik IV in oorlog zijnde, de tegen-candidaat Rudolph van Zwaben wenste te steunen, schonk hij 7 Maart 1080, in naam van de verzamelde bisschoppen, aan allen, die onder de vanden van Rudolph zouden optrekken, vergeving van al hun zonden (*absolutionem omnium peccatorum*) en de zegen voor dit leven en het hiernamaals. En op de synode van Clermont in het jaar 1095 gehouden, welke besluiten weliswaar fragmentarisch tot ons zijn gekomen, werd de aflaat van kerkelijke boetstraffen gesanctioneerd, als gezegd wordt: "Een ieder, die uit zuivere devotie, niet om eer of geld te verwerven, tot bevrijding van de Kerk Gods naar Jeruzalem vertrokken zal zijn, die wordt die reis voor de gehele boetedoening aangerekend."

Op het einde van de 12de eeuw werd het echter al moeilijker en moeilijker, om zelf ter kruistocht te gaan. Men was genoodzaakt zijn bezittingen achter te laten of te verkopen, een groot gevolg op reis te onderhouden, waarvoor bijv. hertog Godfried, de latere koning van Jeruzalem, zelfs zijn slot Bouillon en andere kostbaarheden, zoals zijn fraai dobbelspel met de stenen van het schoonste bergkristal vervaardigd, aan de abt Otbert van St. Hubert afstond. Ook de ellende, welke men op zee en in Palestina zelf, zou hebben te verduren, de mogelijkheid dat heer of vazal uit de handen van de vijanden zou moeten worden vrijgekocht, en de ongeneidheid van het merendeel van de kruisridders, om aan de bevelen van anderen te gehoorzamen, waren almede redenen, dat de Kerk voortaan ook niet plaatsvervangers genoeg nam, ja weldra met het storten van een bepaalde som geld zich tevreden stelde. Men behoefde dus niet meer zelf te gaan ten einde de aflaat te verdienen, ook door het stellen van plaatsvervangers een getal ruiters bijv. - en door het schenken van een som gelds 1), zelfs eenvoudig door het gaan beluisteren van de predicatiën van de aflaatwerfers 2), kon het gewenste doel worden bereikt.

Eerst paus Innocentius III (1198-1216) heeft hiervan een waren geldhandel gemaakt. Hij liet zelfs zieken, vrouwen en kinderen het kruis op schouder of hoed hechten - het bekende teken, dat men zich tot het ondernemen van een kruistocht verbonden had (*signum crucis assumere*) - opdat zij, niet in staat om zelf te gaan, zich zouden ontslaan door het storten van een som geld in 's pausen maar al te gretige schatkist. Ook deze paus liet reeds uitgeholde boomstammen (*trunci concavi*) als offerblokken

in de kerken plaatsen, niet drie sleutels afgesloten, waarvan een bij de bisschop, de tweede bij de priester, en de derde bij een vromen leek zou berusten, opdat de gelovigen daarin ter verkrijging van aflaat hun gaven zouden kunnen werpen 3). Op het IV Lateraanconcilie (1215) werd door paus Innocentius III gedecreteerd, dat allen die in eigen persoon ter kruisvaart zouden gaan, volkomen aflaat van zonden, waarover zij berouw getoond hadden én gebiecht hadden, zouden verkrijgen, terwijl de paus de zodanigen bij de beloning van de oprechten vermeerdering van eeuwig heil toezegde. Wie plaatsvervangers gesteld had kreeg ook volkomen vergeving van zonden (plenam suorum veniam peccatorum); wie eenvoudig een geldelijke bijdrage had geschonken, zou ook, al naar gelang de grootte van de som of de betekenis van de verleende hulp, in deze aflaatgunst delen.

Zoo hebben wij dus de aflaat reeds een ontwikkelingsgang zien doorlopen. Aanvankelijk werd de door de Kerk opgelegde boetestraf slechts aan de gesneuvelde kruisvaarders, om hun liefde tot des Heeren zaak, kwijtgescholden; daarna ook aan de levenden, die zelf ter kruisvaart togen of 's pausen zaak dienden; vervolgens aan hen, die plaatsvervangers stelden, of bijdragen in geld of andere goederen schonken, of ook maar naar de kruisvaart-predikers kwamen luisteren; tenslotte ook aan hen, die eenvoudig weg een som geld in de pauselijke aflaatkist wierpen.

Het is vooral paus Innocentius III geweest, die het verkrijgen van aflaat tot een machtig werfmiddel heeft gemaakt, en die - wij komen hier nog op terug - het aflaat-instituut zijn transcendentiaal karakter gegeven heeft. Dit aflaat-systeem, door paus en bisschoppen geschapen, heeft de hele boeteleer van de Roomse kerk ontwricht, hetgeen alleen reeds hieruit duidelijk is, als men bedenkt, dat alle verband tussen de opgelegde straf, de akte van kwijtschelding en de zielstoestand van de boeteling is verloren gegaan. Het boetewezen was veruiterlijkt en versteend; de aflaat was pasmunt geworden.

Toen nu in de 13de eeuw de kruistochten op een einde liepen, en dus ook de lust verging om aflaten die hiermede samenhangen te verwerven, wist paus Bonifatius VIII de ouden *kruisvaarder-aflaat* nieuw leven in te blazen door er in het jaar 1300 een *Jubileums-aflaat* uit te reiken, in plaats van naar het Heilige Land te trekken; en nu naar de heilige stad Rome ter pelgrimstocht gaan, daar in de zeven kerken van Rome aflaat te verdienen. De indulgentiën werden nu ook niet meer bij dagen of voor korte tijd, maar bij 100 en 1000 jaren tegelijk geschonken. In de kerk van Sinte Eustatius verkreeg men zelfs miljoenen jaren aflaats. Ja, gedurende de wijding van de kerk van St. Jan van het Lateraan, regende het zo hevig, als men te voren nooit had aanschouwd en "doe gaf die Paus Silvester also menich iaer aflaets, alst op dien dach menich dro(p)pel waters rechende." Wat dit eigenlijk betekende zal ons duidelijk worden, wanneer wij hierna over de ontwikkeling van het aflaatbegrip zullen handelen.

Deze jubileums-aflaat, welke aanvankelijk om de honderd jaren, te Rome verkrijgbaar zou worden gesteld, werd reeds in 1343 door Clemens VI in een van vijftig jaren veranderd; Sixtus IV (1473) stelde die reeds op het vierde deel van een eeuw. Al spoedig behoefde men niet eens meer naar Rome te reizen, maar kon men dien overal verkrijgen. Zo was deze in 1525 te Amsterdam te verdienen. Men koos zich heel eenvoudig daartoe zeven altaren of plaatsen in één kerk uit, hing daaraan een teken, en kon dan op deze zeven statiën "alle die oflaten verdienen, die daer binnen Romen zijn."

Uit na-ijver hierover lieten de rijke Dominikaners van Haarlem in ditzelfde jaar een boekje drukken, met plaatjes voorzien, welke bij Isaak le Long zijn gefacsimileerd,

waarin zij mededeelden, op welke wijze men bij hen de jubel-aflaat verdienen kon. En zoo trachtten ze van elkander de "klanten te trekken." Wij vinden hier dus een soortgelijke ontwikkeling, als wij bij de kruisvaarders- aflaat hebben opgemerkt. Een merkwaardig document uit de tijd kort voor de Hervorming, waarin wij duidelijk jubel-aflaat en kruisvaarders-aflaat verbonden zien, en de sporen van de zo juist geschetste ontwikkelingsgang terugvinden, heb ik elders afgedrukt. Het is een brevet van paus Julius II uit het jaar 1506, waarin de paus mededeelt, dat hij een leger wit uitrusten, om de vermetele en ongelovige Ruthenen en Tartaren, die door hun onrechtmatig en geweldig optreden het gebied van Livonië te vuur en te zwaard verwoesten, te bestrijden. Aan allen die aan dezen kruistocht gedurende een tijd van zes maanden in eigen persoon zullen deelnemen, of op hun eigen kosten plaatsvervangers zenden, of het leger van de nodige levensmiddelen voorzien, of de kerken en altaren bezoeken waar voor dezen tocht gelden worden ingezameld, zullen verwerven: de vollen jubileums-aflaat (sanctissimas et plenissimas indulgentias ipsius anni Jubilei etiam centesimi). De decaan en het kapittel van de Dom te Utrecht hebben de prediking van dezen aflaat bevorderd, waardoor men alle genadegaven kon verkrijgen, welke door de paus en diens voorgangers "aan hen die in de tijd van het jubeljaar naar de stad Rome trokken en tot het herwinnen van het Heilige Land heentogen" verleend waren. Zoals men duidelijk ziet is de kruisvaarders-aflaat hier met de jubel-aflaat op het nauwste verbonden.

In dezelfde tijd waarin de kruisvaarders-aflaat zijn oorsprong heeft, ontstond naast dezen, maar uit hetzelfde beginsel voortvloeiende, een tweede grote aflaat: de *kerkbouw-aflaat*.

De Moren hadden in de tiende eeuw Spanje zwaar geteisterd. Kerken en kloosters waren verbrand en bruggen vernield. Toen zij na grote krachtsinspanning op het einde van deze eeuw naar het zuiden van Spanje teruggedreven waren, vonden de herademende christenen niets dan geruïneerde gebouwen terug. Deze moesten natuurlijk hersteld worden; daarom werd door paus Sergius IV in November 1011 aan de St. Michaelskerk in Cuxa en de beide Maria-kerken in Ripoll en in Arles, drie Benediktijner-abdijen, het volgende privilege verleend:

a) dat iedere boeteling, wien het betreden van een kerk op een andere plaats was ontzegd, verlof kreeg, om gedurende de tijd van zijn verblijf op die drie plaatsen, de kerk binnen te treden en de helen offerdienst (mis) bij te wonen;

b) dat dengene, die uit zijn bezittingen aan deze kerken geld of anderen bijstand verleende, door de paus werd toegewenst, dat zijn deel mocht zijn het paradijs, zijn erfdeel Christus de Heer, zijn lot en troost daar, waar eeuwige vreugde en geen smart is." Gottlob, die op deze aflaat nadrukkelijk de aandacht vestigt, ziet hierin "den ersten Auftreten des Ablassgedankens" en toont duidelijk aan, hoe alle latere aflaten uit deze twee gedachten-liniën zijn voortgesproten.

Reeds in 1033 verleende paus Johannes XIX tot opbouw van de kerk in Maguelone, op een rots in de golf van Lyon gelegen, ook aan hen, die van hun goederen gaven "vergeving en aflaat van zonden (veniam et indulgentiam suorum peccatorum)." Daarna vinden wij ook aflaten verleend aan degenen, die bij de wijding of op de jaardag van die wijding een kerk bezochten. Op het IV Lateraan-concilie (1215) werd bepaald, dat de bisschoppen voor het bijwonen van een kerkwijding niet meer dan één jaar, en voor het tegenwoordig zijn bij de jaarlijkse herdenking niet meer dan 40 dagen van de opgelegde boetestraffen (de iniunctis poenitentiis) mochten kwijtschelden De gang van zaken was dus: aanvankelijk kreeg men kwijtschelding

van de opgelegde boetestraf wanneer men in eigen persoon tot de bouw van een kerk de behulpzame hand bood (manus adiutrices porrigere); vervolgens wanneer men hiervoor gaven schonk; dan als men bij de kerkwijding tegenwoordig was; eindelijk ook kon men aflaat verdienen als men op de jaardag van de wijding, vromelijk het bedehuis bezocht, en natuurlijk zijn geldelijke bijdragen offerde.

Een aardig voorbeeld, hoe men zelfs tot in het laatst van de 15de eeuw in ons land nog aflaat kon verkrijgen door persoonlijk aan de wederopbouw van een klooster mee te helpen, vindt hier vermelding. Het klooster Maria-Nieuwlicht bij Hoorn was in 1392 door twee vrome priesters gesticht en in de loop van de tijden door schenkingen schatrijk geworden. Maar het kan verkeren. Omstreeks 1480 was de abdij des nachts door de bliksem getroffen en afgebrand. Vele woningen en alles wat op de cultus betrekking had, of wat particulier eigendom was, ging verloren. Bovendien werd Maria- Nieuwlicht geteisterd door oorlogen, waarbij het klooster van al zijn goederen werd beroofd. Ook de zeestormen hadden menigmaal een verwoestende invloed uitgeoefend. Door al deze rampen was het zoo achteruitgegaan, dat prior en convent geen kans zagen het uit eigen middelen weder behoorlijk op te bouwen. Om deze reden wendden zij zich tot het Domkapittel van Utrecht. De domheren waren hun genegen en bepaalden in 1486, dat allen, zoowel mannen als vrouwen, die binnen de drie eerstvolgende jaren, gedurende tien dagen of zoo mogelijk twintig dagen persoonlijk hun hulp bij de herbouw verleenden (personaliter laboraverint), of die de kosten van een plaatsvervanger betaalden, alsook degenen, die een evenredige som stortten ten behoeve van het herstel van de abdij, zich een wereldlijk of regulier biechtvader mochten kiezen, die hen eens in het leven en eens bij hun sterven, alle gebiechte zonden zou kunnen kwijtschelden').

Dat de Kerk voor verleende hulp bij de (her)-bouw van kerk of klooster aflaten gaf, zal niemand bevreemden, maar dat zij ze ook voor de opbouw of het herstel van bruggen en dijken schonk, zal op het eerste gezicht verwondering wekken. Dit zijn toch immers geen geestelijke zaken! - Hierover geeft Thomas van Aquino, de "gelovige" Thomas, zoals Hase hem ergens noemt, de grote "doctor Angelicus", naar wie de Roomse Kerk zich na de dertiende eeuw heeft gericht, in zijn "Summa theologiae" bericht. Hij leert, dat weliswaar aan tijdelijke dingen geen aflaat kan worden vastgeknoopt, maar wel aan "die tijdelijke, welke naar het geestelijke heenwijzen, zoals de bestrijding van de vijanden van de Kerk, en de opbouw van kerken en bruggen." Nu behoorde een brug zeker tot deze categorie. Immers over haar schreden de pelgrims naar het heiligdom, de missionaris en ridder ten heiligen oorlog. Er werden zelfs wel kappelletjes op de bruggen gebouwd, opdat zij aan deze een zekere godsdienstige wijding zouden geven, en de beschadiging van de brug tot een sacrilegium zouden maken. In Frankrijk, Duitsland en Engeland zijn *brug-aflaten* bekend. Een van de oudst bekende werd door vijf aartsbisschoppen en bisschoppen in 1284 gegeven voor de vervaardiging van de Maasbrug bij Maastricht.

En wat de *dijk-aflaten* betreft. Ook bij deze tijdelijke waterdammen was wel een richting naar het geestelijke te vinden. Hiervoor 'nebben wij het beroemde voorbeeld in de dijk-aflaat door Karel V voor deze Nederlandse gewesten, gedurende een tijd van drie jaar geldig, bij paus Leo X op 7 September 1515 verkregen, waarvan niemand minder dan Adriaan Florisz., proost van Oud-Munster, de latere Nederlandse paus Adriaan VI, aflaat-commissaris was. Om de aflaat te verdienen moest men verscheidene kerken, of als er op dezelfde plaats éne kerk was, verscheidene altaren

vroom bezoeken, welke door de commissaris of diens gedelegeerden hiertoe waren aangewezen, en een geldelijke bijdrage storten. De omvang van de geestelijke voorrechten en gunsten was zoo ruim mogelijk en kwam geheel overeen met de bulle voor de Sint-Pieters aflaat, welke voor de duur van de dijk-aflaat in de Noordelijke Nederlanden was geschorst, en die weer op de leest van de jubel-aflaat was geschoeid. De paus kreeg voor zijn aandeel uit dezen aflaat, waarbij dan een deel van de tiendheffing was ingesloten, de som van ruim 53.000 dukaten; Karel V beurde 75.000 dukaten; dat er veel van het geld aan het herstel van de dijken ten goede zal zijn gekomen, is door Erasmus ernstig betwijfeld. Of ons landje ook uitgemergeld werd! Een Rooms-katholiek geleerde van naam, dr. Gisbert Brom, die dezen dijk-aflaat uitvoerig heeft beschreven zegt: "De niet zelden misbruikte naam "aflaathandel" mag dan ook voor die tijd, onmiddellijk aan de Hervorming voorafgaande, werkelijk op zijn plaats heten."

Voordat het eigenlijk bedrijf van die "aflaathandel" in korte trekken worde geschetst, dient de aandacht nog gevestigd te worden op de ontwikkeling van het aflaat-begrip. Wij zagen reeds, dat aflaat oorspronkelijk was: kwijschelding van de door de Kerk opgelegde boetstraf (poena). De schuld (culpa) weg te nemen behoorde tot de almacht Gods. Maar in de oudst-bekenden aflaat nml. de kerkbouw-aflaat van het jaar 1011 vinden wij reeds twee lijnen: a) de kwijschelding van de kerkelijke boetstraf, in dit geval, het niet mogen betreden van een bedehuis; b) de toewensing door de paus van het hemels paradijs, weliswaar door God te schenken.

Deze laatste lijn is in de loop van tijd sterk op de voorgrond gekomen. Eerst "wenst" de paus het hemelse loon, dan vergeving en aflaat van zonden door God, dan "zegt hij die toe" van de hemelse Vader, en eindelijk, waar hij toch de macht heeft om te binden en te ontbinden, "verleent" hij deze. Zoo verleent de paus in de aflaatbullen van de latere eeuwen niet alleen aflaat van kerkelijke straf, maar ook "veniam et indulgentiam peccatorum." Welke was nu de betekenis van de aflaat in Luthers tijd? "Zo waar mijn Heere Christus mij heeft verlost", zegt Luther later zelf over het begin van de aflaat-strijd, "wist ik niet wat de aflaat was, en niemand wist het."

Inderdaad Luther had gelijk. De Rooms-katholieke kerk heeft nooit precies gezegd, wat zij als "kerkleer" onder aflaat verstaat, al hebben natuurlijk hare kerkleeraren zich ook met dit onderwerp beziggehouden, en er "vrome meningen" over ten beste gegeven, die langzamerhand bij het volk en in de "kerkelijke praktijk" gangbaar werden. Onder hen noemen wij vooral de grote scholasticus Petrus Lombardus (± 1160), die in zijn veel gebruikte en gecommentarieerde dogmatiek "Sententiarum libri quattuor" het volgende leert: God kan geen zonde ongestraft laten; door berouw en biecht wordt de eeuwige hellestraf gedelgd, maar de straffen, ter reiniging nodig, blijven; deze moeten hier op aarde door het doen van goede werken, als bidden, vasten, aalmoezen geven enz., of hiernamaals in het vagevuur worden geboet; maar de straffen daar zijn veel zwaarder dan op aarde, waarom het zaak is te zorgen dat ze in het heden worden afgedaan. In dit verband wijst Lombardus op hetgeen de Apostel zegt van hout, stro en stoppelen, die in het vuur worden beproefd.

Maar de grote leraar van de Kerk Thomas van Aquino (overl. 1274) heeft met Innocentius III de aflaat zijn echt transcendentiaal karakter gegeven. Hij leert in zijn "Summa Theologiae", dat allen het er over eens zijn, dat de aflaten iets bewerkstelligen, omdat het goddeloos zou zijn te beweren, dat de Kerk enigerlei instituut te vergeefs zou kunnen hebben ingesteld. De aflaten gelden voor het forum van de Kerk, alzo ook voor God, die aan die Kerk de sleutelmacht heeft toevertrouwd.

Zij worden geschonken uit de overvloedige schat van de verdiensten van Christus en de heiligen (*ex abundantia meritorum Ecclesiae*), waarover de paus de beschikking heeft. Ook aan de zielen in het vagevuur kan de paus die aflaten, bij wijze van voorbede (*per modum suffragii*), doen ten goede komen. Dat de aflaat de schuld bij God zou wegnemen, heeft, voor zoover ik zien kan, Thomas niet geleerd.

De aflaten hebben dus waarde voor de boetstraffen in het heden en in het vagevuur. En toch heeft de Kerk het als een dwaling van Luther verworpen, dat de aflaat niet anders zou zijn dan een blote vergeving van de canonicke boete, en geen waarde zou hebben tot delging van de boete, voor de werkelijke zonden verschuldigd "bij de goddelijke gerechtigheid." In het 12-tal vragen en antwoorden van de "Catechismus of Christelijke Leer", in de bisdommen van Utrecht en Haarlem tegenwoordig gebruikelijk, vinden wij de aflaat-leer van de Kerk aan de kinderen aldus ingeprent. Er zijn tweeërlei straffen: eeuwige en tijdelijke; de eeuwige worden vergeven door een goede biecht en door een volmaakt berouw; de tijdelijke door de biecht, door geduld in tegenspoed en lijden, door gebed, goede werken en vooral door de mis, en door het verdienen van aflaten.

En dan wordt gevraagd: 166. Wat is een aflaat?

Antw. Een aflaat is een kwijtschelding van tijdelijke straffen, die ons door de H. Kerk verleend wordt.

167. Wordt door de aflaten de zonde zelf vergeven?

Antw. Door de aflaten wordt niet de zonde zelf vergeven, maar worden alleen tijdelijke straffen kwijtgescholden, die na de vergiffenis van de zonden zijn overgebleven.

Vervolgens wordt geleerd, dat er volle aflaten en gedeeltelijke aflaten zijn. Dat men om een aflaat te verdienen in "staat van genade" moet wezen, de voorgeschreven werken nauwkeurig volbrengen en de mening hebben om een aflaat te verdienen. Eindelijk ook, dat de aflaten aan de zielen in het vagevuur kunnen worden toegevoegd, als de H. Kerk dit nadrukkelijk toestaat. Dit is in hoofdzaak ook de leer van Petrus Lombardus en Thomas van Aquino geweest; maar de aflaat-praktijk, door de aflaat-commissarissen in Luthers tijd uitgeoefend, en door de pausen gebillijkt en bevorderd, was heel iets anders. Daarover moeten wij thans nog handelen.

Het aflaat-bedrijf werd in het begin van de zestiende eeuw volledig georganiseerd, vooral toen de kunstzinnige en machtige paus Julius II het grootse plan van de bouw van een nieuwe St. Pieterskerk te Rome ontwierp, waarvoor hij reusachtige geldsommen nodig had. De financiële exploitatie van de aflaten kwam langzamerhand in handen van het beroemde bankiershuis van de Fugger, over wier ondernemingen prof. Aloys Schulte zulke belangwekkende mededelingen heeft gedaan. Dit bankiershuis was het grote aflaat-agentschap, en verkreeg in 1514 het recht overal in Duitsland de pauselijke bullen aan te bieden, maar met het geheime voorbehoud, dat de helft van de zuivere opbrengst in de pauselijke schatkist werd gestort. De paus stelde hoofd-commissarissen aan, en deze weder onder-commissarissen, die de aflaat onder de mensen moesten brengen. Over de aanstelling van zulke aflaat-commissarissen heeft prof. F. Pijper korten tijd geleden een zeer merkwaardig document uitgegeven. Het bevat de lastgevingen waarmede Adriaan van Utrecht, de latere paus, de commissarissen en onder-commissarissen voor de verbreiding van de bovengenoemde dijk-aflaat uitzond. Bij de vermelding van de "confessionalia" (biechtbrieven) kom ik op deze "Instructio Adriani de Traiecto, quoad negocium sacratissimarum Indulgentiarum" nog even terug. Onder klokgelui en met brandende

kaarsen werden deze aflaat-commissarissen in de kerken binnengehaald. Dan was er voor het arme volk al weder een rustdag. Het kruis werd in de kerk opgericht, daarbij werd de aflaatkist geplaatst en de commissarissen waren gereed om mede te delen, dat men bij hen krijgen kon:

a) Aflaten (indulgentiën), welke verleend werden bij de *reliëken*, die zich in de een of andere kerk bevonden. Het is bekend, dat Frederik de Wijze, de grote beschermer van Luther, een van de ijverigste reliëkenverzamelaars van zijn tijd is geweest. De Slotkapel te Wittenberg, welke hij van 1493-1499 van nieuws af herbouwd had, herbergde in 1509 niet minder dan 5005 reliëken en in 1520 maar even 19.013 stuks. Vele ervan had hij zelf van zijn reis naar Palestina medegebracht. Men vond er: een stukje van de trap, waaronder Lazarus gelegen had; huid, gehele hoofden, armen en benen van de "onnozele kinderen" bij de moord te Bethlehem gedood; roet uit de gloeiende oven, waarin de drie jongelingen gezeten hadden; een deel van de baard van Christus en vele meer.

De 1ste November was "Allerheiligen", de feestdag van de kapel. Dan stroomden van alle kanten de pelgrims samen, om de aflaten te verdienen, welke reeds in 1398 door Bonifatius IX waren verleend en die door Julius II en nog op 31 Maart 1516 door Leo X waren uitgebreid. Reeds de middag van 31 October werd de bron van de aflaatgenade geopend. De kapel stond in de nauwste betrekking tot de in 1503 gestichte universiteit; op de feestdag van 1 November kon men de professoren, openlijk door de rector uitgenodigd, op de voor hen bestemde plaatsen zien zitten ter bijwoning van de mis. Zoals het nu in deze kapel was, zoo ging het ook elders. Bij de reliëken van de heiligen was aflaat te krijgen. Maar men behoefde niet altijd zelf naar zodanig een kerk te gaan, waar deze reliëken uitgestald werden, zekere personen reisden ook wel met reliëken rond. Zij die dit deden werden "questierders" genoemd. Hun was het recht verleend, om aflaten bij deze reliëken te geven en voor de aanraking van de relikwieën genezing van lichamelijke kwalen toe te zeggen. De in geld of naturalia bestaande gaven, welke zij inzamelden, kwamen ten bate van het klooster of de kerk, waardoor zij waren uitgezonden.

b) Biechtbrieven (confessionalia), of aflaatbrieven, waarin de naam van de begunstigde, de datum en de plaats van de uitgifte met de pen werden ingevuld. De bezitters dezer brieven mochten een biechtvader kiezen, die de macht zou hebben hun, zoo dikwijls als zij wilden, absolutie te schenken van alle zonden, dikwijls ook in die gevallen, welke anders de Apostolische stoel gereserveerd waren. Dit laatste was slechts één keer in het leven geoorloofd. In het stervensuur zou hij echter vollen aflaat en vergeving van alle zonden, geen uitgezonderd, mogen verlenen. Zij en hun afgestorven bloedverwanten kregen aandeel in de schat van de goede werken van de Kerk, en vollen aflaat van alle straf in het vagevuur. Soms werd er uitdrukkelijk bijgezet, dat de koper een draagbaar altaar mocht voeren (confessionalia cum portatili), of ook, dat men in de vasten zuivel mocht eten (boterbrieven).

Voor de aflaatbrieven, welke onder leiding van Adriaan van Utrecht werden gecolporteed, vinden wij volgens de bovengenoemde "Instructio" vermeld, dat ieder naar rang en vermogen moest betalen. De hoogste standen, aartsbisschoppen, koningen, koninginnen of aanzienlijke vorsten hadden te betalen voor volledige vergeving van zonden (plenam criminum suorum remissionem) per persoon 25 Rijnse guldens; abten, voorname prelaten van kathedrale kerken, graven, baronnen, machtige edelen en hun vrouwen 12 gulden per persoon; hun knechts en vrouwelijke bedienden

een halve gulden; lieden van minderen rang 6 stuivers. Men moest dan de aflaatbrief nog afzonderlijk betalen, berekend naar 5 stuivers voor een rijke en 3 stuivers voor een arme. En er zullen er velen geweest zijn, die overtuigd waren, dat de kerk met deze milde aflaat-verlening wel zéér liberaal was.

c) Brieven waardoor men in een broederschap werd opgenomen. Dan kreeg men deel aan al de aflaten, die aan zulk een broederschap toebehoorden; bij het overlijden werden missen gelezen; men mocht de insigniën van de broederschap dragen; bij interdict kerkelijk begraven worden; aan de broedermaaltijden deelnemen, kortom alle voorrechten aan zulk een broederschap verbonden, genieten

d) Aflaatprenten. De facsimile's van twee zodanige prenten werden door mij uitgegeven. De eerste, voor ruim 1000 gld. door het rijksmuseum te Amsterdam aangekocht, is onder het pausschap van Julius II (1503-1513) vervaardigd. Zij stelt voor: Jezus als de man van smarten, aangebeden door een geestelijke zuster. Er onder staat gedrukt: "Item, die paus Julius heeft ghegeven sestich dusedt ier aflaets tot dit ghebet: o Heer Jhesu Christe, als dijn strenghe oordel over mijn arme ziel sal gaen, soe laat dijn bitter lyden voer allen mijn sonden staen."

Zestig duizend jaar aflaat! - natuurlijk van de reinigende straffen, die of hier op aarde of in het vagevuur moesten worden afgeboet. En omdat men nooit met zekerheid kon weten, hoeveel men op zijn kerfstok had, en de straffen in het vagevuur zoo heel veel zwaarder waren dan die, waarvoor men op aarde had geboet, daarom keek de Kerk in dien tijd maar niet op een jaar stuk of wat.

De tweede prent stelt voor: Joachim en Anna, Maria en Christus. Wie hen groette met zoovele "ave's" als er korrels zand liggen in de zee, als er vruchten en bladeren zijn aan de bomen, sterren en engelen aan en in de hemel, ontving 100 dagen aflaat van de kardinaal Raymundus Peraudi.

Het zal ons niet verwonderen, dat de aflaatkramers, die deze dingen aanprezen, in hun prediking - echte volksredenaars als zij waren - juist op datgene de nadruk legden, wat tot de fantasie en het gemoed van de menigte sprak. En wat kon dieper indruk maken, dan het kermen van de gepijnigde zielen in het vagevuur. Woorden als deze, eens in een aflaatpreek gebruikt: "want nu door desen aflaat de hemel is te winnen, nu is de salicheyt te vercrygen, nu staet de hemel open, om de arme sielkens int vaghevier te laven; hebt ghy vader ofte moeder doot, suster ofte broeder, oom of moyken, nicht of neef, ofte eenige andere goede vrienden, offert nu een met open hert (!), want als dien strengen dagh sal comen, dat men (s)al seggen, staet op ghy doden comt ten oordeel, staet op ghy doden compt ten oordeel, dan helpt daer gheen offeren, dan helpt daer gheen penitentie, noch bidden, want sommige zijn daer in (nml. in het vagevuur) van de tenen tot de schenen, van de knyen tot de buyck, van de buyck tot de borst, ende sommige tot de toph des hoofts" 2), waren gesproken naar het hart van Tetzal en Samsom.

Van de laatste verhaalt Heinrich Bullinger in zijn "Reformationsgeschichte", dat Samsom, die de aflaat van straf en schuld en zonden die nog bedreven zouden worden, predikte, eens te Baden in Zwitserland kwam. Na de mis ging hij op het kerkhof staan en riep, zijn aflaten ventende: "Ecce volant ! Ecce volant ! Kijk ze vliegen ! Kijk ze vliegen", daarmede doelende op de zielen, die door die aflaten verlost, de hemel binnenvlogen. Een dwaas klom nu met een veren kussen de kerktoren naar boven,

schudde het uit en riep: "Kijk, kijk, dat vliegt, dat vliegt !" Toen lachten velen, zegt Bullinger, maar anderen namen het hoogst kwalijk.

Dit staaltje onder vele bewijst tot welke exorbitantiën de aflaatpredikers kwamen, en dat hun terecht mocht ingescherpt worden, vooral met takt op te treden. Wanneer de aflaatgelden werden gebeurd kreeg ieder zijn deel. De paus, hogere en lagere geestelijkheid, kerkvoogden en kerkfabrieken; ook de aflaat-commissarissen en hun personeel werden niet vergeten. Waar de winst van de aflaat-handel bleef, heeft prof. F. Pijper ons meegedeeld; op welke wijze de aflaat-commissarissen hun reis- en verblijfkosten berekenden en wat zij beurden, kunnen wij in hun "Rekeningen", door prof. Paul Fredericq uitgegeven, tot in bijzonderheden naciijferen.

De schandelijke manier, waarop Tetzal, om *Albrecht van Brandenburg*, de drievoudigen (aarts)-bisschop van Maagdenburg, Mainz en Halberstadt uit de schuld te helpen, welke hij tot het verwerven dezer bisdommen bij paus Leo X gemaakt had, de jubel-aflaat predikte, welks opbrengst schijnbaar in zijn geheel voor de bouw van de Pieterskerk te Rome was bestemd, maar die inderdaad voor de helft de schaamtelozen Hohenzoller ten goede kwam, is de directe aanleiding tot Luthers daad op de 31ste oktober 1517 geworden. De pelgrims kwamen die dag naar de Slotkapel te Wittenberg, die onder haar gewelfd koepeldak, door geen pijler gestut, zoveel aflaten bij de relieken de gelovigen had te schenken. Daarbuiten predikte Tetzal de pauselijke Pieters-aflaat.

Maar toen de vesper aanbrak en de deuren van de kapel zich zouden openen, vonden zij *aangeplakt* 95 stellingen, die de meesten van hen niet eens konden lezen. De Augustijnermonnik Luther had ze als onderwerp voor een academisch twistgesprek aangehecht. Maar nauwelijks was haar inhoud bekend, of door heel Duitsland weerklonken ze en vonden zij weerklank in de harten van hen, die dieper gevoelden dan zij het misschien zelf wel wisten, dat de Roomse kerk door hare verwereldlijking de onmiddellijke betrekking van de mens tot God volkomen had prijsgegeven.

Wat wilde Luther dan op dien 31ste oktober 1517?

Hij wist het zelf niet precies. Luther ging een pad betreden, zonder een bepaald doel in het oog te hebben, ja vreesde, gelijk hij zelf later getuigde "in een toon te gaan zingen, die misschien wel voor zijn stem te hoog zou blijken te zijn." Maar zo kon het niet langer. Luther geloofde de paus werd misleid. Men moest terugkeren tot de oorspronkelijke betekenis, die de aflaat had gehad: "De paus wil noch kan enige andere straf (poena) kwijtschelden dan die welke hij krachtens besluit hetzij van hemzelf, hetzij van de kerkelijke wetten heeft opgelegd" (Stelling 5).

Al waren de 95 stellingen, door Luther aan de poort van de Slotkapel gehecht, in menig opzicht nog een concept van hervormingsplan, toch waren de profetie van het aanlichtende morgenrood.

Van het morgenrood! Ook voor de *Rooms-katholieke* kerk zelf! Want zij zijn voor de moederkerk wekstemmen ter ontwaking geworden. Het zou mij buiten het kader van mijn onderwerp brengen, wanneer ik deze gedachte breder ging uitwerken. Slechts zij er op gewezen, dat de praktijk van de aflaat-handel heel spoedig een verandering onderging. In de vergadering van de kardinalen, welke Adriaan VI tot paus verkoos (1522), hebben alle aanwezigen onder ede beloofd, dat hij, op wie de keuze viel, de aflaat-verkondiging ten bate van de Pieterskerk zou doen staken. En in "een tafelspel" door prof. Pijper uitgegeven, dat van vóór het jaar 1539 moet dagtekenen, wordt opgemerkt, dat de handel in aflaten vervallen is: "Sy en gelden gheen ghelt." Op het

concilie van Trente (1563) is bij het erkennen van ingeslopen misbruiken tevens de wering van dezelve geëist, en in het algemeen besloten om goddeloos gewin (pravos quaestus) daarbij af te schaffen. Sinds die tijd is de aflaat niet meer ten verkoop aangeboden. De Hervorming heeft ook binnen de Rooms-katholieke kerk haar reinigende kracht uitgeoefend.

Luthers strijd tegen Tetzal¹⁴

Luther was in het jaar 1517 een man in de bloei van zijn leven met voortreffelijke gaven en uitmuntende geleerdheid voorzien. In die tijd begon de pennenstrijd met Tetzal op welke manier deze begonnen heeft Myconius in zijn onvolprezen manuscript als volgt beschreven.

In het jaar 1517 kwamen sommigen met gekochte aflaatbrieven te Wittenberg bij Doctor Martijn en biechten bij hem om hun genade. Wanneer zij met allerlei grillen voor de dag kwamen en daarbij vertelden dat zij van echtbreuk, hoererie, onrechtvaardig goed en dergelijke kwaad niet wilden aflaten, weigerde de Doctor hen te absolveren, (pardon te schenken) omdat zij geen waren boetvaardigheid en beterschap betoonden. De biechtelingen beriepen zich op hun brieven van de paus en de genade en aflaat van Tetzal. Maar Martijn wilde naar hen niet horen maar beriep zich op deze spreuk: *maar indien gij u niet bekeert, zo zult gij alle desgelijks vergaan.* Wanneer hij hen niet wilde absolveren gingen zij terug naar Tetzal en klaagden dat deze Augustijner monnik geen aflaat op hun brieven wilde verlenen. Tetzal bevond zich te Jüterbok, welke plaats toen onder het aartsbisdom van Maagdenburg behoorde. Hij was niet weinig vergramd over deze nieuwe tijding. Hij voer op de preekstoel vervaarlijk uit tegen de kettermeesters, bedoelende de predikmonniken van die tijd. Om hen schrik aan te jagen deed hij verscheiden keren per week een vuur op de markt aansteken om daarmee te kennen te geven, dat hij bevel van de paus had om de ketters die zich tegen de allerheiligste vader, de paus en tegen zijn allerheiligste aflaat begonnen aan te kanten, te verbranden.

Dr. Martijn schreef aan de vier bisschoppen namelijk, aan die van Misnië, Frankfort, Zeits, en Merseburg. Daarna ook aan die van Ments, Albertus, en voerde hen tegemoet dat zij ambtshalve verplicht waren op hun hoede te zijn, dat Gods Naam aldus niet misbruikt en gelasterd en het arme volk ellendig misleid werd. Maar de bisschop van Ments sloeg dat in de wind. Sommigen van de anderen gaven tot antwoord, dat ze tegen de zaken van de paus niets konden of mochten ondernemen. Dr. Martijn ziende dat hij geen hulp bij de bisschoppen vond schreef enige proposities van de aflaat. Tot zover Myconius.

Luther zelf heeft deze zaak ook getrouw verhaalt; als volgt.

Het gebeurde in het jaar 1517 dat een predikmonnik genaamd Tetzal een groot clamant of schreeuwer, die hertog Frederik tevoren van de zak verlost had omdat hij door Maximiliaan was gevonnist om in de Inn verdronken te worden. U kunt wel denken, dat zulks niet om zijn deugden geschiede. De keizer wilde Tetzal in een zak laten verzuipen, omdat hij aan echtbreuk schuldig was. De hertog Frederik liet hem dat voor de voeten werpen toen hij ons, Wittenbergers zo begon te lasteren. Hij

---

¹⁴ Zie *Vitus Lodewijk von Seckendorf*, 1673-1751, in zijn *Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie door Dr. Martin LUTHER en andere voortreffelijke mannen, sedert den jare 1515 en vervolgens in Duitschland en de aangrenzende rijken door Godts zegen gewrocht*; enz. Deel I, blz. 30-40 e.v.

bekende het ook ope hartig. Diezelfde Tetzal draagt nu de aflaat overal te koop en geeft ze voor geld, zo duur als hij ze enigszins aan de man kan brengen.

In die tijd was ik prediker hier in het klooster en een jonge doctor, heet van de rooster, lastig en rustig in de Heilige Schrift. Wanneer nu veel volk de aflaat te Jüterbok en Zerbst naliep, en ik, zo waarlijk mijn Heere Christus mij verlost heeft, niet wist wat aflaat was – gelijk het dan geen mens wist – begon ik zuiver te prediken, dat men wel wat beter kon doen en wat zekerder was, dan een aflaat kopen. Dergelijke predicaties had ik tevoren ook gedaan hier op het Slot tegen de aflaat; maar bij hertog Frederik daarmee een slechte dank behaald, want hij had zijn Sticht ook zeer lief. Namelijk, deze heer had ook bijzondere aflaat voor zijn gemelde kerk te Wittenberg lang voorheen verkregen; waarvan hierna meer bericht zal volgen.

Om tot de rechte redenen van het 'lutherse' geschreeuw te komen: ik liet Gods water over Gods akker lopen. Ondertussen vernam ik, dat Tetzal gruwelijke artikels gepredikt had. Ondermeer:

Dat Tetzal zich verhoogd had om aan degene de zonden te vergeven die zelfs indien het mogelijk was de moeder Gods geschonden hadden. Dat het kruis wat hij in de kerken met het banier en wapen van de paus liet oprichten, dezelfde kracht had als het kruis van Christus. Dat hij meer zielen met zijn aflaat had verlost, dan Petrus met zijn prediken. Dat de ziel uit het vagevuur sprong, zodra de penningen in de kist klonken. Dat de genade van de aflaat dezelfde was, waardoor de mens met God verzoend wordt. Dat er boetvaardigheid noch leedwezen nodig was. Dat hij ook aflaat voor toekomstige zonden had; en dergelijke meer. Ondertussen wist ik niet dat de helft van het geld bestemd was voor de bouw van de Sint Pieterskerk te Rome; enzovoort. ...

Luther schreef in die tijd een brief met de proposities aan de bisschop van Maarten-Burg, vermaande en bad hem, om Tetzal de voet dwars te zetten en hen te beletten van zulke ongerijmdheden te preken, uit vrees dat daaruit enige onlusten mochten komen; en dat zulks hem als aartsbisschop betaamde, enzovoort.

Die brief kan ik nog tonen, maar ik ontving geen antwoord. Ook schreef ik aan de bisschop van Brandenburg, als Ordinairis, aan wie ik een zeer genadig bisschop had. Hij gaf mij tot antwoord, dat ik de macht van de kerk aantastte, dat ik mijzelf een moeite zou brengen; daarbij voegende dat ik de bal maar zou laten lopen. Ik kan wel denken dat zij beiden bedoeld hebben, dat ik arme bedelaar tegen de paus niets zou kunnen utrichten.

Intussen publiceerde ik mijn proposities tegen het artikel van Tetzal zoals men in het gedrukte wel zien kan. Hiervan liepener binnen de tijd van 14 dagen bijna door geheel Duitsland. Omdat de hele wereld over de aflaat klaagde, voornamelijk over de artikels van Tetzal. En omdat alle bisschoppen en doctoren zich stil hielden en niemand de kat de bel aan wilde binden, en omdat de kettermeesters - de predikorden - met het vuur een schrik werd aangejaagd en Tetzal zelfs sommige priesters die tegen zijn vermetele predikatie's hadden gerept, weer in hun hol gedreven had, 'werd Luther voor een geleerd man gehouden als die eindelijk eens op zijn tanden durfde nemen.'

Deze lof was mij niet aangenaam, want ik wist zelf niet, zoals ik heb gezegd wat aflaat was, omdat ik beducht was dat zulks een zaak zou zijn die buiten mijn bereik lag.

In deze woorden door Myconius aangehaald, dient te worden opgemerkt dat hij vermeldt dat Luther voor het uitgeven van zijn proposities aan vier bisschoppen heeft geschreven, waaruit men ook zien kan wat Luther eigenlijk aan paus Leo heeft geschreven; in deze woorden: eer en alvorens mijn thesis werden aangeplakt

vermaande ik sommige prelaten der kerk. Bij sommigen vonden mijn vermaning ingang en werd aangenomen en sommigen lachten erover. Zij deden daarover verschillende uitleggingen.

Verder meldt hij in het jaar 1517 dat de bisschop van Brandenburg een abt aan hem had gezonden met verzoek, om met het uitgeven der probatie van zijn thesis en andere geschriften op te houden.

Verder maakt hij in het jaar 1518 gewag van een brief aan de bisschop van Naumburg. Waaruit men wel zien kan dat hij meer brieven aan bisschoppen geschreven heeft, dan men in zijn boek delen vindt.

Ten tijde van Luther zelf hebben sommigen gemeend, dat de keurvorst daarachter schulde. Maar Luther spreekt dat tegen in zijn brief aan Spalatinus. ...

Mijn kan daaruit zien hoe voorzichtig keurvorst Frederik met Luther omgegaan heeft, daar hij geen vrije toegang tot hem had. Gelijk hij dan ook kort voor het overlijden van keurvorst Frederik in zijn boek tegen de 'hemelse profeten' - wanneer Carlstad klaagde dat Luther hem bij de keurvorst de voet dwars gezet had - zich op de volgende wijze verantwoord: 'Dat hij met dezelve nooit gesproken, of hij meer dan eens te weten te Worms gezien had. En dat het wel zijn komen, dat hij hem in het jaar 1519 ook nog eens te Lochau had gezien.'

Tetzel hield zich intussen niet stil. Maar nadat hij een Duits traktaat tegen Luther had verspreid liet hij nog twee disputen, het ene van 106 en het tweede van 50 stellingen onder zijn naam met de druk gemeen maken.

Hiermee was Tetzel nog niet tevreden maar verbrandde openlijk de thesis, 95 stellingen van Luther. Luthers studenten te Wittenberg hadden dit vernomen en dat er iemand door Tetzel tot hen gezonden was om zijn tegenstellingen daar te verspreiden. De studenten vielen hem op het lijf en vraagden hem waar hij de moed toe durfde gebruiken om zo iets te doen. Zij kochten en deel van de exemplaren en namen het andere deel met geweld van hem, tot een getal van 800 stuks. Daarop maakten zij overal bekend, dat degene die de verbranding en de lijkestatie van Tetzel stellingen wilde bijwonen die middag om 2 uur zich op de markt zou laten vinden om ze op die tijd te verbranden. Echter het geschiedde zonder kennis van de keurvorst, de Raad, Rector, Luther of andere professoren die deze smaad van Tetzel op het hoogste mishaagden.

Luther was beducht dat men zou denken dat zulks uit zijn koker kwam, hoewel het buiten zijn weten geschied was. Hij heeft zich hierover tegen Jodocus, zijn gewezen leermeester verdedigd, wanneer het hem ging zoals hij al gevreesd had.

'Ik moet mij verwonderen, schrijft hij dat gij hebt kunnen geloven dat ik de oorzaak van het verbranden van Tetzel's stellingen ben. Vertrouwd gij van mij, dat ik zo zeer van het menselijk verstand beroofd ben, dat ik mij aan een godgeleerde en geestelijke, mij zo ver zou vergrijpen van op een plaats die de mijne niet is, een man die in zulke grote achting is, dergelijke smaadheid aan te doen?'

Waaruit wel af te nemen is dat Luther zo oplopend van aard en achteloos niet is geweest als zijn vijanden hem wel uitschilderen.

Te Leipzig werd Tetzel bij de neus genomen. Nadat Tetzel daar een grote som geld bijeen geschaapt had kwam een zeker edelman bij hem, die hem vroeg, *of hij hem voor de zonde die hij van plan was te begaan, insgelijks een aflaat kon krijgen?* Daarop antwoordde Tetzel ja, mits dat hij het vereiste geld voorschoot. Daarop betaalde de edelman hetgeen geëist werd en ontving een brief met het zegel van

Tetzel. Toen Tetzel van Leipzig vertrok overviel de edelman hem op de weg, ontnam hem al zijn geld en roste hem dapper af en liet hem leeg naar Leipzig terugkeren. Hij zei tot Tetzel: *dat dit die zonde was, die hij van voornemen was te plegen*. De hertog George was in het begin zeer misnoegd hierover. Maar toen hij de hele zaak vernomen had kwam hij weer tot bedaren zonder de edelman enige straf op te leggen.

Einde citaat Von Seckendorf.

2. DE VIJF-EN-NEGENTIG STELLINGEN VAN MAARTEN LUTHER.

Door Dr. A. W. Bronsveld.

Vrij algemeen wordt geleerd, dat als de geboortedag van de Kerkhervorming in de 16de eeuw moet gelden de 31ste oktober van het jaar 1517. Immers bevestigde Luther op die dag zijn 95 stellingen aan de deur van Wittenberg's Slotkapel, en riep daar door die geweldige beweging in 't leven, welke men gewoon is de Hervorming te noemen. Hoe men ook tegenover haar gezind moge zijn, - vriendelijk of vijandig, dankbaar of toornend - en gewichtig is ze geweest. Voor de gehele christelijke Kerk; zowel voor de Rooms-katholieken als voor de protestanten, is zij van de grootste betekenis. Ja, met haar ving het tijdvak aan in de geschiedenis van de wereld, dat men gewoon is de nieuwe geschiedenis te noemen. Zij maakte een einde aan de althans uitwendige eenheid van de Roomse kerk, en bracht een onheilbare slag toe aan de suprematie van de paus op kerkelijk gebied. Zij heeft eens en vooral het ons ingeprent, dat het geloof een persoonlijke zaak is tussen God en ieder mens in 't bijzonder, en dat over ons geweten niemand heersen mag dan de autoriteit van de hoge God. Nu spreekt het wel vanzelf, dat een beweging, welke zóó diep om zich heen heeft gegrepen, en de gehele toenmalige westerse Christenheid in beweging bracht, niet de vrucht kan zijn geweest van één feit. Verschillende o.a. ook economische, factoren moeten samengewerkt hebben. Dat deze zaak inderdaad het geval is geweest, behoeven wij trouwens niet aan te tonen.

Maar het is meer dan eens in de geschiedenis van ons geslacht voorgekomen, dat lang alles was voorbereid op een krachtige omkering in 't denken en gevoelen van de mensen. Er was een onvoldaanheid met het bestaande; er was een uitzien naar iets anders. Maar het werd niet klaar geformuleerd; 't was een onbestemd besef, een vaag voorgevoel, een hopen op iets beters, zonder het bestaande los te durven laten, - totdat het verlossend woord werd gesproken, en de beweging doorbrak, die een bepaalde richting insloeg en de geesten met zich sleepte. Of 't waarlijk zóó gebeurt, durven wij niet verzekeren, maar er wordt beweerd, dat ten laatste één vlok die geweldige sneeuwmassa neer doet ploffen van de bergen, die lawines, welker kracht zich vooraf niet berekenen laat. Daarmee kan men dan vergelijken wat Luther deed op 31 oktober 1517 te Wittenberg.

Nemen wij nu kennis van de bekende 95 stellingen, dan zien wij hoe onjuist het is te zeggen, dat Luther daarin de strijd heeft geopend tegen de Roomse kerk en het gezag van de paus. In 1517 was hij nog monnik, bediende de mis, nam de biecht af, leefde naar de voorschriften van de kerk, hield de vasten, geloofde aan het vagevuur, en zou zelf teruggedeinsd zijn voor de gedachte, dat zijn optreden de eenheid van de kerk in gevaar kon brengen. Ook veroordeelde hij niet de leer van de aflaten, zoals die tot zijn tijd gold in de Roomse kerk, maar hij kwam op tegen de handel in aflaten; tegen de prediking, waardoor de zaligheid van de zielen werd verlaagd tot een zaak van koophandel, en de gewetens werden gerustgesteld niet door verootmoediging en een heilig leven, maar door het voldoen van een geldsom, waarmee men de zielen van de overledenen en zijn eigen ziel meende te bevrijden uit, of te vrijwaren tegen de pijnen van het vagevuur.

Toch was Luther verder afgeweken van de Roomse kerk dan hij zelf vermoedde. Zijn opvatting van zonde, van Gods gerechtigheid, van wat Christus voor ons heeft

verworven, van goede werken, en van de bevoegdheid van de pausen en bisschoppen, moest, indien zij doorgedacht en doorgevoerd werd, tot conflicten leiden, die hij in 1517 niet inzag en niet verlangde, maar zij konden niet vermeden worden. Maar daarbij willen wij nu nog niet stilstaan. Wij vatten hier hoofdzakelijk de bedoeling in het oog, waarmee Luther de 31 oktober zijn stellingen openbaar maakte. Het was te protesteren tegen de aflaat-handel, zoals die in zijn dagen en in zijn omgeving gedreven werd.

Wat eigenlijk aflaten zijn, hoe de leer dienaangaande in de Roomse kerk is opgekomen en dogmatisch ontwikkeld, heeft Dr. Eekhof in een vorig hoofdstuk duidelijk aangetoond. Het is er mee gesteld als met vele andere Rooms-katholieke leringen. Ze bevatten een element van waarheid, ze kunnen aan een godsdienstige behoefte, althans van sommigen en in bepaalde omstandigheden, voldoen - maar in de praktijk ontaarden zij, en leiden tot materialisme en bijgeloof. Zo is 't ook met de leer van de aflaten. Luther is dan ook in 1517 niet tegen haar gebruik, maar tegen haar misbruik opgekomen.

Wij verwijzen hier niet alleen naar hetgeen Dr. Eekhof over de aflaat-handel in ons vaderland heeft geschreven, maar denken vooral aan het optreden van de dominikaner Johann Tetzel. De 95 thesen die Luther aanhechtte aan de Slotkapel te Wittenberg, waren een reactie op de aflaatverkoop van Johann Tetzel, 1465 -1519.

Er is over dezen man in de laatste 25 jaren veel geschreven. Van Rooms-katholieke zijde heeft men getracht op hem een gunstiger licht te doen vallen, gelijk men van diezelfde zijde voortgaat de nagedachtenis van Luther te onteren. Nauwkeurige onderzoeken hebben echter aan 't licht gebracht, dat Tetzel zijn beroep van aflaat-commissaris, in dienst van de aartsbisschop van Mainz, en, naar het heette, ten bate van de bouw van de St. Pieter te Rome, op onbeschaamde en godslasterlijke wijze heeft uitgeoefend. Niet alleen door geschriften van zijn toehoorders, maar door tekeningen in zijn dagen vervaardigd, kunnen wij ons een klaar denkbeeld vormen van zijn optreden. Zijn komst werd vooraf aangekondigd; als hij een gemeente bezocht werd hij met klokgelui ingehaald, en woei van de torens de pauselijke vlag. In de kerk werd een groot kruis geplaatst, waarvan men verklaarde, dat het dezelfde kracht had als het kruis van Golgotha. Het pauselijk wapen versierde de wanden, en een geldkist stond niet verre van de voet des kansels.

Tetzel beschikte over een geweldige stem, en over dat soort van welsprekendheid, dat de grote menigte aangrijpt en meesleept. Op de predikstoel gekomen, deelde hij mee, dat men thans weer leefde in een jaar van het welbehagen des Heeren, in een jubeljaar, door de paus goedgunstig afgekondigd. Wijder dan gewoonlijk stonden nu de poorten open van het Paradijs. We bezitten meer dan één afbeelding uit die dagen, waarin Tetzel wordt voorgesteld op de kansel staande van een kerk, waarin alles aanwezig is wat wij hierboven noemden.

Wanneer hij dan de bul van de paus had voorgelezen, waarbij het jubeljaar werd uitgeroepen, schetste hij de smarten van de zielen in het vagevuur. Hij deed het met de levendigste kleuren. Het was zijn hoorders of zij de rampzaligen zagen in de vlammen, en de smartelijke kreten hoorden die zij uitten. En nu kwam hij verkondigen, dat zij ogenblikkelijk konden verlost worden. Zodra het geld klinkt in de kist, springt de ziel in de hemel. Hij wees op de smarten, die de martelaars geleden hadden, en vroeg dan zijn hoorders, of zij niet iets van hun geld overig hadden voor de zaligheid van hun ouders en bloedverwanten. "Betaalt, betaalt," zo besloot hij dan - en de giften stroomden toe.

Maar men kon niet alleen voor de overledenen, voor de zielen in het vagevuur aflaat bekomen - ook de levenden konden zich vrijwaren tegen de toekomstige straffen, indien zij een aflaatbrief kochten. Daarbij trad de aflaat-handelaar in bijzonderheden. Hij specificeerde. Hoe zwaarder het misdrijf was, waaraan men zich had schuldig gemaakt, hoe groter ook de som moest wezen, waarvoor men zich vrijstelling van straf verwierf. Er was echter geen zonde, hoe groot ook en hoe gruwelijk, of er was een aflaat voor te krijgen. Men kon een aflaat kopen voor 10.000 jaar; een generale aflaat, waardoor men van alle straf ontheven werd. Ja, men kon een aflaat kopen voor zonden, die men nog doen zou.

Nu zou 't in strijd met de waarheid zijn, indien men het zó voorstelde, alsof Tetzal ten enenmale zweeg van de biecht, welke eerste vereiste is contritio cordis, verslagenheid, berouw des harten. Maar het is bekend, hoe lichtvaardig toen en ook later, in de biechtstoel de absolutie werd verleend, en hoe weinig ernstig die contritio moest heten. Maar door Tetzal's optreden werd dat berouw en de gehele biecht zoo goed als overbodig. Evenmin als de verootmoediging des harten, en de oorbiecht werd nu ook gevraagd de voldoening door goede werken, welke de kerk voorschreef: de zaligheid werd verlaagd tot een zaak van koophandel, tot een kwestie van betalen.

Nu is Luther niet de eerste en de enige geweest, die dit handel drijven in aflaten heeft afgekeurd. Ook wekte niet alleen het plumpe optreden van Tetzal weerzin, maar men zag ook met grote verbolgenheid, dat grote geldsommen onttrokken werden aan het volk, en vloeiden in de kas van de paus en de bisschoppen. Men kan daarover raadplegen o. a. Ehrenberg, "Das Zeitalter van de Fugger." De Fuggers waren de kassiers met wie Albert van Brandenburg, de aartsbisschop van Mainz, zijn zaken deed.

Toch heeft dat veelvuldig verzet, dat satiriek en van weerzin getuigend protest de wereld niet in beweging gebracht, en de kerk niet doen opstaan. Dit is wel 't geval geweest met Luthers optreden in 1517.

De voornaamste oorzaak, waaruit dit valt te verklaren, is wel de indruk geweest, dat Luthers optreden de daad was van een man, wiens hele hart hem tot spreken bewogen had. Hier is niet een van de humanisten aan het woord, die zich ergerden aan de domheid van de monniken; geen spotter met het bijgeloof van de menigte; geen magistraat, die met weerzin het volk zag verarmen ten bate van de geestelijkheid. Nee, te Wittenberg sprak een man, die bij al zijn liefde voor de kerk, en zijn eerbied voor de paus, het uitsprak, dat voor het volk verborgen was gebleven de grote schat van de kerk - het *evangelie*.

De zielen leden schade door de aflaathandel. Jezus Christus werd verdrongen door Mammon. Nee, God is geen vertoornd God, die men door allerlei middelen gunstig stemmen en tot vergeving van zonden bewegen moest. De Zaligmaker had voor ons een heil verworven, dat men gelovig aan te nemen, en zich toe te eigenen had. Het gehele christelijke leven moest een leven van ootmoedig berouw en van goede werken zijn. Dat was de prediking van Luther aan zijn studenten en aan de gemeente van Wittenberg, en zij klonk als een woord van bevrijding, als een evangelie.

Toen Luther in de biechtstoel ontdekte, welk een gevaarlijke en heilloze invloed Tetzal's optreden had op het geestelijk en zedelijk leven van de mensen, toen kon hij zich niet langer bedwingen; en op de 31ste oktober 1517 's middags te 12 uren, hechtte hij aan de Slotkapel te Wittenberg 95 stellingen in de Latijnse taal, en nodigde iedereen uit, die ze weerleggen kon, er tegen op te komen. Hij bediende zich daarbij -

niet voor het eerst, want twee jaren vroeger had hij ook stellingen gepubliceerd - van een middel toen gebruikelijk, om een gewichtig onderwerp aan de orde te stellen.

Wij laten nu hier de 95 stellingen in onze taal volgen. We hielden ons daarbij zooveel mogelijk aan het oorspronkelijke; en vertrouwen, dat men ze niet misplaatst zal vinden in een werk, dat 400 jaar na Luthers optreden verschijnt, en zijn nagedachtenis eren wil.

95 STELLINGEN

De 95 thesen hadden het onderstaand opschrift, volgens *Vitus Lodewijk von Seckendorf*, 1673-1751, in zijn *Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie door Dr. Martin LUTHER en andere voortreffelijke mannen, sedert den jare 1515 en vervolgens in Duitschland en de aangrenzende rijken door Godts zegen gewrocht*; enz. Deze thesen werden door een dienaar van Luther *aangeplakt*, volgens Seckendorf, aan de Slotkerk te Wittenberg, zoals te doen gebruikelijk was. Andere historieschrijvers zeggen dat ze eigenhandig werden aangebracht of aangeslagen.

Opschrift

Uit echte, waarachtige liefde en bijzondere ijver zonder enige jaging naar ijdele eer, om de waarheid aan het licht te brengen wil de eerwaarde vader dr. Martin Luther, Augustijn te Wittenberg, magister der vrije kunsten en der Heilige Schrift enz. door Gods genade volgende spreuken van den aflat afhandelen, daarover disputeren, verdedigen en staande houden tegen Br. Jan Texel, Dominikaan.

Verzoekt derhalve degene die hem mondeling daaromtrent kunnen spreken, zulks bij geschrift te doen, enz. **In de Naam van onze Heere Jezus Christus. Amen.**

1. Toen onze Heere en Meester Jezus Christus zei: 'Doet boete'¹⁵ enz., wilde Hij dat het hele leven van Zijn gelovigen op aarde een voortdurende boete zou zijn.
2. Dit woord mag niet verstaan worden als betrekking hebbend op het sacrament van de boete dat bestaat uit biecht en genoegdoening en bediend wordt door het priesterlijk ambt.
3. Echter heeft de Heere op deze plaats niet alleen willen spreken van de innerlijke boete, ja de innerlijke boete is niets, als deze niet uiterlijk op allerlei wijze de versterving van het vlees bewerkt.
4. Daarom blijft de straf, zolang de mens afkeer heeft van zichzelf - en dat is de echte innerlijke boete - bestaan tot aan de overgang uit dit tot het eeuwige leven.
5. De paus wil en kan geen andere straf kwijschelden dan die hij heeft opgelegd naar eigen goeddunken of volgens pauselijke wetten.
6. De paus kan geen enkele schuld anders vergeven dan door te verklaren en te bekrachtigen, dat ze door God vergeven is; hij kan echter wel de schuld vergeven in

---

¹⁵ Het Griekse woord kan betekenen *zich bekeren, berouw hebben* en *boetedoen*, Matth. 4: 17.

die gevallen waarover hem dat recht toekomt. Wie hem hierin niet acht, diens schuld blijft hem toegerekend.

7. God vergeeft niemand de schuld zonder hem te brengen tot deemoedige gehoorzaamheid aan de priester als Zijn plaatsvervanger.

8. De kerkelijke regels over de boete zijn alleen bestemd voor de levenden en volgens diezelfde regels mag aan stervenden niets worden opgelegd.

9. Daarom bewijst de Heilige Geest ons door de paus een weldaad, waar deze in zijn decreten of rechten overal uitzonderingen maakt in geval van dood of uiterste nood.

10. De priesters, die voor stervenden kerkelijke boetedoeningen tot in het vagevuur laten gelden, handelen onwetend en verkeerd.

11. Dit onkruid, dat men kerkelijke straffen laat doorlopen tot in het vagevuur, is zonder twijfel gezaaid toen de bisschoppen sliepen.

12. Vroeger werden 'kerkelijke straffen' (dat is boete en genoegdoening voor begane zonde) niet ná, maar vóór de absolutie opgelegd om daardoor te beproeven of het berouw oprecht was.

13. De stervenden worden door hun dood verlost van dit alles; de stervenden gelden voor het canoniek recht reeds als dood; ze zijn daar rechtens al van bevrijd.

14. Onvolkomen vroomheid of onvolkomen liefde veroorzaken op het sterfbed noodzakelijkerwijs grote angst; en des te groter naarmate die beide geringer zijn.

15. Die angst en schrik zijn op zichzelf - om van andere dingen nog maar te zwijgen - al voldoende om een mens de pijn van het vagevuur te doen gevoelen, omdat ze de verschrikking der wanhoop zeer nabij komen.

16. Men kan zeggen, dat hel, vagevuur en hemel op dezelfde wijze te onderscheiden zijn als vertwijfelen, bijna vertwijfelen en heilszekerheid.

17. De zielen in het vagevuur zullen vermindering van de verschrikking wel net zo nodig hebben als toename van de liefde.

18. Er zijn geen redelijke en Schriftuurlijke motieven voor de opvatting, dat zij niet meer in staat zijn verdienste te verwerven of in liefde toe te nemen.

19. Evenmin voor de opvatting, dat alle zielen in het vagevuur zeker zijn van hun behoud, ook al zijn wij daar wel heel zeker van.

20. Daarom bedoelt de paus met de woorden 'volkomen kwijtschelding van alle straffen' niet, dat zonder meer alle straffen kwijtgescholden zouden worden, maar alleen die straffen die hij zelf heeft opgelegd.

21. Daarom dwalen die aflaat predikers die zeggen, dat door de aflaten van de paus de mens gered en bevrijd wordt van alle straffen.
22. De paus scheldt dus aan de zielen in het vagevuur geen enkele straf kwijt die zij in dit leven volgens de kerkelijke regels hadden moeten boeten.
23. Als er sprake is van kwijtschelding van alle straffen, dan bestaat dat alleen voor de volmaaksten, dus voor heel weinigen.
24. Daarom wordt een groot deel van het volk bedrogen, wanneer hun met een groots gebaar zonder onderscheid de vrijspraak van alle straf beloofd wordt.
25. Wat dus geldt voor de paus ten aanzien van het vagevuur in het algemeen, dat geldt evengoed voor elke bisschop en pastoor in hun bisdom of parochie.
26. De paus doet er zeer goed aan de zielen in het vagevuur vergeving te schenken niet krachtens zijn sleutelmacht (die hij daartoe in het geheel niet heeft), maar op grond van de voorbede.
27. Het is puur menselijk dwaasheid, als men beweert, dat de ziel uit het vagevuur verlaat, zodra de klank van het geld in de kist rinkelt.
28. Eén ding is zeker: zodra het geld in de kist klinkt kunnen gewinzucht en hebzucht toenemen, maar de voorbede van de Kerk pleit op het welbehagen Gods alleen.
29. Wie weet eigenlijk, of alle zielen in het vagevuur wel verlost willen worden; denk maar aan wat verteld wordt over Sint Severinus en Sint Paschalis.
30. Niemand is zeker van de oprechtheid van zijn berouw, dus kan hij nog veel minder zeker zijn van de volledige vergeving.
31. Even zeldzaam als iemand met waarachtig berouw is iemand die waarlijk aflaat ontvangt, dus zeer zeldzaam.
32. Wie denken door aflaatbrieven zeker te zijn van hun behoud zullen met hun leraars onder het eeuwig oordeel vallen.
33. Men kan zich niet genoeg hoeden voor hen die de aflaat van de paus een onschatbare gave Gods noemen waardoor de mens met God verzoend wordt.
34. Immers, de genade van de aflaat heeft alleen maar betrekking op de door mensen bij de biecht opgelegde genoegdoeningen.
35. Niet christelijk prediken zij, die leren, dat zij die zielen uit het vagevuur loskopen of biechtbrieven verwerven geen berouw nodig hebben.
36. Ieder christen die oprecht berouw heeft, heeft een volkomen vergeving van straf en schuld, ook zonder aflaatbrieven.

37. Ieder christen, hetzij dood of levend, heeft deel aan alle goederen van Christus en van de Kerk, ook zonder aflaatbrieven; het wordt alles door God geschonken.
38. Toch moet het aandeel van de paus in de vergeving niet veracht worden, want - zoals boven gezegd (st. 6) - ook dat is een aanzeggen en toezeggen van de goddelijke vergeving.
39. Het is erg moeilijk, ook voor de geleerdste theologen, om voor het volk tegelijk hoog op te geven van een overvloed aan aflaten en aan te sporen tot een waarachtig berouw.
40. Waarachtig berouw verlangt de straf (genoegdoening) en bemint die, maar de overvloed aan aflaten maakt onverschillig en doet die (straffen) haten, geeft daar althans gelegenheid toe.
41. Men moet voorzichtig zijn met het verkondigen van de pauselijke aflaten, opdat bij het volk niet de verkeerde mening post vat, dat deze de voorkeur verdienen boven andere goede werken der liefde.
42. Men moet de christenen leren, dat het niet in de geest van de paus is, het verwerven van aflaten ook maar bij benadering op één lijn te stellen met een daad van barmhartigheid.
43. Men moet de christenen leren, dat wie aan een arme geeft of aan een behoeftige leent, beter doet dan wie een aflaat koopt.
44. Want door een daad van liefde neemt de liefde toe en wordt de mens beter, maar door de aflaat wordt hij niet beter, hoogstens van wat straffen bevrijd.
45. Men moet de christenen leren, dat wie een arme ziet, die over het hoofd ziet en in plaats daarvan een aflaat koopt, niet de pauselijke aflaat maar wel de toorn Gods over zich heen krijgt.
46. Men moet de christenen leren, dat zij, als zij geen overdadige rijkdom bezitten, verplicht zijn wat voor hun huis nodig is te bewaren en het in geen geval aan aflaten te verspillen.
47. Men moet de christenen leren, dat aflaten kopen iets vrijwilligs is en geen gebod.
48. Men moet de christenen leren, dat de paus bij het schenken van aflaat meer dan geld een gebed voor hem zelf nodig heeft en wenst.
49. Men moet de christenen leren, dat de pauselijke aflaat goed is zolang men daarop niet vertrouwt, maar dat er integendeel niets schadelijker is, als men daardoor de vreze Gods kwijt raakt.
50. Men moet de christenen leren, dat de paus, als hij wist van de afpersingen der aflaatpredikers, liever zou willen, dat de St. Pieterskerk tot as zou verbranden dan dat die gebouwd moest worden van de huid, het vlees en het gebeente van zijn schapen.

51. Men moet de christenen leren, dat de paus bereid zou zijn - zoals hij dat ook verplicht is - zo nodig de St. Pieterskerk te verkopen om van zijn eigen geld uit te delen aan velen van hen, bij wie de aflaatkramers het geld uit de zak geklopt hebben.

52. Het vertrouwen om door aflaten zalig te worden is waardeloos, al zou de met de verkoop belaste beambte, de aflaatcommissaris, ja ook de paus zelf zijn ziel ervoor in pand willen geven.

53. Wie ten behoeve van de aflaatpreken de verkondiging van het Woord van God in de kerken in de omgeving verbieden, zijn vijanden van Christus en de paus.

54. Aan het Woord van God wordt onrecht gedaan, als men in een preek evenveel of zelfs meer tijd besteedt aan het verkondigen van de aflaat dan aan het Woord van God.

55. Het is zeker de bedoeling van de paus, dat men, als er voor de aflaat - het geringe - één klok geluid wordt, één processie en één dienst gehouden wordt, dat er dan voor de prediking van het Evangelie honderd klokken geluid worden, honderd processies gehouden worden en honderd diensten.

56. De 'schatten' der Kerk waaruit de paus de aflaat uitdeelt, zijn in de gemeente van Christus niet duidelijk genoeg aangegeven of bekend gemaakt.

57. Blijkbaar gaat het hier niet om tijdelijke goederen, want die zouden door velen van de predikers niet zo gemakkelijk met volle handen uitgedeeld worden, die zouden ze eerder inzamelen.

58. Het zijn ook niet de verdiensten van Christus en de heiligen, want die bewerken altijd, zonder toedoen van de paus, de genade voor de innerlijke mens en tegelijkertijd kruis, dood en hel voor de uitwendige mens.

59. St. Laurentius heeft de armen der gemeente de schatten der Kerk genoemd; maar hij heeft daarbij het woord gebruikt naar de geest van zijn tijd.

60. Op goede gronden zeggen wij, dat de sleutelmacht van de Kerk haar ware schat is, haar door de verdienste van Christus geschonken.

61. Want het is duidelijk, dat voor kwijtschelding van straf en vrijspraak in bepaalde gevallen de macht van de paus alleen voldoende is.

62. De ware schat der Kerk echter is het heilig Evangelie van de heerlijkheid en de genade van God.

63. Maar deze schat is natuurlijk zeer gehaat, want daardoor worden de eersten tot laatsten.

64. De schat der aflaten daarentegen is natuurlijk bijzonder geliefd, want daardoor worden de laatsten de eersten.

65. Dus zijn de schatten van het Evangelie de netten waarmee men vroeger de mensen met rijkdom ving.
66. De schatten van de aflaat zijn de netten waarmee men nu de rijkdom van de mensen vangt.
67. De aflaat, die door de predikers als de 'grootste genade' verkondigd wordt, moet inderdaad 'groot' heten, in die zin, dat hij veel opbrengt.
68. Maar de aflaat is werkelijk uiterst gering, vergeleken met de genade van God en het geloofsleven onder het kruis.
69. De bisschoppen en pastoors zijn verplicht de commissarissen van de apostolische aflaat met alle eerbied toe te laten.
70. Maar ze zijn nog meer verplicht met ogen en oren op te letten, dat deze commissarissen niet in plaats van wat de paus heeft opgedragen hun eigen fantasieën prediken.
71. Wie de waarheid van de pauselijke aflaat weerspreekt, die zij vervloekt!
72. Maar wie zich bezorgd maakt over de willekeur en de brutaliteit in de woorden van de aflaatpredikers, die zij gezegend!
73. Zoals de paus terecht met zijn toorn en ban hen straft die ten aanzien van de aflaathandel allerlei bedrog plegen,
74. zo wil hij nog veel meer hen straffen met zijn toorn en de ban, die onder de dekmantel van de aflaat met allerlei handigheden aan de heilige liefde en de waarheid afbreuk doen.
75. Te veronderstellen, dat de aflaat van de paus zo krachtig werkt, dat hij een mens zou kunnen vrijspreken van de zonde, zelfs als hij (om iets onmogelijks te noemen) de moeder Gods verkracht had, is krankzinnig.
76. Wij stellen daarentegen, dat de pauselijke aflaat niet de schuld kan wegnemen van ook maar de geringste vergefelijke zonde.
77. Wie zegt, dat St. Petrus, als hij nu paus was, geen groter genade zou kunnen uitdelen, spreekt lastering tegen St. Petrus en de paus.
78. Daartegenover stellen wij, dat deze, ja iedere paus, over groter genaden (dan de aflaat) beschikt namelijk over het Evangelie, de geestelijke krachten, de gave om gezond te maken enz. waarvan sprake is in 1 Corinthhe 12.
79. Als men zegt, dat het kruis, opgericht (in de kerken), gesierd met het pauselijk wapen, evenveel macht heeft als het kruis van Christus, dan is dat een godslastering.

80. Bisschoppen, priesters en theologen die dulden, dat men het volk dergelijke dingen predikt, zullen daarvan rekenschap moeten afleggen.
81. Een dergelijke onbeschaamde aflaatprediking maakt het ook geleerden moeilijk om de eer en de waardigheid van de paus in bescherming te nemen tegen laster en zeker ook tegen de scherpe vragen van leken.
82. Bijvoorbeeld: waarom ruimt de paus het vagevuur niet leeg vanwege zijn allerheiligste liefde en vanwege de grote nood der zielen - dat zou toch voor hem de meest voor de hand liggende reden moeten zijn -? Nu verlost hij immers oneindig veel zielen terwille van dat ellendige geld voor de bouw van de basiliek - een geringe reden.
83. Of: waarom blijven de dodenmissen en de jaarlijkse gedachtenisvieringen voor de overledenen dan nog bestaan en waarom geeft hij de jaargelden die daarvoor gesticht werden niet terug of staat hij hun teruggave niet toe, het is toch zeker onjuist om voor de al (door de aflaat! vert.) verlost en nog te bidden?
84. Of: wat is dat voor een nieuwe vroomheid van God en van de paus, dat zij aan een goddeloze of bijvoorbeeld een vijand toestaan voor geld een godvrezende en door God beminde ziel te verlossen in plaats van dat zij die uit liefde om niet verlossen, vanwege de grote nood van een godvrezende en beminde ziel?
85. Of: waarom worden de oude boetevoorschriften, die toch allang feitelijk en praktisch zijn afgeschaft en als dode letter beschouwd moeten worden, nog met geld afgekocht in verband met de aflaat, alsof zij nog van kracht en springlevend (*vivacissime*) waren?
86. Of: waarom bouwt de paus nu niet liever de St. Pieterskerk van zijn eigen geld in plaats van dat van de arme christenen, terwijl toch zijn vermogen groter (*crassior*) is dan dat van de rijkste Croesus?¹⁶
87. Of: wat kan de paus nog kwijtschelden of schenken aan hen die door volkomen berouw reeds aanspraak hebben op volkomen vergeving en op het verkrijgen van alle geestelijke goederen?
88. Of: wat zou voor de Kerk beter zijn, dan wanneer de paus, wat hij nu slechts eenmaal doet, dagelijks honderdmaal aan elke gelovige als kwijtschelding zou uitdelen?
89. Daar het de paus toch bij de aflaat meer te doen is om de zaligheid der zielen dan om het geld, waarom heeft hij dan de vroeger verleende brieven over aflaten doen vervallen, terwijl die toch evenveel uitwerking hadden?
90. Als men deze scherpe en ernstige bezwaren van de leken slechts met geweld wil onderdrukken en ze niet tot zwijgen wil brengen door met goede argumenten aan te

---

¹⁶ Marcus Licinius Crassus, ca 115 – 53 voor Chr. jaart. Was een Romeins generaal ten tijde van de Romeins keizer Julius Caesar. Hij wordt beschouwd als de rijkste man in de Romeinse historie.

komen, betekent dit, dat men de Kerk en de paus aan de spot der vijanden prijs geeft en de christenen ongelukkig maakt.

91. Wanneer de aflaten dus slechts naar de geest en de bedoeling van de paus werden gepredikt, zouden al die bezwaren gemakkelijk worden opgelost, ja, ze zouden er zelfs niet zijn.

92. Weg dus met al die profeten, die tot het volk van Christus zeggen: Vrede, vrede, en er is geen vrede.

93. Goed ga het echter de profeten, die tot het volk van Christus zeggen: Kruis! kruis! en het is geen kruis.

94. De christenen wekke men er toe op, dat zij zich beijveren, om hun Hoofd Christus te volgen door straffen, dood en hel heen.

95. En dat zij dus meer hierop vertrouwen, dat zij door vele verdrukking zullen ingaan, dan door de gerustheid des vredes.

31 oktober 1517

Latijnse tekst, en vertaling in het Duits: http://www.ekd.de/glauben/95_thesen.html

Tenslotte eindigde LUTHER zijn 95 Stellingen met een 'Protestactie van de Eerwaardige vader Dr. MARTIJN LUTHER, Augustijner te Wittenberg.'

«Omdat zich misschien enigen aan de hier voorgestelde stukken over de aflat zouden kunnen ergeren, zo wil ik hiermede plechtig een Protestatie afkondigen, zoals dit aan de Hogescholen gebruikelijk is. En alzo betuig ik, dat ik niets wil beweren en voor waar houden, wat niet in de Heilige Schrift en in de Heilige kerkvaders gegrondvest is, en door den Roomse Stoel aangenomen, en in de Pauselijke Rechten en Decretalen te vinden is. Wanneer echter in de Schriften der Heilige Kerkvaders, in de Canonische Stellingen of Decretalen iets mocht voorkomen, dat twijfelachtig of onbewijsbaar ware, dan zal ik, ten beste der Disputatie, datgene aannemen, wat rede en ondervinding daarvan uitspreken. Maar zo, dat het oordeel en gevoelen mijner Opperhoofden steeds hun kracht behouden. Alleen voeg ik hierbij, wat ik mij als een bijzonder voorrecht der Christelijke vrijheid voorbehoud, dat ik de dwaze begrippen van de heiligen Thomas (van Aquino), Bonaventura en andere Scholastieken, welke zonder Schriftuurlijke bewijzen gesteld zijn, naar mijn willekeur verwerpen of aannemen wil, volgens de raad van de heilige PAULUS: 'Beproeft alles en behoudt het goede'; daarbij hindert het mij in genen dele, als de Thomisten beweren, dat Thomas overal door de Kerk wordt aangenomen en goedgekeurd. Want men weet wel, hoe ver en hoe veel zijn aanzien reikt en geldt.»

De hoofdstrekking van deze theses kunnen wij kort samenvatten. Het gehele leven van de christen moet een leven van "boete" zijn. Hiermee is bedoeld, dat de mens innerlijk een oprecht leedwezen moet hebben over zijn zonde, en dat hij dit leedwezen als echt bewijzen moet, door het zondige vlees te doden, en werken te doen die aan God behagen. De schuld vergeven kan, strikt genomen, de paus niet, maar hij kan verklaren dat God de schuld heeft kwijt gescholden.

Luther erkent nog, dat wanneer God iemand de zonden kwijt scheldt, hij zich onderwerpen moet aan de priester, die God vertegenwoordigt, en de boetedoeningen heeft te verrichten, welke de kerk bij het sacrament van de boete heeft vastgesteld. Van die boetedoeningen kan de paus ontheffen, aflat geven, maar niet van bepaalde tegen Gods geboden bedreven zonden. En in geen geval strekte de macht van de paus zich uit over de straffen, die in 't vagevuur moesten geleden worden.

Aflatbrieven zijn niet nodig voor iemand, die waarlijk berouw heeft en zich verootmoedigt; maar hoe zal men naar de eis hen weerstaan, die aandringen op waarachtig berouw en toch aflatbrieven verkopen.

Hoe verder wij de theses lezen, hoe meer wij ontdekken, dat de ziel van Luther inwendig gloeit van verontwaardiging over de geldzucht van paus en bisschoppen. Waarom het geld niet liever besteed aan de armen? Waarom niet liever de St. Pieterskerk prijs gegeven aan de vlammen, dan dat zij wordt gebouwd ten koste van 't vlees en beenderen van de schapen?

Bij allen eerbied, aan de paus bewezen, die Luther niet aansprakelijk wil stellen voor hetgeen in zijn naam geschiedt, is er toch reeds een gisting in zijn gemoed te bespeuren, welke uit moet lopen op een breuk met de kerk. Luther stond toen reeds verder van Rome dan hij zelf vermoedde. Het onderzoek van de Bijbel, het recht begrip van de rechtvaardiging volgens Paulus was zozeer in strijd met de leer van de goede werken van de Roomse theologen; zijn opvatting van het geloof niet maar als een toestemmen van alles wat de kerk leert, maar als een aannemen en omhelzen van Christus en zijn verdiensten: het moest leiden tot strijd en scheiding.

Anderen hebben dit terstond beseft, en beter begrepen dan Luther zelf. Zijn stellingen waren in een ommezien vertaald in het Duits, en binnen een maand door geheel Duitsland verspreid en gelezen. Zij trokken de aandacht te Rome, in de hoogste kerkelijke kringen. Tetzelf zond tegenstellingen in 't licht, welke door een ander waren opgesteld, maar weinig indruk maakten.

Binnen weinige maanden sprak men van Luther in de gehele christelijke wereld. Men kan deze beweging vergelijken met een steen, die van een bergtop losgeraakt, omlaag rolt en in zijn vaart andere stenen en rotsblokken meesleurt, en heel de omtrek doet daveren en verwoest.

Het is bekend, hoe spoedig te Antwerpen, bij de aldaar gevestigde Augustijnermonniken het optreden van Luther bekend is geworden. Zij hadden reeds vóór 1517 gepredikt tegen de aflathandel, en de beide eerste priors van hun klooster, Johannes van Mechelen en Jacobus Praepositus, waren niet alleen geestverwanten, maar leerlingen en persoonlijke vrienden van Luther. Van Luthers denkbeelden doortrokken, en bereid ervoor te sterven, waren de beide martelaren Voes en Van Essen, aan wier dood Luther een bekend, hartroerend gedicht gewijd heeft.

Wij hebben hier niet de verdere geestelijke ontwikkeling van Luther te beschrijven. Dit geschiedt in een ander hoofdstuk van dit werk. Wij houden ons strikt aan ons onderwerp - de 95 stellingen.

Alleenlijk wijzen wij hier erop, dat de Wittenberger Doctor met snelle vaart is voortgegaan op de baan, die hij 31 oktober 1517 insloeg.

Het was op de 10de december 1520, dat hij buiten de Elster poort te Wittenberg zijn studenten verzameld had. Daar werd een brandstapel gereed gemaakt voor een van de "Magisters" van de hogeschool. Melanthon, Carlstadt, vele doctoren en leraren waren tegenwoordig met een groot aantal studenten. Luther legde de pauselijke decretalen op

de brandstapel, en een Magister stak hem in brand. Toen nam Luther de pauselijke banbul, werpt haar in de vlammen en zegt: "Dewijl gij de heiligen des Heeren bedroefd hebt, vertere u het eeuwige vuur !"

Nadat Luther met de andere leraren vertrokken was, bleven nog honderden studenten in de nabijheid van de brandstapel vertoeven, zongen een Te Deum en een lijkzang op de decretaien. Nog geruime tijd werd het vuur onderhouden, en in de loop van de dag keerden de studenten terug en gaven scholastieke boeken en de geschriften o.a. van Eck, aan de vlammen prijs.

Luther was zich zeer wel bewust van de ver strekkende betekenis van de daad, welke hij verricht had. Hij gaf er de volgende dag rekenschap van aan zijn studenten, en zeide, dat de pauselijke Stoel zelf nog verbrand moest worden. Wanneer zij niet van heler harte van het rijk des pausen zich vrij maakten, zouden zij de zaligheid niet kunnen verkrijgen.

Hij gaf daarom een beknopt geschrift uit: "Waarom de boeken van de paus en zijn volgelingen door Dr. Maarten Luther verbrand zijn." Hij gevoelde zich als van een zwaar juk ontheven en achtte zich door de leefregelen van het klooster niet meer gebonden. De gemeenschap met de kerk was verbroken. De "vrijheid van een christenmens" was zijn deel geworden.

Was Luther blijven staan op het punt, waarop wij hem aantreffen in 1517, hij zou niet zijn gekomen tot het opzeggen van de gehoorzaamheid aan de paus, geen hervormer zijn geworden, als hoedanig wij hem eren. Maar, zoals wij hierboven zeiden, in de 95 stellingen waren de kiemen aanwezig, welke ontwikkeling moest leiden tot een breuk met de kerk en haar praktijken. Er loopt een rechte lijn van 31 October 1517 naar 10 December 1520.

En omdat Luther, in Gods kracht, die lijn heeft afgelopen, en met koninklijke moed, met de pauselijke banbul heeft gedaan wat de legaat des pausen deed met zijn geschriften: daarom eren wij zijn nagedachtenis en vieren wij het 400-jarig gedenkfeest van de Hervorming.

De universiteit is thans niet meer in Wittenberg. Deze is overgebracht naar Halle. De slotkapel is prachtig gerestaureerd. Daar ligt Luther begraven. De deuren, waaraan hij zijn 95 stellingen vasthechtte, zijn bij een beleg verbrand; maar koning Friedrich Wilhelm van Pruisen heeft aan de kerk koperen deuren geschonken, waarin Luthers theses gegoten zijn. Zo staan ze daar in duurzaam metaal. Maar in duizenden harten staat, zo al niet de letter, dan toch de hoofdinhoud van zijn theses gegrift met het beeld van Maarten Luther, de man, de held Gods, die het Evangelie heeft verkondigd van Gods genade, de rechtvaardiging des zondaars alleen door 't geloof, en het priesterschap van de gelovigen.

3. BIJZONDERE DROOM VAN KEURVORST FREDERIK VOORAFGAAND AAN LUTHERS OPTREDEN OP 31 OKTOBER 1517

Vitus Lodewijk von Seckendorf, vertelt in zijn *Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie door Dr. Martin LUTHER en andere voortreffelijke mannen, sedert den jare 1515 en vervolgens in Duitschland en de aangrenzende rijken door Godts zegen gewrocht*; enz. een bijkomende omstandigheid die zeker interessant is. Blz. 35 enz.

Het gaat over een droom van Keurvorst Frederik de Wijze. Frederik werd in 1463 geboren op Slot Hartenfels in Torgau als eerste zoon van keurvorst Ernst uit het huis van de Wettinger. In 1486 werd hij samen met zijn jongere broer Johan de opvolger van zijn vader. Hij begunstigde de Hervorming door Luther te steunen. Frederik stierf in 1525.

"De eerwaarde heer George Spalatinus heeft mij, Antonius Musa een droom vertelt welke hertog Frederik, keurvorst van Saksen gehad heeft de nacht, namelijk op Allerheiligen, voordat doctor Martinus Luther zijn eerste stellingen tegen de paus en de predicaties van broeder Johan Tetzl, betreffende de genade van Rome en de aflat te Wittenberg openlijk ter verdediging had aangeplakt. Welke droom zijn keurvorstelijke Genade dan ook reeds vroeg in de morgen opgetekend heeft tot gedachtenis; en deze aan zijn broeder, hertog Hans van Saksen in het bijzijn van de kanseliers¹⁷ heeft meegedeeld. Deze luidt als volgt.

Heer broeder, ik moet u verhalen wat ik deze nacht gedroomd heb. Ik wenste er de betekenis van te kennen. Ik heb deze zojuist opgemerkt en mij zo diep ingeprent dat mij dunkt, ik zou deze niet kunnen vergeten al leefde ik 1000 jaar. Want ze is mij driemaal voorgekomen, maar steeds duidelijker.

Daarop vroeg hertog Hans *of het een goede of een kwade droom geweest is?*

Wij weten het niet, God weet het, zegt de keurvorst.

Hertog Hans zei verder: Heer broeder, mogen daar maar niet teveel op bouwen. Wanneer ik iets droom, bid ik telkens de lieve God dat Hij alles ten beste wil keren. Of ik stel het uit mijn hoofd, zo goed ik kan. Hoewel ik ook daaraan moet gedachtig zijn, dat mij vele dromen zowel goede als kwade zijn bevestigd geworden. Wat ik eerst naderhand heb begrepen, maar gewoonlijk zijn het eenvoudige zaken van weinig belang. Uw genade zegge mij evenwel, wat was dan uw droom?¹⁸

De keurvorst Frederik bespreekt: ik wil het uwe Genade zeggen. Toen ik mij 's avonds vrij moede en mat te bed legde, was ik spoedig na het gebed ingeslapen en had driekwart uur zacht gerust. Toen ik daarna ontwaakte en vrij klaar wakker werd lag ik en hield mij bezig met allerlei denkbeelden tot 12 uur ter middernacht. Ik dacht er onder andere over na, hoe ik tot eer van Allerheiligen, voornemens was met mijn Hofstoet te vasten en feestdag te houden. Ik bad ook voor de arme zielen in het vagevuur en besloot bij mijzelf, en ook bovendien in hun gloed bijstand te verlenen. Verder bad ik de lieve God om zijn genade dat Hij mij, mijn raadsliden en mijn land tot rechte waarheid leiden en ter zaligheid wilde bewaren en naar Zijn almacht alle

¹⁷ George Splatinius

¹⁸ Zie voor deze inleiding: *Het leven en bedrijf van Dr. M. Luther*, door B.T. Lublink Weddik, Amsterdam. 1838.

deugnieten weren, welke onze regering verbitteren. Met zulke gedachten was ik kort na middernacht weer ingeslapen. Toen droomde ik dat almachtige God een monnik van achtbaar voorkomen tot mij zond, de natuurlijke zoon namelijk van de Heilige Paulus de lieve apostel. Deze was vergezeld van vele heiligen als getuigen dat er geen bedrog bij was, maar alles uit Goddelijke bevel geschiedde. Hij verzocht dat de Keurvorst hem genadig beliefdde te vergunnen om iets tegen de deur van de Slotkapel te schrijven. Waarop hij, de keurvorst, door de kanselier had laten weten, dat de zaak also stond, hij vrijheid kreeg om te schrijven hetgeen God hem belast had. Waarna de monnik was heengegaan en zijn woorden met zodanige grote letters geschreven had, dat men het schrift zelf te Schweinits¹⁹ waar de Keurvorst zich toen bevond, duidelijk had kunnen lezen. En dat hij daarbij zo'n lange schrijffpen had gebruikt dat het uiterste ervan tot Rome reikte en daar beide de oren van een leeuw doorstak; en ten eerste zo heftig tegen de driedubbele kroon van de Paus aanstootte, dat zij zeker zou gevallen zijn, tenware deze door de kardinalen en vorsten die toeschoten, vastgehouden werd. Verder had hij gehoord, dat deze monnik dan worden de genoemde schrijffpen uit een wiek van een Boheemse gans²⁰ had getrokken.

De keurvorst ontstelde daarvan en ontwaakte. Hij raakte spoedig weer in slaap en zag naderhand dat de monnik verder schreef en met het uiterste eind van de schrijffpen de Leeuw, de Paus andermaal zo geweldig aanstootte dat de Leeuw begon te brullen. Waarop niet alleen geheel Rome, maar ook al de Standen van het Duitse Rijk kwamen lopen om te zien wat er te doen was. Waarop de Paus hen verzocht hun uiterste best te willen doen het tumult te stillen.

Wanneer hierop de Keurvorst den tweeden male ontwaakte, raakte hij voor de derde maal in slaap, na het Onze Vader gebeden te hebben. Hij meende dat hij een vergadering van de meeste Standen van het rijk zag die er op uit waren om de pen van de monnik te kwetsen. Maar tevergeefs, want hoe meer moeite zij aanwenden hoe vaster en sterker die schrijffpen werd, die zelfs zodanig kraakte dat het door hun oren in het hart klonk; waardoor zij vermoeid de een na de ander wegslopen, de monnik van toverij beschuldigden en in het vervolg niet weinig beducht werden.

Waarna de keurvorst de monnik had laten vragen, waar hij de schrijffpen vandaan had en wat de oorzaak van haar ongewone sterkte was? Tot antwoord heeft hij gekregen, dat de schrijffpen was van een 100-jarige Boheemse Gans en dat deze hem door zijn oude leermeester vereerd was. Deze had hem verzocht om ze als wat voortreffelijks tot zijn gedachtenis goed te bewaren, wat hij dan ook had beloofd. De kracht van de schrijffpen kwamen daar vandaan; zodat haar de ziel of het merg niet kon worden benomen. En terwijl het gerucht van deze schrijffpen zich overal verspreide waren te Wittenberg nog meer kleine schrijffpenen gegroeid die echter niet zo schreven als de eerste; zodat iedere geleerde een grote schrijffpen wenste. De Keurvorst wilde nog verder met de monnik spreken, maar daarop ontwaakte hij.

De vrome Keurvorst heeft die droom zelf opgetekend en deze aan zijn broer Hertog Johan vertelt in de tegenwoordigheid van de kanselier, terwijl hij wel wenste een Daniël te hebben die deze kon uitleggen. Spalatinus die deze droom zorgvuldig heeft opgeschreven, verhaalt dezelve.

Sommigen willen deze in twijfel trekken omdat men in Luthers geschriften of in Spalatinus' levensbeschrijving van Keurvorst Frederik, niets daarvan vindt.

¹⁹ Plaats in landkreits Wittenberg

²⁰ Johannes Hus, de Boheemse voorloper van de Reformatie, leefde 100 jaar tevoren. Zijn naam betekent *gans*.

Ondertussen zou men kunnen antwoorden, dat deze met voorbedachte rade overgeslagen was teneinde aan de tegenpartijders de gelegenheid te benemen, om te zeggen dat Luthers leer op dromen gegrond was en de Wederdopers zich insgelijks daarmee niet bij helpen zouden.

Ziet de heer Schlegels onder D. Sagittarius' gehouden dispuut over het leven van Spalatinus, pagina 79 en vervolg. Alsmede Tentzelius 'maandelijkse samenspraken', die deze droom insgelijks verhaalt en betuigt in het jaar 1697, pagina 915 enzovoort.

Voor het overige is in de Weimarsche archieven een geschreven brief van Luther waarin hij meldt dat Staupitz²¹ hem heeft bericht, dat hij in het jaar 1510 of 1512 te Rome had gehoord, dat een franciscaan zou hebben geprofeteerd dat een heremiet het pausdom zou aantasten. Hetwelk Staupitz bekend dat in Luther als een Augustijner heremiet vervuld was; hetgeen men hierbij kan voegen wat niet ondienstig geacht wordt.

Behalve de genoemde thesis heeft Luther ook een Duitse predicatie '*van de Aflaat en genade*' in druk laten verschijnen, Tom. H. Alt. Pagina 56 en in het Latijn overgezet.

Daarop tastte Tetzal deze preek aan en deed een traktaatje drukken met deze titel: 'Weerlegging van broeder Jan Texel, kettermeester van de predikorden, van 20 dwaalartikels, de pauselijke aflaten en genade betreffende, aan alle gelovigen in Christus, te weten noodzakelijk.'

Dit traktaatje is nog in de Pauliner-Kerk te Leipzig. Hij heeft de gehele predicatie sterk gewijzigde daarin gelast en getracht de aflaat met de pauselijke achtbaarheid en de schoolse leergronden te verdedigen. Onder andere voorgevende dat door de aflaat niet alleen de kerkelijke straffen of zogenoemde boete, maar ook de straffen welke God voornamelijk eist van degene die geen genoegzaam leedwezen hebben; of aan welke de biechtvaders een boete opgelegd hebben, die niet zwaar genoeg was, worden vergeven; zich onderwerpende in alle punten aan het oordeel van de Paus, hogescholen en Godgeleerden. Tetzal bood zich aan om bij straf van vuur en water met Luther te disputeren, enz.!

Luther heeft daarop weer geantwoord zonder Tetzal te noemen, gelijk Tetzal zijn naam insgelijks verzwegen had."

De gevolgen van het publiceren van de 95 stellingen van dr. Maarten Luther waren in Duitsland en in West Europa buitengewoon groot. Op de universiteiten, in de kerken, in de rijkszalen, in de hoven van de vorsten, en niet minder in de clerus van de Rooms-katholieke kerk werd over Luthers daad gesproken en over de inhoud gediscussieerd. Het is in het kader van deze hoofdstukken niet de bedoeling om een omschrijving hiervan te geven. We geven alleen aandacht aan een bijzondere feit, namelijk de Leipziger disputatie. De aanleiding hiervoor was als volgt.

Deel I Blz. 87

Toen dr. Eck in 1518 Luther te Augsburg had gesproken nodigde deze om hun geschil bij te leggen, Luther uit tot een openbare disputatie waarin Luther bewilligde. Dr. Eck schreef stellingen waarover op de genoemde plaats te Leipzig zou worden gediscuteerd. Intussen was de zaak aan hertog Georg bekendgemaakt en zocht men

---

²¹ Johann von Staupitz, 1460-1524, was een theoloog, universiteitsprediker en vice-generaal van de Augustijner Orde. Hij was biechtvader van Maarten Luther, die hem tot grote steun is geweest in zijn geestelijke vernieuwing. "Als Dr. Staupitz er niet geweest was, had ik moeten verzinken in de hel."

verlof om te Leipzig te disputeren die zulks aan Dr. Eck. Intussen sloeg de Hertog die aan Luther tot drie keer af, omdat hij eerst dr. Eck wilde horen of hij van voornemen was om met Luther te disputeren. Want de hertog wist niet dat Dr. Eck zelf Luther had uitgedaagd. Daarenboven wilde de hogeschool te Leipzig de disputatie niet toestaan, hetwelk Luther hem niet kwalijk nam. Tenslotte kwam men overeen om de dispuut de 22e juni 1519 te beginnen.

Blz. 108. Tetzl was met dit dispuut niet ingenomen. Volgens hetgeen Luther bericht, zou hij gezegd hebben toen hij hoorde dat het dispuut stand zou grijpen: *dat zegene de duivel!* Maar in dezelfde tijd stierf hij te Leipzig in het Paulinisch-klooster aan de pest. Tot zover Von Seckendorf

Dr. W. J. Kooiman schrijft: De disputatie in Leipzig (1519), in de fraaie slotzaal van hertog George-met-de-baard, is een groots en kleurrijk gebeuren geweest. Heel de voorbereiding en de entourage bewijzen, dat de organisatoren beseften, dat hier geschiedenis gemaakt werd.

Het debat werd onder de auspiciën van de Leipziger universiteit gehouden. Theologen, abten, graven en ridders waren aanwezig. Eck droeg een zweepje; was het theologiseren niet een sport voor hem? Luther droeg een bloem, waaraan hij zo nu en dan rook.

Het hoogtepunt van het weken durende dispuut vormde ongetwijfeld de dag, dat de zelfbewuste Ingolstadter professor Dr. Eck zijn collega uit Wittenberg tegen diens zin drong te erkennen, dat Johannes Hus, de Boheemse ketter, die door het concilie van Constanz ter dood veroordeeld werd, in sommige opzichten misschien toch de waarheid had gezegd; althans *toen hij het getuigenis van de Schrift stelde boven de uitspraken der pausen en besluiten van de concilies.*

Eck wist wat hij deed. Leipzig, de oudste Duitse universiteit, was gesticht toen de Duitse professoren en studenten uit Praag verdreven werden door het anti-roomse nationalisme van dezelfde Hus. De Saksische landen hadden van de Boheemse Hussieten veel geleden. Hier was alles gespannen op afweer van wat maar op Hussitisme leek. Zou de traditieloze universiteit uit het achterland het inderdaad wagen de band met de Boheemse ketterij te erkennen, in het hol van de leeuw?

Luther begint met de relatie te ontkennen. Zo heel veel wist hij van Hus niet af, maar wat hij wist boeide hem niet. Nog niet zolang geleden had hij op college de schismatieke actie van de Bohemers scherp afgewezen. Heel de morgen duurde de discussie. Luther riep boos: "Ik wijs de aanklacht af! Ik heb dit schisma nooit goedgekeurd! 't Gaat mij om eenheid en liefde".

't Was twaalf uur. De vergadering werd verdaagd voor het middageten. Hertog George maakte veel werk van de maaltijden. Maar Luther ontbrak aan tafel. Hij zat in de universiteitsbibliotheek de acten van het concilie van Constanz te bestuderen. Daar ontdekte hij, dat Johannes Hus een kerkbegrip verdedigde, in wezen aan het zijne gelijk, en dat hij met moed de stelling had verkondigd, dat waar de Heilige Schrift spreekt, pausen en concilies moeten wijken.

In de middagsamenkomst sprak hij het onomwonden uit: "Onder de artikelen van Hus vind ik er meerdere die christelijk en evangelisch zijn, die de Kerk niet kan veroordelen".

"Krijg de pest!" riep hertog George uit. Hij was niet steeds aanwezig geweest, maar die dag had hij met spanning, de handen in de zijde, zitten luisteren.

Eck nam de winst met graagte: “Dat juist is het gif, daarmee wordt aan de particuliere Schriftuitleg meer gewicht gehecht dan aan de officiële van de Kerk. U bent mij van nu af aan een heiden en tollenaar”.

“Praat dan verder met me als met een Turk of ongelovige - ik zal u uit de kerkvaders bewijzen, dat ik gelijk heb”, antwoordde Luther.

Eck was zo welwillend. Maar verdergaand gesprek was van weinig belang meer. Hertog George maakte er definitief een einde aan. Luther had voor hem afgedaan.

4. GEVOLGEN VAN DE 95 STELLINGEN: LUTHER IN DE BAN

Paus Leo X had eerst gedacht, dat de hele zaak te Wittenberg slechts een monnikentwist was. Hij noemde broeder Martinus "ein sehr guter Kopf", maar dat zou anders worden. De Dominicaan Sylvester Prierias (Mazzolini), pauselijke boekencensor, schreef tegen Luther en nam Tetzel in bescherming. Het was Luther niet moeilijk de Dialogus van Prierias te weerleggen. Prierias schreef voor de tweede en derde maal, maar werd op schertsende toon door Luther andermaal weerlegd. De paus legde de onhandige Dominicaan het zwijgen op.

In Mei 1518 schreef Luther aan de paus een deemoedige brief, waarin hij trachtte zijn stellingen te verdedigen. Von Staupitz zou de brief overhandigen.

Intussen maakte men zich in Rome gereed tot de strijd. Op 7 Augustus 1518 ontving Luther een oproeping om binnen 60 dagen in Rome te komen, om zich te verdedigen. De Wittenbergse universiteit bewerkte, dat Luther in Duitsland zou verhoord worden en Frederik de Wijze wist van de paus te verkrijgen, dat Luther te Augsburg voor de pauselijke legaat, kardinaal Cajetanus, zou verschijnen.

Deze ontmoeting had plaats Oktober 1518. Cajetanus beriep zich als een echte scholasticus op de scholastieken, maar Luther beriep zich op de Heilige Schrift. Luther bood aan zijn stellingen aan het oordeel van verschillende universiteiten te onderwerpen. Cajetanus eiste herroeping der stellingen en dreigde met ban en interdict.

Nu beriep Luther zich 16 Oktober 1518 van de slecht onderrichten op de beter te onderrichten paus. Heimelijk verliet Luther Augsburg. Daardoor ontkwam hij aan een inhechtenisneming. Toen eiste Cajetanus van de Keurvorst, dat deze Luther naar Rome zou zenden; maar de Keurvorst antwoordde, dat hij gaarne het oordeel van enkele universiteiten zou horen en dat hij zolang Luther op een veilige plaats wilde bewaren. Luther beriep zich op 28 November 1518 van de paus op een algemeen Concilie.

Om Luther van de steun, welken hij van de Keurvorst genoot, te beroven, zond de paus de Saksische edelman Karl von Miltitz, pauselijk kamerheer, tot Frederik de Wijze, om hem de gewijde 'gouden roos' aan te bieden, en om van hem te vragen, dat hij Miltitz in diens optreden tegen Luther helpen zou. Op een samenkomst te Altenburg in Januari 1519 verklaarde Luther aan de vriendelijke kamerheer, dat hij bereid was een schrijven aan de paus te zenden waarin hij leed zou betonen over zijn te scherp optreden, dat hij de Duitse Christenheid vermanen zou tot onderwerping aan de paus, dat hij voor een Duitse bisschop wilde verschijnen (mits met recht tot appel) en dat hij zou zwijgen en van verderen strijd afzien, indien zijn tegenstanders ook zwegden. In Mei 1519 schreef Luther aan de paus.

In die tijd geraakte een collega van Luther, Andreas Bodenstein von Karlstadt, hoogleraar te Wittenberg, geraakte in een pennenstrijd met Dr. Johann Eck.

Een dispuut zou plaats hebben in Leipzig. In zijn stellingen viel Eck ook Luther aan en deze zag zich genoodzaakt stellingen tegen Eck openbaar te maken. Hij verbrak noodgedwongen zijn belofte aan Von Miltitz, omdat de tegenpartij niet zweeg. Een dispuut werd gehouden te Leipzig op de Pleiszenburg.

Op 4 Juli 1519 begon Luther en hij beweerde, dat het pausdom een menselijke inzet was. Toen Eck daarop zei: dat hebben Hus en Wicliff ook beweerd, antwoordde Luther, 'dat onder de door deze mannen verdedigde stellingen vele Evangelisch geweest waren, bijv. de stelling, dat het geloof aan Rome's

opperhoogheid niet noodzakelijk was tot zaligheid'. Eindelijk erkende Luther, dat een concilie kan dwalen.

Eck werd door zijn vrienden gevleid en door de hertog Georg in Saksen geëerd, omdat hij overwinnaar was geworden; maar Luther had naar het oordeel zijner vrienden gezegepraald. Hij werd ook geëerd, niet het minst door de Humanisten Ulrich von Hutten en Franz von Sickingen, de moedige strijders voor de vrijheid van de Duitse natie, de eerste met de pen, de tweede met het zwaard.

Luther reeft aanvankelijk niet gedacht om te breken met de kerk, maar de omstandigheden hebben hem er toe gedrongen. Dr. Eck was na het Leipziger dispuut uit Rome teruggekeerd met een bul tegen Luther.

Die bul begon met de woorden *Exsurge Domine*. (Zij luidde aldus: *Maak u op, Heere twist uwe twistzaak*. Uw wijngaard wil een wild zwijn uit het woud verwoesten, een wild zwijn wil hem afweiden, maak u op Petrus ... maak u op Paulus .... want daar is een nieuwe Porphyrius opgestaan enz.).

De paus veroordeelde 41 zinsneden uit Luthers geschriften en gebod deze geschriften openlijk te verbranden. Zij worden beschouwd als deels ketterachtig, deels afstotelijk, en deels als vermetel. Bovendien zou over Luther, wanneer deze niet binnen 60 dagen herriep, de kerkelijke ban uitgesproken worden. Luthers herroeping moest een behoorlijke vorm naar Rome gezonden worden of deze zelf te brengen en zich van een vrijgeleide te voorzien. Indien hij zo niet handelde verklaard de bul hem na de gemelde termijn in de ban en verbiedt een ieder hem te beschermen, bij straffe van de baan en verbeurde van alle leengoederen, enzovoort.

Intussen lieten de paus echter aan de Luther nog een deurtje open, om het gedreigde vonnis te ontsnappen omdat hij zijn persoon verschoond en alleen de leer verdoemd. En dat hij een genade zou worden ontvangen als hij daarvan een herroeping deed. Maar Luther werd juist hierdoor zo gesterkt dat de zaak van de paus op al te losse voeten stond, dan dat hij aan de zijne zou beginnen te twijfelen.

Van *Seckendorf* schrijft:

Van roomse zijde schrijft men, dat de bul in Duitsland met groot gejuich werd ontvangen.

Wat voor een gedeelte beide geestelijkheid waar is. Maar ze vond bij allen geen ingang. Dr. Eck was te Rome benoemt om deze naar Duitsland te brengen. Wat volgens Maimbourg voor het pauselijk belang nadelig was, omdat de aanhangers van Luther daaruit gelegenheid namen om deze bundel aan de vijandschap van dr. Eck toe te schrijven. Men gelooft ook dat keurvorst Frederik, die Luther hoewel op een bedekte wijs bestendig had beschermd, teweeg bracht dat de bul een tijdlang nóch aangenomen nóch verworpen werd. Dr. Eck begaf zich naar Leipzig waar hertog George aan de magistraat verbood zonder bevel van de bisschop van Morseburg aan te plakken. Dit blijkt uit een brief van Spalatinus van de 3e december. ...

In december 1520 reisde de keurvorst van Brandenburg en hertog van Mecklenburg door Wittenberg om de keizerlijke kroning bij te wonen. Hij sprak zeer gunstig met Luther. Hij had ook de bisschop van Brandenburg bij zich die gaarne de bul te Wittenberg als een stad van zijn bisdom, zou hebben aangeplakt, tenware hij zulks uit vrees voor een oploop heeft nagelaten.

Intussen tastte Luther de genoemde bul ook aan, dat hij de 17e november opnieuw aan een Concilie appelleerde. Dit appel is een herhaling en vervolg van het voorgaande

van de 28e november 1518 waarvan hiervoor werd bericht. Hoewel hij tegenwoordig door de gruwelijke smaad van de bul meer getergd, de paus een ketter, een tiran, afvallige, Antichrist en vermetele verachter der conciliën noemt. Nochtans de keizer en de rijksstanden verzoekt hij om op zijn appèl te letten of de uitvoering van de bul zolang in te stellen totdat hij behoorlijk gedagvaard is door onpartijdige rechters, ondervraagd wordt en door de Heilige Schriften grondig is weerlegd.

Hij schreef ook twee traktaten tegen deze bul. De eerste noemde hij traktaat: *Tegen de bul van de antichrist*. Daarbij dient te worden opgemerkt, dat het Duitse exemplaar scherper is als het Latijnse en in het laatste verscheiden plaatsen óf uitgelaten, óf anders gedraaid zijn. Maar beide zijn ze van Luther zelf gemaakt.

Het tweede traktaat noemt hij: *Grond en redenen van alle artikels door de roomse bul ten onrechte verdoemd*. Op dit Latijns traktaat wordt de 1e december geplaatst. Maar omdat daarin over het verbranden van de bul wordt gesproken, wat eerst de 10e december is geschied, blijkt dat het traktaat later is uitgekomen. De Duitse overzetting is eerst de 1e mei 1521 klaargekomen.

De bul kwam van Rome in Saksen op 11 oktober 1520. Luther schrijft op de 13e oktober aan Spalatines:

‘Op dit moment reis ik naar Ligtenberg om Von Militz te spreken. ...

Ik veracht dezelve en tast deze reeds als een goddeloze, leugenachtige en volkomen Dr. Eckse Bul aan. U ziet, dat daarin Christus Zelf gedoemd wordt, geen reden gemeld en ik niet gedagvaard wordt om te worden ondervraagd, maar om te herroepen. Waaruit men moet besluiten, dat ze gans razend, blind en dol zijn en dat ze niets zien noch denken. Ik wil echter van de paus geen gewag maken, maar met haar als een verzonnen, gelogen bul handelen. Hoewel ik wel geloof dat ze hun waarachtig, echte broedsel is. Behaagde het God, dat keizer Karel zich als een man toonde en deze duivel om Christus wil aantastte!

Wat mij betreft, ik vrees niets, de wil des Heeren geschiedde! Ik weet ook niet, wat de keurvorst kan doen en oordeel best te zijn, dat hij ze geheel niet acht. Want die bul is met Eck te Leipzig en overal in de grootste verachting. Waarom ik geloof, dat ze eerst in aanzien zou raken als wij daarover zeer bevreesd werden, terwijl ze anders wel vlug op zichzelf berusten en vervallen zal. Hierbij is een exemplaar, teneinde u het rooms wangedrocht ziet. Als het de heerschappij behoudt, dan is het met geloof en kerk gedaan.

Ik ben van harte verheugd dat men voor de beste zaak zoveel kwaad getoond wordt en ik ben deze heilige aanvechting niet waardig. Ik ben althans volkomen gerust, dat de paus de Antichrist is en men des duivels stoel gevonden heeft. God beware de Zijnen teneinde zij niet door de goddeloze schijn worden verleid.

Erasmus schrijft dat het keizerlijke Hof door de Bedel-tirannen ingenomen was; dat men van Karel geen hoop kon maken; wat geen wonder is. *Verlaat u niet op vorsten, zij zijn mensen en kunnen immers niet helpen.*’

Nu was van terugkeer geen sprake meer. Luther moest verder.

Op December 1520 verbrandde Luther voor de Elsterpoort te Wittenberg in tegenwoordigheid van vele studenten en Doctoren alle pauselijke canonieke boeken en de bul, met de woorden: ‘*omdat gij de heiligen des Heeren bedroefd hebt, zo vertere u het eeuwige vuur*’.

Nu moest de paus spreken. In een nieuwe bul getiteld: *decet romanum pontificem* *sprak hij de ban uit over Luther en diens aanhangers en het interdict over alle plaatsen, waar deze zich mochten ophouden.*

De eerste rijksdag onder de nieuwe keizer zou te Worms gehouden worden op 28 Januari 1521. De vraag kwam op de voorgrond, of Luther, die onder de pauselijke ban lag, wel uitgenodigd kon worden.

De pauselijke legaat Aleander verzette zich ertegen, maar de Stenden waren er beslist voor.

Op 6 Maart werd Luther genodigd.

Op 18 April verscheen Luther voor de rijksdag.

Op 20 Mei verscheen een keizerlijk bevel, dat alle geschriften van Luther aan de overheid moesten ingeleverd worden.

Vitus Lodewijk von Seckendorf, vertelt in zijn *Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie door Dr. Martin LUTHER en andere voortreffelijke mannen, sedert den jare 1515 en vervolgens in Duitschland en de aangrenzende rijken door Godts zegen gewrocht; enz.*

5. LUTHER OP de RIJKSDAG TE WORMS

Door F. Pijper

Don Johan de Manuel, heer van Belmonte, ambassadeur van Karel V bij de Paus, schreef de 12de Mei 1520 aan zijn vorstelijke meester, dat het wel goed zou zijn als Zijn Majesteit naar Duitsland reisde en de schijn aannam van enige gunst te willen betonen aan zekere kloosterbroeder, die zich bevond aan het Saksische hof. De reden is, dat Luther de Paus de grootste ongerustheid inboezemt wegens de buitengewone dingen die hij verkondigt en openbaar maakt tegen het pauselijke gezag. De ambassadeur voegt er bij, dat de monnik voor zeer geleerd doorgaat en de Paus in grote moeilijkheid brengt.

De briefschrijver begreep de belangen en bedoelingen van zijn zender juist. De gedragslijn, door hem aangewezen, strookte volkomen met de egoïstische staatkunde van de Keizer. Enige schijnbare begunstiging van Luther, waardoor de vrees kon geboren worden voor de afval van geheel Duitsland, - en wie weet? - de stichting van een nationale kerk op de grondslag van de denkbeelden van Von Hutten en van die, ontwikkeld in Luthers geschrift "Aan de Christelijken adel", kon dienen als een prachtig dreigement tegen de Paus, om te verhoeden, dat hij zich wierp in de armen van de koning van Frankrijk, Frans I, Karels machtige mededinger.

Aan de andere kant had de Keizer de medewerking van de Pausen dringend nodig voor de verwezenlijking van zijn plannen. Hij wilde zich in het werkelijke bezit stellen zijner staten Napels en Sicilië, welke hem krachtens erfrecht toebehoorden. Hiertoe zou het echter onvermijdelijk zijn Frans I, die Milaan en een deel van Noord-Italië in bezit hield, gewapenderhand aan te tasten. Had Karel de Paus tegen zich, dan was aan uitvoering van dit plan niet te denken. Bovendien ondervond Karel moeilijkheden in Zijn Spaanse staten in verband met de Inquisitie. Deze instelling diende daar veel meer staatkundige dan kerkelijke of godsdienstige doeleinden en pleegde grote wreedheden. Reeds had Leo X, gevolg gevende aan de klachten van een deel van de bewoners van één van die staten, zich er mee bemoeid en last gegeven om aan zekere misbruiken paal en perk te stellen. Karel wenste de Paus er buiten te houden, de Inquisitie als een staatkundig werktuig te handhaven om de veiligheid van zijn gezag of ten minste de bestaande toestand te verzekeren en te bevestigen. Van zijn kant had de Paus, behalve om de wille van Duitsland, allerlei redenen om deze machtige jonge vorst, de machtigste die Europa ooit had aanschouwd, als bondgenoot te begeren.

Men ziet, waarop dit alles moest uitlopen. Luther moest door Karel worden opgeofferd. De Paus moest hem met de Inquisitie in Spanje vrij spel laten. En beiden moesten komen tot een bondgenootschap om gezamenlijk de Christelijke wereld te beheersen. Aan de belangen van het Godsrijk werd hierbij niet gedacht. Dat de grote beweging, door Luther gewekt, uit edeler oogpunt behoorde gezien te worden, werd niet overwogen.

Trouwens het prijsgeven van Luther kostte Karel V niet de geringste moeite. Slechts voor de schijn mag hij een poos hebben gearzeld, en de noodzakelijkheid rekening te houden met de stemming van de Duitse RijksStenden of leden van de rijksdag mag tot voorzichtigheid genoopt hebben. Maar in de grond was hij Luther ongenegen. Van hetgeen deze Duitse professor wilde, begreep hij weinig. Als wereldlijk vorst deelde hij in de grieven, die tegen de geestelijkheid en het pausdom werden gekoesterd.

Naar een hervorming om tegemoet te komen aan bezwaren, zoals die, door de rijksdag te Augsburg in het jaar 1518 voorgedragen aan zijn grootvader Maximiliaan, streefde ook hij. Maar dit ging gepaard met een gemoedsstemming, die in Roomse leer en gebruiken volkomen vrede vond. Hij gevoelde zich zelfs verplicht de Roomse kerk en haar leer, voor hem de enig ware, te verdedigen met de grote macht, waarover hij te beschikken had.

De diepere godsdienstige gronden waarop Luthers verzet rustte, ontgingen hem. Als pauselijke legaten waren naar Karel V gezonden zekere Caraccioli en Aleander. Vooral deze Aleander was een overmoedig en voor Luther zeer gevaarlijk persoon. Dat juist hij werd afgevaardigd, getuigde van de sluwheid, waarmede men te Rome de middelen beraamde om de Keizer te vangen. Hij was nl. voordat hij te Rome een post bekleedde, in dienst geweest van Eberhard van der Mark, prins-bisschop van Luik, die van de Franse naar de Oostenrijkse partij was overgegaan, bij de Keizer dus zeer aangenaam, en lid van de rijksdag. De bisschop van Luik oefende groten invloed uit op de regering in de Nederlanden, en werd aan het pauselijke hof als de aangewezen bemiddelaar beschouwd tussen Rome en de Keizer, ofschoon hij niet zó Roomsgezind was als men wel zou gewent hebben. Aleander werd dus afgevaardigd om door de bisschop van Luik op de Keizer te werken. Hij versmaadde geen middel. Omkoping van meer aanzienlijke tot ondergeschikte ambtenaren, van raden en secretarissen tot deurwaarders en portiers, werd op ruime schaal toegepast. Hij betaalde aan een schrijver van de Keizer 50 gulden, waarvoor deze hem geheime en goede diensten toezegde. Aleander beloofde die ontrouwe dienaar zelfs een jaargeld, tegen de verplichting, steeds bericht te geven van die beraadslagingen in de rijksraad, die tot nadeel van Rome konden strekken. Deze schelmenstreken, door hemzelf als voortreffelijke daden beschouwd, zijn bekend uit de brieven, die hij naar Rome zond.

Toen keurvorst Frederik de Wijze na de kroning van Karel V te Aken op de terugreis te Keulen vertoefde, hebben de pauselijke gezanten zich daar reeds ook tot hem gewend. Het gebeurde op Zondag 4 November, terwijl hij in de Franciskaner-kerk de mis bijwoonde. Aleander deelde mee, dat de Paus de verdere behandeling van Luthers zaak aan Eck en hem had opgedragen. Hij verlangde nu: 1°, dat de keurvorst last zou geven tot verbranding van Luthers boeken; 2°, dat hij zelf de gerechte straf aan hem zou doen voltrekken ("de eo supplicium sumeret", waarmede moeilijk iets anders dan de doodstraf kan zijn bedoeld) óf hem gevangenzetten óf naar Rome laten vervoeren. De keurvorst gaf door bemiddeling van de bisschop van Trente, die als tolk diende, te kennen, dat hij zich op het antwoord moest bedenken.

In deze tijd was het, dat hij in genoemde stad Erasmus bij zich ontving en hem advies vroeg over de zaak van Luther. Op Maandag 5 November heeft deze toen een kort schriftelijk advies aan Spalatinus overhandigd. Het luidde zeer in Luthers voordeel en drong op een nieuw onderzoek door onverdachte en bekwame mannen aan. Ofschoon de voorzichtige opsteller dit stuk spoedig heeft terugverlangd, is het toch door een onbekende hand in februari 1521 door de druk openbaargemaakt tegelijk met het antwoord, dat de keurvorst 6 november door zijn raden aan de pauselijke gezanten had laten geven.

Het behelsde in hoofdzaak, dat hij noch vanwege de keizer noch vanwege iemand anders zekerheid had ontvangen, dat Luthers boeken verdienden verbrand te worden. Hij verlangde, dat van de zaak kennis zou genomen worden door billijke, geleerde, vrome en onverdachte rechters, en dat de verbranding van de boeken niet zou plaats hebben zoolang de auteur niet gehoord noch van dwaling overtuigd was. Het kan

moeilijk worden geloofend, dat de keurvorst in weerwil van zijn verzekering van gehoorzaamheid aan de Paus, voor diens uitspraak niet veel gehoorzaamheid aan de dag legde. Van zijn kant beklaagde hij zich echter, dat Eek in zijn afwezigheid de banbul in Saksen verbreid had en in de excommunicatie ook anderen (zoals Karlstadt) had besloten.

Bij Karel V slaagde Aleander beter. Spoedig verkreeg hij, dat de Keizer voor zijn Nederlandse staten een edict uitvaardigde, waarin de verbranding van Luthers boeken werd bevolen. De sluwe gezant beroemde zich er op, dat het edict was vastgesteld, voordat de Keizer en zijn ministers recht begrepen hadden, wat er geschied was ! Het werd in Maart 1521 te Mechelen openbaargemaakt. In de inleiding verklaarde de Keizer dat hij hiermede gevolg gaf aan de definitieve banbul, waarin Luther veroordeeld was en die hem vanwege de Paus was getoond. Dit sloeg op de tweede banbul van Leo X, uitgevaardigd de 20 Januari 1521, inhoudende, dat de bepaalde termijnen verstreken waren zonder dat hij zich onderworpen had, waarom thans de aangekondigde straffen in de scherpste vorm moesten worden uitgesproken.

Door deze bul te aanvaarden, geen nader onderzoek te begeren, en hare bepalingen uit te voeren, plaatste de Keizer zich op het enige standpunt, dat men te Rome hem wenste te zien innemen. Maar wat in de Nederlanden zonder bezwaar werd doorgezet, stuitte in Duitsland op moeilijkheden. Wel werden op enige plaatsen Luthers boeken verbrand, zoals te Keulen en te Mainz, te Merseburg en te Meissen zelfs wagenvrachten vol.

Maar in weerwil van het hevig verzet van Aleander heeft Karel V door de drang van de omstandigheden zich genoodzaakt gezien de reeds door de Paus veroordeelden auteur, naar de rijksdag te Worms te ontbieden. Voordat het zover kwam, hadden vele onderhandelingen plaats gegrepen.

De rijksdag, uitgeschreven tegen 6 Januari, is geopend 28 Januari 1521

Luther is daar eerst verschenen in de tweede helft van April. De hier volgende bijzonderheden omtrent hetgeen er aan voorafging, zijn aan de tijdgenoten onbekend geweest. Vandaar dat zij er naar geraden en misgeraden hebben.

Doordat sinds dien vele documenten aan de openbaarheid zijn overgegeven, kunnen wij thans de loop van de zaken beter nagaan. In het najaar van 1520 richtte Frederik de Wijze zich schriftelijk tot twee mannen die de Keizer vergezelden en bij Zijn Majesteit in hoge gunst stonden als oude bekenden. Het waren Willem van Crole, heer van Chievres en markgraaf van Aerschot, die Karel V mede had opgevoed, en Hendrik van Nassau, stadhouder over Holland. Hij verzocht hun er op aan te dringen, dat niets tegen Luther zou worden gedaan of voorgenomen, eer hij was verhoord.

De Keizer liet, 27 November uit Oppenheim, antwoorden, dat hij gaarne toestemde in uitstel, begeerde, dat de keurvorst Luther zou medebrengen naar de rijksdag, maar tevens dat hem verboden zou worden voorlopig iets tegen de Paus of de Stoel van Rome te laten drukken. Het wederantwoord van de keurvorst, 20 December uit Alstet, behelsde, dat hij nooit als verdediger van Luther was opgetreden. Slechts had hij aangedrongen op nader onderzoek, daar de beschuldigde bereid was zich door onverdachte rechters te laten verhoren en hun uitspraak onderdanig te aanvaarden, als hij met bewijzen uit de H. Schrift werd overtuigd. De keurvorst verklaarde zich er over gegriefd, dat men in zijn gebied zonder zijn goedkeuring de boekenverbranding had doorgezet.

Onder deze omstandigheden had hij bezwaar Luther mede te brengen naar Worms, en verzocht hiervan genadiglijk verschoond te worden. Nog eer dit schrijven in zijn handen was, veranderde echter Karel V van houding en liet (17 December) Frederik de Wijze weten, dat hij in zijn Nederlandse staten de boekenverbranding gelast had. Luther was in des pausen hoogste ban vervallen, zodat iedere plaats waar hij vertoefde, met het interdict belegd zou worden. Daarom was het ongewenst, hem naar Worms te laten komen. Wilde hij alles wat hij tegen het pausdom en de conciliën geschreven had herroepen, dan mocht de keurvorst hem medebrengen, maar niet tot Worms, slechts tot Frankfort am Main; daar moest hij blijven om nader bescheid af te wachten. Verkoos hij niet te herroepen, dan moest hij te Wittenberg worden gelaten, totdat de Keizer nader mondeling met de keurvorst overlegd zou hebben.

Intussen had Luther op een aanvraag van Spalatinus zich bereid verklaard te Worms te verschijnen. Hij schreef: "als ik er niet gezond komen kan, zal ik mij er ziek laten heenbrengen. Want, als de Keizer mij roept, mag ik niet twijfelen of ik word door God geroepen. Overigens, mochten zij geweld gaan gebruiken, zoals waarschijnlijk is (want om onderwezen te worden zullen ze mij wel niet ontbieden) dan zij de zaak Gode bevolen. Hij die de drie jongelingen in de vurige oven te Babel heeft bewaard, leeft nog en regeert. Bijaldien Hij mij niet bewaren wil, van geringe waarde is mijn hoofd in vergelijking van Jezus Christus, die gedood is onder de grootste schande, tot ergernis van allen en verderf van velen. Hier moet niet gelet worden op iemands ondergang of behoud, maar gezorgd, dat wij het Evangelie, met welks prediking wij begonnen zijn, niet overlaten aan de bespottung."

De veranderde houding van Karel V baarde teleurstelling. In deze dagen had hij een vererende ontmoeting met de markgraaf-keurvorst van Brandenburg en de vorsten die hem vergezelden. Te Wittenberg nl. op de doorreis naar Worms, liet de markgraaf hem bij zich komen alleen om hem te zien.

Frederik de Wijze schreef uit Worms aan zijn broer (16 Jan.): "Hier wordt alle dagen tegen doctor Martinus raad gehouden om hem in de ban te doen en ten krachtigste te vervolgen. Dit doen de mannen met de rode hoedjes (d. w. z. de kardinalen) en die van Rome met hun aanhang. Anders zijn er ook veel lieden, die hem wel het goede gunnen."

Nadat de rijksdag reeds geopend was en een aantal vorsten, edelen en vertegenwoordigers van steden waren aangekomen, wier stemming hem niet geheel verborgen zal gebleven zijn, koesterde hij de hoop, dat de waarheid toch nog aan het licht zou komen, hoe hevig de rode hoedjes met hun aanhang ook tegen mochten streven.

In Februari werden gedurende ongeveer een week geheime samenspraak gevoerd tussen de Franciskaner monnik Glapio, biechtvader van Karel V en Dr. Brück, kanselier van Frederik den Wijze. Heeft de Keizer hiervan geweten? Het is wel waarschijnlijk, maar onbewijsbaar. Bij de eerste ontmoeting gaf Glapio hoog op van zijns meesters begeerte, dat zulk een man als Luther met de kerk mocht worden verzoend en tot de eenheid teruggebracht. Want voorheen, eer Luthers "Babylonische ballingschap" verschenen was, had zijn Majesteit in diens geschriften vrij wat behagen geschept. Ook de voorstellen die Glapio deed, schenen wel van de zijde van de Keizer te komen; aan diens eerste raadslieden waren zij niet onbekend.

Hoewel de keurvorst geweigerd heeft persoonlijk met Glapio te spreken, mag men uit Dr. Brück's rapport van het verhandelde opmaken, dat hij de mogelijkheid van enig goed gevolg van deze besprekingen niet heeft verworpen.

De bezwaren, door Glapio te berde gebracht, betroffen Luthers werk: "Van de Babylonische gevangenschap van de kerk." Hierin werd gezegd, dat allen die de uitreiking van de beide gestalten van het Avondmaal aan leken weigerden, goddelozen waren; verder, dat de priesters en monniken met de bisschoppen en allen die boven hen stonden, wegens de mis afgodendienaars verdienden te heten en dat het een goddeloze dwaling was de mis op te dragen voor zonden, voor voldoeningen, voor afgestorvenen. (Inderdaad bleek duidelijk, dat de schrijver afschaffing van de mis en een geheel nieuwe Avondmaalsviering beoogde).

Andere stenen van aanstoot waren het pleiten voor afschaffing van de kloostergeloften en de verwerping van vormsel, priesterwijding en laatste oliesel als sacramenten. Erger dan bedenkelijk klonk de bewering, dat de gedoopten hun zaligheid niet konden verliezen door de grootste zonden, dan alleen als zij niet wilden geloven. Het allergevaarlijkste scheen het gezegde: "noch paus, noch bisschop, noch enig mens heeft het recht een wet van één syllabe voor de Christen uit te vaardigen tenzij met zijn eigen toestemming", verenigd met dit andere: "er is geen hoop op verbetering, tenzij wij alles beoordelen en inrichten naar het herstelde evangelie van de vrijheid met afschaffing van de wetten van alle mensen".

Toen Glapio deze laatste plaats had voorgelezen, voegde hij erbij: "de schrijver beproeft dus de Keizer zijn rang en heerschappij te ontnemen; en dan kan er geen overheid meer bestaan."

Inderdaad klonken de bedoelde uitdrukkingen revolutionair en waren vatbaar voor misverstand. Waarschijnlijk zijn deze en dergelijke woorden later niet zonder invloed geweest op het optreden van de zogenaamde Anabaptisten. Men houde echter in het oog, dat hier met "wetten" de voorschriften omtrent vasten, bidden, ceremoniën enz. bedoeld waren, terwijl onder Christelijke "vrijheid" werd verstaan: het recht van de Christen om ten aanzien dezer dingen naar de inspraak van eigen geweten te handelen. De verwerping van het pausdom werd zelfs niet aangeroerd.

Wel heeft Glapio de plaats, waar Luther het pausdom de zaak van Babylon en van de waren Antichrist noemde, even voorgelezen. Maar nauwelijks had hij dit gedaan, of hij verzocht Brück, die de gewraakte uitlatingen opschreef, dit maar weer door te halen. Hij liet er op volgen, dat hij Luther niet aanried naar Rome te gaan, evenmin als hij erop gesteld was, dat Luther te Worms zou verschijnen.

Uit een en ander mag worden afgeleid, dat Karel V begin Februari 1521 de mogelijkheid nog niet geheel buitengesloten achtte, dat hij Luther te eniger tijd zou kunnen gebruiken voor het invoeren van zekere hervormingen, die hij zelf beoogde. Ten minste wilde hij Luther wel beschikbaar houden als een levend dreigement tegen het pausdom, met het doel de meest mogelijke concessies voor zijn staatkunde aan het Roomse hof af te dwingen. De hervormingen, die hij beoogde, moesten dan vooral dienen om tegemoet te komen aan grieven zoals die van de rijksdag van 1518, ten dele dezelfde als in Luthers "Aan de Christelijken adel." Overigens wenste hij zo weinig mogelijk verandering.

Glapio kwam met voorstellen ter tafel. Hij verschafte een lijst van beweringen uit het boek: "Over de Babylonische ballingschap", die de auteur zou moeten herroepen. Desnoods was het voldoende als hij verklaarde, dat hij het niet of slechts op aanstoken van anderen geschreven had. Verder moest de zaak aan onpartijdige scheidsrechters worden onderworpen, zonder dat men zich zou storen aan de mening van de paus, dat zoo iets buiten de bevoegdheid van de keizer lag. Intussen moest Luther zich stil houden en moesten zijn boeken worden gesekwestreerd.

Maar alles stuitte af op de weigering van Frederik de Wijze om deze voorstellen bij de Keizer aan te bevelen. Hij verzekerde, dat hij Luthers zaak niet verdedigde, maar ook niets wilde doen, wat dezen kon bezwaren, en slechts op onderzoek had aangedrongen.

Echter, de Keizer liet zich weer meeslepen door Aleander. Deze kreeg 10 Februari te Worms de definitieve excommunicatie-bul van Luther in handen. Zij ging vergezeld van een brief aan Karel V, waarin de paus hem herinnerde aan de Griekse en Duitse keizers, die ingevolge hun wetten de ketteren met hun boeken aan het vuur hadden prijsgegeven; de paus twijfelde niet, of hij zou dit voorbeeld evenaren.

De Keizer heeft toegelaten, dat deze brief de 13^e februari in de rijksdag werd voorgelezen en dat Aleander hierover een redevoering hield van drie uren lang. Hij weidde er breed over uit, dat Luther oproerig was tegen de wetten van de kerk en die van de keizers. En alsof de spreker, een dienaar van het pauselijke absolutisme, zelf een aanhanger was van de onfeilbaarheid van de conciliën, legde hij er allen nadruk op, dat Luther het gezag van Konstanz in het bijzonder en dat van de conciliën in het algemeen had aangetast. Dat men de reeds veroordeelde nog eerst zou horen en dat hierbij zelfs leken zouden meespreken, daartegen protesteerde hij levendig; de Keizer wist wel, zei hij, dat hij geenszins als rechter kennis kon nemen van geloofszaken en andere leken nog veel minder.

Karel V was ras besloten. Hij legde een verschrikkelijk dekreet aan de rijksdag voor, waarin het overbodig werd verklaard Luther te horen. Tot uitvoering van de pauselijke banbul moesten zijn boeken worden verbrand; hijzelf gevangengezet, totdat de Keizer zijn lot zou bepalen; zijn aanhangers moesten worden behandeld als schuldig aan de misdaad van gekwetste majesteit. Aan al wat door vorsten, overheden en ambtenaren, tot wie dit dekreet zou worden uitgevaardigd, tegen Luther en zijn aanhangers werd gedaan, was de goedkeuring vanwege paus en keizer verzekerd.

Waardoor kwam het, dat Luther ten slotte toch nog naar Worms ontboden werd?

Doordat de rijksdag zijn verlangen hiertoe te kennen gaf. Het duurde enige tijd, eer de leden tot overeenstemming geraakten. In het begin van maart gaven zij schriftelijk in de onderdanigste termen te kennen, dat naar hun mening meer rekening diende gehouden te worden met het toenemende gevaar voor onrust en oproer onder het Duitse volk, voor het geval, dat Luther onverhoord zou worden gestraft. Daarom wensten zij, dat hij onder veilig geleide naar Worms zou komen om gehoord te worden. Men moest echter niet met hem disputeren, maar alleen vragen, of hij de schrijver erkende te wezen van de openbaargemaakte geschriften en artikelen tegen het heilige Christelijke geloof, en of hij hierbij wilde volharden of niet. Voor zover hij die wilde herroepen, moest hij omtrent andere punten en zaken nader gehoord en een billijke beschikking omtrent deze dingen genomen worden. Weigerde hij volstrekt op alle punten die tegen het geloof indruisten, te herroepen, dan waren zij bereid dit geloof, dat hun voorouders reeds beleden hadden, met de Keizer krachtig te handhaven. Aan het slot verzochten zij "genadiglijk te willen overwegen, welke bezwaren en misbruiken tegenwoordig het rijk drukken en vanwege de Stoel van Rome op vele manieren hinderen, en maatregelen te beramen om hieraan paal en perk te stellen".

De Keizer nam hun voorstel betreffende Luther aan. Wat bedoelde bezwaren en misbruiken aanging, hiervan wenste hij een schriftelijk rapport te ontvangen met verklaring van des rijksdags mening, hoe er moest gehandeld worden.

De houding van de rijksdag wordt vooral begrijpelijk, als men let op het slot van zijn schrijven. In de leer en gebruiken van de Roomse kerk wilde men geen verandering. Niet geheel buitengesloten achtte men de mogelijkheid, dat Luther zou kunnen herroepen, wat hij hiertegen geschreven had. Maar ook de rijksdag verlangde dringend afschaffing van zekere ergerlijke verkeerdheden en misbruiken, die men weet aan de geestelijkheid en voornamelijk aan het pausdom. Dit bedoelde men met de andere punten en zaken, waaromtrent Luther nader gehoord zou kunnen worden en een billijke beschikking wenselijk werd geacht. Karel V heeft verlangd, dat Luther door zijn eigen landsvorst zou worden ontboden en dat deze voor zijn vrijgeleide zou zorgen, aangezien het "wegens het geschreeuw van de groten hoop" niet passend was dat de Keizer het zelf deed. Maar dit heeft de keurvorst in hoffelijke termen geweigerd, steeds volhoudende, dat hij 's mans verdediger niet was. Bovendien wilde hij zich niet blootstellen aan blaam, voor het geval hem onderweg iets werd aangedaan.

Zo is de Keizer wel genoodzaakt geworden hem zelf op te roepen. De brief, gedagtekend 6 Maart 1521, hield het bevel in binnen 21 dagen na de ontvangst te Worms te verschijnen. Voor heen- en terugreis werd zijn vrijheid verzekerd. Hij zou staan onder de onmiddellijke hoede van wege Keizer en Rijk. Fatsoenshalve achtte de Keizer zich verplicht als adres te doen aanbrengen: "Aan de eerwaarden, onzen beminden, vromen doctor Maarten Luther (honorabili, nostro dilecto, devoto Doctori)", iets dat de ergernis van Aleander opwekte, omdat het een geëxcommuniceerde gold.

Dat 's Keizers gezindheid niet veranderd was, bleek, toen hij de rijksdag de vraag voorlegde, of de boeken van de Wittenberger niet alvast verbrand moesten worden, en of men niet besluiten zou voor het geval hij niet verscheen of niet herriep, hem voor een ketter te verklaren en maatregelen dienovereenkomstig te nemen.

Van hun kant togen de leden aan het werk om de "bezwaren en misbruiken" waarover zij geklaagd hadden, op schrift te brengen. Ieder bracht de zijn te berde; bijna de heftigste waren vervat in een stuk van George van Saksen, in geloofszaken Luthers tegenstander. Onder zijn klachten komt een besliste veroordeling voor van de aflaathandel en het verkopen van de vergeving van zonden voor geld; verder worden ergerlijke wanbedrijven van de geestelijken bij de toepassing van boete en biecht, ook ten opzichte van het vrouwelijke geslacht, aan de kaak gesteld. Aleander stond over de houding van deze vorst verbluft. Hij kon inderdaad zeggen: van zijn vrienden moet men het hebben!

Welk een alzijdige beroering Luthers optreden nu gewekt had blijkt uit brieven tot Karel V gericht uit verre gewesten, b.v. door Adriaan, kardinaal-aartsbisschop van Tortosa in Spanje, de latere paus Adriaan VI (9 April) en koning Emanuel van Portugal (22 April), waarin de krachtigste aansporingen voorkwamen om de ketter zijn verdiende straf te doen ondergaan. Niet wetende wat er in de tussentijd reeds geschied was, heeft zelfs Hendrik VIII de 22^e Mei in soortgelijk schrijven de Keizer opgewekt tegenover ketteren en ketterse boeken, inzonderheid tegenover Luther, te werk te gaan met geweld, met vuur en zwaard om ze te verdelgen en met wortel en tak uit te roeien. Deze opwekkingen zijn waarlijk niet nodig geweest.

Niet zonder spanning wachtte Luther te Wittenberg de loop van de zaken af. Met diepe smart heeft hij moeten vernemen, dat Johann von Staupitz, evenals Willibald Pirckheimer te Neurenberg, en anderen hem ontrouw waren geworden en het hoofd

hadden gebogen voor de dreigende hand van Rome. Hij zelf achtte zich door de excommunicatie van de kloosterwetten zoowel als van die des pausen bevrijd en nam ze niet meer in acht, al bleef hij nog het kleed dragen en op de oude plaats wonen.

Den 19^e maart ontving Luther brieven van de keurvorst en van Spalatinus; de laatste zond hem een stuk met de artikelen, welke hij te Worms zou moeten herroepen, waarschijnlijk die van Glapio. De keurvorst moet hem enige vragen gedaan hebben, of hij ook bereid was te herroepen, op te houden met prediken en schrijven en zich te onderwerpen aan een scheidsgericht. Vooral de kwestie van de aflaat schijnt in de brief een grote plaats te hebben ingenomen. De inhoud kunnen wij nl. opmaken uit het antwoord op dezelfde dag.

Aan de Keurvorst gaf hij te kennen: ik ben bereid de Roomse kerk in allen deemoed te eren en niets boven haar te verkiezen in hemel of op aarde dan God en Zijn woord; daarom wil ik gaarne herroepen zodanig stuk, waarin mij een dwaling wordt aangewezen. Want alle stukken zonder onderscheid te herroepen, kan niet gebeuren. Het verbod om te prediken zou hij zich niet te zeer aantrekken en aan de uitspraak van een onverdachte rechter zich onderwerpen. Moest hij onschuldig sneven: "die Wahrheit ist da blieben und wird ewig bleiben."

Ten opzichte van de aflaat, inzonderheid van de nieuwe decretaal van Leo X, handhaafde hij het vroeger geschrevene, vooral dat zij niet op de Schrift gegrond was. Men moest bedenken dat zonder deugdelijke wederlegging met zijn herroeping niets gewonnen zou wezen. Tegenwoordig toch vroeg men niet wat, maar waarom dit of dat gezegd werd.

Niet geheel in dezelfde toon schreef hij aan Spalatinus: "wees verzekerd, dat ik niets zal herroepen, nu ik zie, dat zij op geen ander argument steunen, dan dat ik tegen de ritus en de gewoonten van de kerk geschreven heb. Ik zal dus aan keizer Karel antwoorden, dat ik slechts ontboden word om mijne leringen terug te trekken en dus niet zal komen; immers als ik de reis heen en terug had afgelegd, zou de zaak dezelfde gebleven zijn. Herroepen zou ik hier te Wittenberg ook wel kunnen, als het daarom alleen te doen was".

Dit alles werd geschreven, voordat des Keizers opontbod was ontvangen. Dit opontbod kwam, maar behelsde de eis van herroeping niet; alleen dat de Keizer en de rijksdag hem wegens zijn leringen, in de boeken door hem uitgegeven, wilden ondervragen.

Toen de keizerlijke heraut, die hem naar Worms begeleiden moest, met dit schrijven te Wittenberg verscheen (24 of 26 Maart) heeft hij niet meer gearzeld en is na enkele dagen meegegaan, juist vroeg genoeg om zonder veel oponthoud nog tijdig aan te komen. Hij deed de reis met z'n viereen op een open "Saksisch rolwagentje"; de tochtgenoten waren: Van Amsdorf, een edelman Petrus Suavenius en een kloosterbroeder. Voor de wagen reed de keizerlijke heraut met zijn dienaar. Men ging over Naumburg, Weimar, Erfurt, Gotha, Eisenach, Berka, Gersfeld, Grünberg, Friedberg, Frankfort en Oppenheim.

Te Erfurt, de plaats waaraan zoovele banden hem verbonden, werd hij tegen zijn verwachting feestelijk ontvangen. Aan het hoofd van een grootse stoet, waarin veertig ruiters voorkwamen, haalde de rector van de universiteit hem in. Hij bracht er de Zondag door (7 Apr.) en predikte voor een stampvolle kerk. Ook te Eisenach en te Gotha heeft hij van de kansel zijn woord doen horen. Van Erfurt af vergezelde hem Justus Jonas met een dienaar, beiden te paard. Van Eisenach af werd hij door ongesteldheid gekweld.

Intussen vaardigde Karel V een edict uit, behelzende, dat Luthers boeken aan de openbare machten moesten worden uitgeleverd, daar ze door de paus als ketters waren veroordeeld. Het werd de 26 Maart aan de deuren van de kerken te Worms aangeplakt. Het gerucht hiervan bereikte hem reeds te Weimar.

Weldra kwam men onder weg de boden tegen, die het edict in alle steden moesten aanplakken. De heraut vroeg: "Herr Doctor, wollt ihr fortziehen?"

Luther antwoordde: "Ja."

Al had men hem in de ban gedaan, hij wilde zich aan het keizerlijke vrijgeleide houden. Dra hoort hij dat de plotselinge verbreiding van dit edict mee moeten dienen om hem bang te maken en tot de terugkeer nopen: men zou hem dan als ongehoorzaam aan de Keizer hebben kunnen veroordelen. Waarschijnlijk is dit juist; maar de bedoeling zal meteen geweest zijn aan zijn aanhangers duidelijk te maken, dat zij van het verschijnen te Worms niets te hopen hadden.

Te Oppenheim, in de nabijheid van Worms, had hij een nieuwe ontmoeting. De Keizer toch had onverwachts zijn biechtvader Glapio met een kamerheer naar Franz von Sickingen op de Ebernburg gezonden. Ze verlangden, dat Von Sickingen Luther bij zich zou nodigen; alsdan zou de Keizer enige geleerden zenden om met hem te onderhandelen. Von Sickingen (en ook Von Hutten zijn gast) lieten zich meeslepen; hij vaardigde Martinus Bucerus, die destijds in zijn dienst stond, met enige ruiters naar Luther af om hem zijn bescherming aan te bieden en hem over te halen mede te gaan; alsdan zou Glapio nader met hem spreken.

Luther bedacht, dat de tijd van zijn vrijgeleide weldra verstreken was en antwoordde aan Bucerus: "Ik wil verder trekken; heeft 's Keizers biechtvader iets met mij te bespreken, dan kan hij dit wel te Worms doen".

Wegens de houding van de Keizer waren zijn geestverwanten vol angst en onzekerheid. Hiervan getuigt een advies van Dr. Brück, waarschijnlijk uitgebracht aan Spalatinus, over de vraag of het nog raadzaam is dat hij te Worms zal verschijnen. Het vóór en tegen wordt er zorgvuldig in overwogen. De enigszins wankelende slotsom is: "hem zal niets anders aan te raden zijn dan dat hij kome, maar het beste is, dat hij zelf beslisse".

Te Oppenheim kwamen hem enige vrienden uit Worms tegemoet om samen over dezelfde vraag te beraadslagen. Hij vernam hier, dat eigenlijk niemand zijn verschijning meer verwachtte, daar hij toch reeds veroordeeld was. Nog bereikte hem daar een schriftelijke waarschuwing van Spalatinus, hem aansporende niet te komen en zich niet in zulk een gevaar te begeven. Hij schreef terug: "Al waren er zoveel duivels te Worms als pannen op de daken, toch wil ik er heen..

Op Dinsdag 16 April 's morgens even voor tien uur reed Luther Worms binnen. Verscheidene edellieden en anderen waren hem tegemoet gereden; tegen de 2000 mensen vergezelden zijn rijtuig tot het gebouw, waarin hem werd gelast intrek te nemen. Het was een huis van de Johanniter-ridders, waarin ook twee raden van de keurvorst van Saksen hun kwartier hadden; een er van was ridder Filips von Feylitzsch; verder was daar de "Reichs-Erb-Marschalt" Ulrich von Pappenheim gelogeed, dicht bij het gebouw, waarin de keurvorst zelf intrek genomen had.

Door verschillende kondschappers en door het rumoer van de mensen op straat vernam Aleander, dat de grote "haeresiarch" (ketter) zijn intocht had gedaan. Hij hoorde, dat Luther bij het afstijgen van de wagen met demonische ogen rechts en links had rondgezien en gezegd: "God zal voor mij zijn." Hij meldde het nog dezelfde dag

naar Rome. Nacht en dag hadden hij en Caraccioli de Keizer belegerd; het kwam er nu op aan de beslissende slag te winnen. Maar de werkelijke komst van Luther en zijn ontvangst bemoedigden hem niet. Hij riep uit: de vorst van Saksen triomfeert, regeert en commandeert.

Luthers veiligheid liep nog ernstig gevaar, doordat zijn vijanden gingen beraadslagen over de vraag, of men het vrijgeleide wel zou eerbiedigen, daar hij een verklaarde ketter was. De Palts-graaf aan de Rijn, een van de keurvorsten, nam het voor hem op, maar kreeg hierover zulke hevige onaangenaamheden met de keurvorst van Brandenburg, dat beiden naar de messen grepen. De Keizer droeg aan een acht- of tiental zijner vertrouwde raadslieden op hem van advies te dienen, hoe hij moest handelen. Het antwoord luidde, dat Z. M. de ketter maar ten spoedigste moest laten ombrengen. Het voorbeeld werd bijgebracht van Hus, die ook verbrand was, daar men immers tegenover een ketter het vrijgeleide niet behoefde te eerbiedigen.

Maar Karel V verklaarde: "Wat men belooft, moet men houden." Luther heeft dit ridderlijke woord opgenomen in het verhaal van het gebeurde op de rijksdag te Worms, dat hij kort voor zijn dood heeft laten optekenen.

Op Woensdagmorgen, de 17de, heeft Luther de biecht gehoord van de zieke ridder Hans van Mönkewitz en hem het Sacrament toegediend.

Nog voor de tijd van het "prandium" verscheen de rijksmaarschalk Ulrich von Pappenheim, om hem 's Keizers bevel aan te zeggen, dat hij 's middags ten vier uur te verschijnen had voor de Keizerlijke majesteit, de vorsten, de keurvorsten, de hertogen en overige Stenden²² van het rijk, om te horen, waartoe hij ontboden was. Terstond na het slaan van vieren kwam Von Pappenheim terug met de heraut, die hem van Wittenberg had afgehaald. Ze brachten hem eerst door de tuin van de Johanniter-ridders naar het huis, waar de paltsgraaf zijn verblijf hield. Het doel was de zogenaamde keizerlijke palts, naast de Domkerk, welke diende als bisschoppelijk paleis en waarin thans de Keizer met zijn broer Ferdinand resideerde.

In de zalen van dit gebouw zijn de beide zittingen gehouden, waarop Luther verschenen is; de gewone zittingen hadden plaats in het huis van de Stadsraad of de *Burgerhof*. Om nu te maken, dat hij niets te lijden zou hebben van de menigte, die zich in groten getale verzameld had op de weg, welke regelrecht naar het bisschoppelijk paleis liep, voerden zij hem er heen langs zekere afgelegene paden. Het verhinderde niet, dat velen hem zagen gaan, aan wie men ternauwernood met geweld kon beletten mede naar binnen te stromen. Zeer velen waren op de daken geklommen uit begerigheid om Luther te aanschouwen.

Zodra hij voor de Keizer, de vorsten en de overige leden van de rijksdag stond, vermaande hem Von Pappenheim niet te spreken voordat hem iets gevraagd werd. Johannes van Eck, de officiaal van de aartsbisschop van Trier (niet te verwarren met de professor uit Ingolstadt) ving uit naam des Keizers, zich bedienende van de Latijnse, daarna van de Duitse taal, aldus aan:

Maarten Luther; de heilige en onoverwonnene keizerlijke Majesteit heeft, overeenkomstig de raad van alle Stenden des Romeinsen rijks, bevolen u hier te roepen voor de stoel zijner Majesteit, opdat ik u op twee punten zou ondervragen.

---

²² De rijksstanden (vroeger ook rijksstenden genoemd) waren in het Heilige Roomse Rijk de personen of gebieden die aan de Rijksdag deel mochten nemen.

Ten eerste: erkent gij deze boeken (en hier wees hij hem op een bundel daarvan in het Latijn en het Duits geschreven), welke met uw naam op de titel verbreed worden, voor de uwe?

Ten tweede: wilt gij ze met hun inhoud terugnemen en herroepen, of ze aankleven en er bij volharden?

Dr. Hieronymus Schurff, een jurist uit Wittenberg, die Luther als rechtsgeleerd raadsman bijstond, riep: "Laat de titels van de boeken genoemd worden!"

De officiaal²³ uit Trier las nu die geschriften van Luther op, welke tezamen te Bazel gedrukt waren. Hieronder werden ook opgesomd de commentaar op de Psalmen, het boekje over de goede werken, de uitlegging van het Onze Vader en andere boekjes, niet van polemische, maar van stichtelijke inhoud.

Hierop antwoordde Luther in het Latijn en Duits, dat hij deze geschriften als de zijne erkende.

Omtrent de tweede vraag verzocht hij om bedenktijd: "daar de kwestie het geloof raakt en de zaligheid van de zielen, en daar het Woord Gods er bij betrokken is, boven hetwelk niets kan gelden in hemel noch op aarde, hetwelk wij allen behoren te eerbiedigen, zou het vermetel en bijna gevaarlijk zijn, als ik iets onbedachts voorbracht, daar ik zonder voorbereiding te weinig zou kunnen zeggen met het oog op de eis van de zaak, of te veel met het oog op de eis van de waarheid. In beide gevallen zou ik het oordeel verdienen, hetwelk Christus uitsprak, toen hij zei: Wie mij verloochend heeft voor de mensen, zal ik verloochenen voor Mijn Vader, die in de hemelen is. Daarom smee ik onderdanig de keizerlijke Majesteit om bedenktijd, opdat ik de gestelde vraag kan beantwoorden zonder het Woord Gods te schenden, of mijne ziel in gevaar te brengen."

Na beraad van de vorsten sprak de Trierse officiaal: "ofschoon gij, Maarten Luther, uit het bevel des Keizers genoegzaam hebt kunnen begrijpen, waartoe gij ontboden zijt, en daarom niet verdient, dat u een langere tijd van beraad wordt vergund, toch staat de keizerlijke Majesteit uit aangeboren barmhartigheid u één dag bedenktijd toe, zodat gij morgen op hetzelfde uur moet verschijnen; onder deze voorwaarde evenwel, dat gij uw gevoelens niet schriftelijk, maar mondeling zult voordragen."

Luther werd door de heraut naar zijn logies gebracht. Uitdrukkelijk wordt vermeld, dat op de heenreis en terwijl hij in de vergadering van de rijksdag was binnengetreten, verschillende stemmen hem hebben toegeroepen, dat hij goedsmoeds moest zijn, dat hij als een man moest handelen, dat hij niet moest vrezen, wie het lichaam doden, maar de ziel niet kunnen doden, maar veeleer Hem die beide ziel en lichaam kan verderven in de hel.

Donderdag 18 April, na vier uur bracht de heraut Luther nogmaals naar het hof van de Keizer. Daar de vorsten met iets anders bezig waren moest hij wachten tot zes uur in een dichte menigte van mensen die elkander verdrongen. Deze zitting werd gehouden in een grote zaal. De Keizer, de Keurvorsten, de vorsten, de afgevaardigden van de steden en de andere Stenden waren allen in persoon tegenwoordig, daarenboven een grote menigte lieden van allerlei natie. Alleen de lijst van de leden van deze rijksdag vormt een indrukwekkend geheel. Zij bevat niet minder dan 95 namen behalve die van 10 steden. Maar wie er ook tegenwoordig waren, de gezanten van de Paus niet. Zij hadden gewild, dat geen uitstel ware verleend en men eenvoudig gebleven ware bij het "herroepen of niet."

---

²³ Een *official* is een rechter aan een kerkelijke rechtbank van de Katholieke Kerk. Hij spreekt recht volgens het canoniek recht binnen een bepaald bisdom.

Toen de vergadering gezeten was en Luther binnengelaten, begon de officiaal van Trier opnieuw hem toe te spreken. Eigenlijk had hij geen recht gehad om bedenktijd te verkrijgen, daar hij zoo lang had geweten, waartoe hij geroepen werd. En in de zaak van het geloof moest ieder zekerheid bezitten, zodat hij ten allen tijde rekenschap geven kon, vooral zulk een voornaam en geoefend hoogleraar in de godgeleerdheid als hij. "Welaan dan, antwoord op de eis des Keizers, wiens welwillendheid gij hebt ervaren door de geschonken bedenktijd: wilt gij de boeken, die gij als de uwe erkent, alle in bescherming nemen, of wilt gij iets terugtrekken?" Merkt op, dat de vraag niet geheel luidde zoals de vorige dag: toen klonk het "alle boeken" en nu slechts "iets" terugtrekken (*quidquam retractare*)." Werd de mogelijkheid nog opengelaten, dat Luther zich zou wenden naar de zijde van de kerkelijke politiek, die vele Stenden begeerden toegepast te zien, waarbij de leer onaangetast zou worden gelaten en alleen zekere misbruiken afgeschaft?

De officiaal heeft in het Latijn en Duits gesproken en Luther heeft in beide talen geantwoord. Toen hij zijn rede in het *Duits* geëindigd had, heeft hij haar op het verzoek van sommigen in het Latijn herhaald.

Luther sprak met smekende stem, zonder te schreeuwen, en bescheiden, maar niet zonder vrome bezieling en christelijke standvastigheid, en zodanig, dat de tegenpartij liever bemerkte had, dat zijn rede minder verheven en zijn ziel lager gestemd ware geweest. Met brandend verlangen wachtten zij op de herroeping; door het vragen om bedenktijd had men hierop enige hoop.

In een inleiding verzocht Luther hem genadiglijk aan te horen en hem te willen vergeven, als hij niet aan ieder zijn rechtmatige titel gaf, of in enig opzicht tegen de zeden des Hofs zondigde, daar hij tot dusverre had verkeerd in de hoeken van de monniken. Hij bleef bij de erkenning, dat de voorgelegde boeken van hem waren, voor zover geen vervalsingen in de tekst waren begaan.

Ten aanzien van het tweede punt verzocht hij wel te willen opmerken, dat zijn boeken niet alle van dezelfde aard waren. In enige had hij over vroomheid en deugd gehandeld, zoo eenvoudig en naar het Evangelie, dat zelfs de tegenstanders gedwongen waren ze als nuttig, onschuldig en lezenswaardig voor de Christen te erkennen. Zelfs de Banbul, hoewel woest en wreed, noemde enige zijner boeken onschuldig, al werden ze monsterachtig genoeg tegelijkertijd veroordeeld. Ging ik deze herroepen, zegt hij, wat zou ik anders doen dan dat ik alleen veroordeelde, wat vrienden en vijanden als waarheid belijden?

Van andere aard zijn de boeken, waarin een aanval wordt gedaan op het pausdom en de leer van de papisten, als op dezulken, die door hun verderfelijke theorieën en voorbeelden de gehele christelijke wereld in geestelijken en stoffelijke zin verwoest hebben. Want dit kan men niet loochenen, daar ieders ondervinding en de algemeen klachten getuigen, dat door de wetten van de Paus, en door de leringen van mensen de gewetens van de gelovigen op de ellendigste wijze zijn verstrikt, gekweld en vermoord, en dat de welvaart, vooral hier in Duitsland, door een ongelofelijke tirannie is verslonden en wordt verslonden. Als ik deze herriep, zou ik slechts nieuwe kracht verlenen aan die tirannie en voor zulk een grote goddeloosheid niet alleen meer de vensters, maar zelfs de deuren openzetten.

Een derde soort van boeken vormen die, welke ik geschreven heb tegen enige particuliere personen, n.l. de zodanigen die getracht hebben de Roomse tirannie te verdedigen en de vroomheid, welke door mij wordt voorgestaan, te bestrijden. Ik erken, dat ik hierin te heftig geweest ben. Want ik geef mij niet uit voor een heilige, en

ik voer ook geen strijd over mijn leven, maar over de leer van Christus. Maar ook deze kan ik niet herroepen, daar door een herroeping de tirannie en de goddeloosheid zullen gaan heerschen en woeden heftiger dan ooit te voren.

Toch, daar ik een mens ben, en geen God, kan ik mijn geschriften niet beter in bescherming nemen, dan naar de wijze, waarop onze Heere Jezus Christus Zijn leer heeft verdedigd. Toen hij toch voor Annas omtrent zijn leer ondervraagd was, en een kinnebakslag van de dienaar ontvangen had, zeide hij: Indien ik kwalijk gesproken heb, zoo getuig van het kwade. Derhalve smee ik bij de ontfermingen Gods, dat Uwe Majesteit, uwe doorluchtige Hoogheden of wie ook, hetzij van de hoogsten, hetzij van de laagste stand, getuigenis geve, mij overtuige van dwaling, mij versla met uitspraken uit de profeten en de evangeliën. Ik zal zeer bereid zijn elke dwaling, waarvan ik onderricht wordt, te herroepen, en ik zal de eerste zijn om mijne boekjes in het vuur te werpen. Overigens behoren wij te bedenken, dat God wonderlijk is en verschrikkelijk in Zijn raad, opdat niet geschiede, waar men het met alle kracht op aanstuurt, dat wij beginnen met het Woord Gods te verdoemen, hetwelk later zal uitlopen op een onverdraaglijke stortvloed van jammeren; laat ons verhoeden dat de heerschappij van dezen aller-voortreffelijkste jeugdige Keizer (op wie naast God zoo veter hoop gevestigd is) ongelukkig en onder de slechtste voortekenen aanvange. Vele voorbeelden uit de Schriften zouden kunnen worden bijgebracht, van Farao, van de koning van Babylon, en de koningen Israëls, die zichzelf toen vooral in het verderf gestort hebben, toen zij naar de raad van de wijzen, vrede en vastigheid aan hun rijk meenden te schenken. Want het is nodig Hem te vrezen, die de wijzen vat in hun arglistigheid en de bergen omverwerpt voordat zij het weten. ik zeg dit niet, alsof Gij, keizerlijke, koninklijke, vorstelijke hoogheden van node zoudt hebben door mij onderwezen of vermaand te worden, maar omdat ik aan mijn Duitsland de verschuldigde dienst niet mag onthouden. En hiermede beveel ik mij bij Uwe Majesteit en bij Uwe Hoogheden aan, nederig verzoekende niet te dulden, dat mijne tegenstanders mij zonder reden bij u gehaat maken."

Eck, de "rijksredenaar", sprak Luther toe als iemand, die een berisping behoorde te ontvangen, verklarende, dat hetgeen hij had geantwoord, niet ter zake deed. Ook moest niet tot een punt van debat worden gemaakt, wat eertijds op de conciliën was veroordeeld of vastgesteld. Daarom wordt van hem verlangd een eenvoudig antwoord zonder nieuwen aanstoot (non cornutum responsum): of hij wil herroepen of niet?

Toen sprak Luther in het Latijn: „Quando ergo Serenissima Maiestas vestra, Dominationesque vestrae, simplex responsum petunt, dabo illud, neque cornutum, neque dentatum, in hunc modum. Nisi convictus fuero testimoniis Scripturarum, aut ratione evidente (Nam neque Papae, neque Conciliis solis credo, cum constet eos errasse saepius, et sibi ipsis contradixisse), victus sum Scripturis a me adductis, captaque est conscientia in verbis Dei, revocare neque possum neque volo quidquam, cum contra conscientiam agere, neque tutum sit, neque integrum."

D. w. z.: "Dewijl dan Uwe Majesteit en Uwe Hoogheden, een eenvoudig antwoord verlangt, zal ik er een geven, dat niet stoot en niet bijt, in dezer voege: tenzij ik overtuigd worde door uitspraken van de Schrift, of door de evidente rede (want ik geloof noch de Paus, noch de conciliën alleen, daar het vaststaat, dat zij dikwijls gedwaald en zich zelf tegengesproken hebben), zwicht ik voor de Schriftplaatsen, door mij aangevoerd; mijn geweten is gevangen in Gods woord, daar het noch veilig noch eerlijk is tegen het geweten te handelen."

En in het Duits: "*Hier stehe ich, ich kann nicht anders. Gott helfe mir, Amen*".²⁴

De vorsten pleegden raad. Toen verklaarde de Trierse officiaal, dat hij minder bescheiden gesproken had, dan hem paste. Tussen zijn boeken had hij onderscheid gemaakt, maar zonder dat men er verder mede kwam. Had hij die boeken teruggenomen waarin zijn dwalingen grotendeels voorkwamen, dan zou de Keizer geen maatregelen toelaten tegen de andere, die goed waren. Luther had opgerakeld, wat het algemeen concilie van Konstanz, waartoe de leden uit geheel Duitsland waren bijeengekomen, had veroordeeld. Hij wilde verslagen worden door getuigenissen van de Schrift, maar hierin beging hij de grootste dwaasheid.

"Wat baat het, een nieuw debat te openen, over dingen, die gedurende zoveel eeuwen door kerk en concilie veroordeeld zijn? Tenzij misschien aan de eerste de beste rekenschap gegeven zou moeten worden van ieder punt. Als het zoover komt dat ieder, die het niet eens is met de conciliën of de kerk, met de Schrift overtuigd moet worden, zal er in de Christenheid niets meer overblijven dat zeker, dat uitgemaakt is. Om deze reden verlangt de keizerlijke Majesteit van u een eenvoudig en duidelijk antwoord, hetzij ontkenkend, hetzij bevestigend: Wilt gij al het uwe als katholiek verdedigen? Of wilt gij er iets van herroepen?"

Deze nieuwe vraag is bijna verbazingwekkend met het oog op het categorische antwoord, door Luther reeds gegeven. Nog gaf men het pogen blijkbaar niet op Luther op de weg van de bemiddeling te brengen, om de plannen te verwezenlijken, die men zich had voorgesteld. Luther verzocht de Keizer niet toe te laten, dat hij zou gedwongen worden te herroepen tegen zijn geweten, hetwelk gevangen was door de Schrift en zonder dat de tegenstanders duidelijke argumenten voordroegen. Hij had geen ander antwoord dan het reeds gegevene. Nog volgde een korte discussie tussen Eck en Luther over de conciliën, waarin deze verklaarde te kunnen en willen bewijzen, dat zij gedwaald hadden.

Intussen was de avond gedaald en de fakkels in de zaal brandden. Ieder ging naar huis. Terwijl Luther, door twee personen weggeleid, zijn plaats tegenover de Keizer verliet en heenging van de rechterstoel, lieten de Spanjaarden gegrinnik en een langdurig gesis horen. In de opschudding maakten zijn vrienden zich bevreesd, dat hij zou worden gevangengenomen. Maar hij bereikte veilig zijn logies. Het was omstreeks 8 uur. Vrienden en aanhangers wachtten hem daar op.

Toen hij binnentrad, strekte hij, zoals een van de aanwezigen terstond daarop naar elders heeft bericht, de handen in de hoogte, en riep met blij gelaat uit: "*Ik ben er doorheen! Ik ben er doorheen!*"

Epiloog

Blz. 167. De oude hertog Eric van Brunswijk zond hem een zilveren kan met Eimbecker bier en beval zich daarmee te verkwikken. Luther vroeg welke vorst hem zo gunstig de gedachtig was? Wanneer hij vernam dat een pauselijke heer hem

²⁴ De slotzin: Hier stehe ich, ich kann nicht anders. Gott helfe mir, wordt betwist. Men zegt dat Luther deze woorden niet heeft uitgesproken. Luther besloot met een beroep op God: Gott helfe mir. De laatste passage luidt in het Duits, in welke taal hij de rede uitsprak: ... *und darum kann und will ich nichts widerrufen, weil gegen das gewissen zu handeln weder sicher noch lauter ist. Gott helfe mir. Amen*. De bedoeling is duidelijk: Luther doet aan het slot van de rede een beroep op de Schrift en het geweten. Hij zegt: en daarom kan en wil ik niets wederroepen. God helpe mij. Amen. Met andere woorden, *op dit punt blijf ik staan; ik kan en wil niet anders*. Volker Lippin, Martin Luther, 2006.

daarmee begiftigd had, die zelf tevoren uit deze kan gedronken had en dat hij dienaangaande geen kwaad vermoeden kon hebben, dronk er ook uit en zei: *gelijk heden hertog Eric mij indachtig is geweest, alzo zij onze Heere Christus hem indachtig in zijn laatste strijd.* Deze woorden herhaalde de genoemde hertog in zijn laatste uur en verzocht van een van zijn kamerdiens, Frans Kram, die voor zijn bed stond om hem met evangelische troost te verkwikken.

Keurvorst Frederik was beducht gelijk Spalatinus zegt, dat Luthers hart in de schoenen zou zakken als hij voor de keizer en de standen zou verantwoording doen. Maar nadat hij zag hoe moedig en standvastig hij zich in zijn tweede verantwoording gedroeg, verheugde hij zich daarover zodanig dat hij Spalatinus, die bij Luther was diezelfde avond nog ontbood en met hem naar de slaapkamer ging, hoewel de tafel reeds opgedist was; en met grote verwondering zei: *Hoe deftig heeft pater Martinus voor de keizer en de standen in Duits en Latijn gesproken. Hij is moedig genoeg geweest.*

Hij beval daarop dat Spalatinus weer naar Luther zou terugkeren. De volgende dag zond de keizer een briefje naar de Rijksvergadering van zijn eigen handschrift in de Bourgondische, dat is Franse taal.

Intussen werd Luther bezocht door vele vorsten, graven, vrijheren, ridders, edellieden, geestelijke en wereldlijke mensen behalve de personen die gedurig bij de herberg zwierven en er niet genoeg van konden krijgen om hem te zien. Men zegt dat er 400 edellieden zich verbonden hadden om Luther te beschermen.

Spalatinus erkent de eer die Luther werd aangedaan. Hij schrijft: dat Luther zo groot eer werd aangedaan als aan een van de vorsten. Dat hij allen in getal van degene die hem hadden bezocht en hem wilden zien, had overtroffen. Dat dagelijks een menigte bij hem kwamen. En dat hij onder andere bij zich heeft gehad de Landgraaf (Philip van Hessen, 1504-1567) Willem hertog van Brunswijk en Willem vorst van Hennenberg. Maar de keurvorst Frederik had zijn liefde jegens hem verborgen.

Van de landgraaf Philip verhaalt Luther zelf het volgende: hij was nog niet aan mijn zijde. Hij kwam op de plaats rijden, ging naar mijn vertrek en wilde mij zien. Hij was nog zeer jong en zei: Waarde heer Doctor, hoe gaat het al?

Ik antwoordde: genadigste heer, ik hoop het zal wel gaan.

Daarop hernam hij: ik hoor heer Doctor, gij leert, als een man oud wordt en zijn huwelijksplicht niet meer kan waarnemen, dat de vrouw een andere man mag nemen; en lachte. Want de Hofraden hadden hem dit ingeboezemd.

Ik lachte ook en zei: wel genadigste heer, uw vorstelijke genade behoort zo niet te spreken. Maar hij ging weer verder en gaf mij de hand. Hij zei: *hebt gij recht, heer Doctor, zo help u God!*

Blz 163.

Cochleus, - een grote tegenstander van Luther - ziet met scheve ogen aan, dat het volk wanneer Luther uit de vergadering naar de herberg terugkeerde zo veel goed hem heeft nageroepen. Onder andere, wat Luther zelf zou hebben verhaald, dat hij van iemand had horen roepen: *zalig is de buik, die u gedragen heeft.*

Vitus Lodewijk von Seckendorf, *Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie door Dr. Martin LUTHER en andere voortreffelijke mannen, sedert den jare 1515 en vervolgens in Duitschland en de aangrenzende rijken door Godts zegen gewrocht; enz. Blz. Dl I, 166 enz.*

6. MARTELAREN DIE GEDOOD WERDEN VANWEGE LUTHERS LEER

Historie der martelaren door ADRIANUS HAAMSTEDIUS

Toen de antichrist, de paus van Rome, zijn gezanten en leerlingen, zoals de bisschoppen, priesters en monniken, meenden, dat zij door hun moorden, verworgen, verbranden en doden het Evangelie en de dienaren der waarheid onderdrukt, verdrukt en uitgeroeid hadden, en dat zij nu vrij en onverhinderd konden handelen, Christus uit Zijn Rijk stoten, en heerschappij voeren over de harten en gewetens der mensen, verdroot dit eindelijk de almachtige en eeuwige God, die de geest verwekte van de heilige man Luther, door wie hij het licht van het evangelie glansrijk over het gehele christendom deed schijnen.

In het jaar 1517 na de geboorte van onze enige Zaligmaker Jezus Christus zond de antichrist aflaatbrieven, waarmee hij voor geld de zonden vergaf en kwijtschold. Die aflaatbrieven werden te Wittenberg, in Saksen, aangeprezen en verkocht door een Jakobijner monnik, Tetzl genaamd, die in zijn predicatiën zich daarover op de schandelijkste wijze uitliet. Onder andere leerde hij het volk, dat zo spoedig de penning op de bodem der kist klonk, terstond de zielen der afgestorvenen uit het vagevuur naar de hemel werden gevoerd.

Tegen hem en zijn goddeloze prediking schreef Luther 95 leerstellingen, die hij aan de kerkdeur aanplakte. Tetzl, die de paus wilde behagen, riep enige monniken en drogredenaars samen, en verzocht hun tegen Luther te schrijven. Hij zelf zat ook niet stil, maar noemde in zijn predicatiën Luther een ketter, en drong er op aan, dat men hem verbranden zou. De stellingen en de predicatiën, die Luther geschreven had, liet hij in het openbaar verbranden. Doch door hun grote beweging hebben Tetzl en de zijnen Luther genoodzaakt de waarheid uitvoeriger te beschrijven.

Toen nu de drogredenaars van Leuven, Keulen en andere dergelijke vijanden tegen Luther schreven, werd hij eindelijk als gedwongen ook andere punten aan te roeren, namelijk:

1. Van het onderscheid tussen de goddelijke geboden en de menselijke instellingen.
2. Van het schandelijk misbruik van het avondmaal, in het kopen en verkopen, en in de opoffering van levenden en doden.
3. Van de ware boete.
4. Van de vergeving der zonden.
5. Van het geloof.
6. Van de aflaat.
7. Van de beloften en andere dergelijke zaken meer, gelijk men in zijn geschriften zien kan.

Vervolgens werd Luther door de paus, die nu inzag, dat Babylon, zijn hoofdstad, begon te wankelen, in de ban gedaan, en zijn stellingen als kettters vervloekt en gedoemd, en in bijna alle landen verbrand. De hoer van Babylon, die dronken is van het bloed der heiligen, maakte alle vorsten dronken door de wijn van haar hoererijen; zodat de keizer, koningen en vorsten, zeer weinigen uitgezonderd, die de waarheid liefhadden, als woedend waren om het Evangelie te vernietigen en de godzalige predikers te vermoorden.

En, hoewel het hun door God niet toegelaten werd, de heilige man Gods, Maarten Luther te doden, betoonden zij nochtans hun wreedheid aan anderen, die door de leer en geschriften van Luther tot de kennis der waarheid gekomen waren.

Meester Georgius

Omstreeks het jaar 1520, werd Mr. Georgius, predikant te Halle, omdat hij het avondmaal des Heeren onder twee gestalten, te weten, brood en wijn, bediende, onder opruiing der priesters, door enige straatschenders gegrepen en niet ver van Assenburg (Assenburg?) op jammerlijke wijze verbrand.

Hendrik Voes en Johannes van Essen, twee Augustijner monniken, te Brussel verbrand, 1523

Te Antwerpen, in Brabant, was een Augustijner klooster, waai, de monniken uit de *geschriften en boeken van Luther* de kennis der waarheid hadden verkregen, en die aan het volk onderwezen. Om die reden werden zij gevangen genomen en naar Vilvoorde gebracht, waar de Leuvense hoogleraars zich benaastigden en beijverden, om deze monniken van de belijdenis van het evangelie af te trekken, ja, dreigden zelfs hen te doden en te verbranden, wanneer zij de waarheid niet verloochenden en herriepen, die zij eens beleden en geopenbaard hadden.

Door hun tirannische bedreigingen brachten zij het zover, dat zij allen afvielen, uitgezonderd drie, die volstandig aan hun belijdenis bleven vasthouden. Deze werden door Hoogstrate en sommige andere kettermeesters, die terecht meesters en hoofden in de ketterij en dwalingen genoemd mogen worden, ondervraagd, en wel vooreerst, wat zij geloofden.

Zij antwoordden daarop, dat zij de *twaalf artikelen des christelijken geloofs* aannamen en vasthielden, en ook alles wat in de Evangelische en Bijbelse Schriften is vervat; dat zij ook aan een christelijke kerk geloofden, maar niet, zoals de kettermeesters dit deden.

Ten andere vroegen zij, of zij ook geloofden aan de instelling der kerkvergaderingen en aan de kerkvaders.

Zij antwoordden, dat zij de artikelen geloofden, in zoverre die met de goddelijke Schriften overeenkwamen, en er niet tegen waren.

Ten derde vroegen zij, of zij ook geloofden, dat zij zich aan dodelijke of verdoemelijke zonden schuldig maakten, die de instellingen van de pausen der kerkvaders overtraden.

Zij antwoordden, dat zij geloofden, dat de geboden van God zalig maakten en verdoemden, en niet de menselijke instellingen.

Nadat de kettermeesters niet nalieten, dan eens met zachtheid, dan weer met hardheid, de goede christenen tot herroeping van hun gevoelens te bewegen, maar tevens zagen, dat zij niet vorderden, besloten zij ten laatste zulke hardnekkige kettters, zoals zij hen noemden, aan de wereldlijken rechter over te leveren, zoals Christus aan Pilatus en de heidenen werd overgeleverd, om hen te doden. Vervolgens werden zij van Vilvoorde naar Brussel overgebracht, en daar met alle voorzorg in de gevangenis bewaard. Niet lang daarna kwamen ook te Brussel de drogredenaars van Leuven, namelijk, Hoogstrate, Egmont, Godtschalck, Lathomus, Ruardus en Paseba, een karmelieter van Mechelen.

Op de 1e juli liep het volk in grote scharen naar de markt; maar er waren weinig vreemdelingen, aangezien alles in het geheim had plaats gehad. Daar verschenen de drie bedelmonnikenorden, met kruisen en vaandels, zoals hun gewoonte is, wanneer zij in statelijke optocht en pracht zich vertonen willen.

Toen de leraars der goddelijke Schrift en de abten, die de bisschoppen vertegenwoordigden, met hun waardigheidsteken en gewone staven, zich in orde op

het schavot hadden geplaatst, werd de jongste van de drie, een jong, maar geleerd en welsprekend man, over de markt gebracht en binnen geleid. Enige ogenblikken later voerde men hem, met misklederen aan, op het schavot. Midden op het schavot stond een tafel, versierd en bedekt als een altaar. Voor deze tafel knielde hij neer, met het aangezicht naar het volk gekeerd, en niemand bespeurde enige tekenen van vrees of schrik aan hem. Achter hem stond de opziener van de grauwe monniken, die begon te prediken, terwijl daartegenover een bisschop geplaatst was, die met een geopend boek de plechtigheden begon uit te voeren. Terwijl dit alles plaats had, van elf tot twaalf uur, en de een predikte en de ander hem ontkleedde, bleef de jongeling in alles dezelfde, zodat zijn aangezichtskleur zelfs niet veranderde. Zijn wezenstrekken waren zedig en vol uitdrukking, waaruit men gemakkelijk afleiden kon, dat hij niet alleen de dood verachtte, maar ook, dat hij een zeer bescheiden en zachtmoedig man was. Zijn gelaat en houding deden vermoeden, dat hij zich met bidden en de overdenking der hemelse dingen op heerlijke wijze bezig hield. Toen men hem had ontwijd, werd hij weer binnen gebracht.

Kort daarna kwamen de andere twee voor, die ouder waren dan de bovenbedoelde, want beiden hadden een baard, terwijl de andere jongeling geheel glad en baardeloos was. Uit het voorkomen van deze beide mannen kon men gemakkelijk hun volharding en vrijmoedigheid bespeuren. Zij werden ook ontwijd en van hun priesterschap of monnikendom beroofd, en gingen van het schavot naar binnen, waar zij veroordeeld en gevonnist werden.

Hoewel het recht en billijk en vooral te Brussel de gewoonte was, dat het vonnis van ieder veroordeelde, voor zij stierven, in het openbaar moest worden voorgelezen, werd dit echter in deze zaak, uit schaamte over de grote onrechtvaardigheid, nagelaten.

Om hen te troosten vervoegde zich Hoogstrate, de leraar van Leuven, hij hen, en zei, dat hij, wanneer zij nog wilden herroepen, de macht had om hen los te laten.

Een hunner antwoordde daarop: "Dit zijn de woorden aan Pilatus: Gij zoudt geen macht hebben tegen mij, indien het u niet van boven gegeven ware."

Enige tijd daarna bracht men alleen de twee, namelijk, die er eerst uitkwam en een van die laatste, voor, terwijl zij naar het vuur werden geleid, dat men tot dit einde op de markt gereed maakte.

Toen men hen daarheen voerde, en zij hun klederen uittrokken, vloeiden hun monden over van heerlijke taal, waaruit ieder duidelijk kon bemerken, dat zij vrome en godvruchtige mannen waren, die zich hartelijk verblijdden, ontbonden te zullen worden en hij de Heere Jezus Christus te zijn. Hij herhaling betuigden zij, dat zij als christenen stierven, dat zij geloofden aan een heilige algemene christelijke kerk, en zeiden ook, dat nu de dag aanbrak, waarnaar zij lang begeerd hadden.

Toen zij tot op het hemd ontkleed waren, moesten zij geruime tijd aldus blijven staan, totdat zij, terwijl men hen bond, van zelf naar de paal grepen, waaraan zij verbrand moesten worden. Langzaam ontbrandde het vuur; en al zagen zij de rook opstijgen, die de vlam spoedig volgen moest, zo werden zij nochtans niet kleinmoedig, maar waren, gelijk men uit hun gelaat en ogen kon bemerken, hoe langer zo meer getroost, standvastig en moedig. Een zonderlinge blijdschap bespeurde men aan hen, zodat velen meenden, dat zij lachten.

Onder andere beleden zij de artikelen van het Christelijk geloof en zongen het *Te Deum Laudamus*, de een het ene vers, de ander het volgende.

Toen een van hen zag, dat men het vuur onder zijn voeten aanstak, zei hij, dat hij dacht, dat men er rozen onder strooide. In de vlammen riepen zij herhaalde malen

Jezus aan, maar werden eindelijk door de gloed van het vuur verstikt, en offerden aan de Heere hun ziel op. Dit geschiedde op de 11e juli in het jaar 1523, zij waren de eerste, die om de gevoelens van *Luther* werden gedood.

De derde van deze mannen werd niet voorgebracht, en waarom zulks niet geschiedde, is onbekend. Sommigen zeggen, dat hij zijn gevoelens herriep, doch dit is niet zeer gelooflijk, want dan zou dit ongetwijfeld in het openbaar voor het volk hebben plaats gehad. Anderen menen, dat hij in het geheim werd gedood.

Velen van deze monniken namen de vlucht, terwijl het klooster verwoesten vernietigd werd. Door de standvastigheid van deze monniken werd, tegen de bedoeling van velen, de genoemde leer in de stad Brussel derwijze voortgeplant, dat zij daar voortdurend beleden werd.

Het hoofd of de prior van het bedoelde klooster (waarschijnlijk Hendrik van Zutphen), predikte nog vele jaren daarna de Evangelische leer in het openbaar, en bekeerde tot haar een grote menigte van Nederlanders, zoals ook een monnik, die uit dat klooster was gevlucht, door zijn predicatiën en standvastige raad vele mensen in de genoemde leer versterkte.

Luther schreef over deze executie een kostbare brief aan alle lieve broeders in Christus, die in Holland, Brabant en Vlaanderen zijn.

Nicolaus, een Augustijner monnik, van Antwerpen

In deze tijd waren te Antwerpen en in de omliggende plaatsen vele lieden van verschillende naties, hij wie de begeerte naar het goddelijke Woord begon te ontwaken. Onder anderen was er te Mels, dat twee mijlen van Antwerpen lag, een pastoor, wiens predicatiën door veel volk bezocht werden, zodat hij dikwerf, wegens de grote menigte, op een open plaats moest prediken. Nadat hij geruime tijd met vrijmoedigheid het Woord Gods verkondigd, en de valsheid en boosheid der monniken bad ontdekt, beschuldigde hij zich in zijn laatste prediking in het openbaar voor het volk, en zei, toen hij van de mis sprak: "Wij zijn inderdaad erger en bozer dan Judas de verrader was, want hij heeft Christus verkocht en geleverd; maar wij verkopen Hem aan u, en leveren Hem niet."

Spoedig daarna ergerden het de priesters en monniken, dat het Evangelie zulk een goede ingang vond; en, daar zij er tegen wilden waken, dat hun de roof uit de mond zou genomen worden, wisten zij een bevelschrift van de keizer te verkrijgen tegen de pastoor en een Augustijner monnik, die te Antwerpen predikte. In dit geschrift werd bevolen en toegestaan, dat men hun het bovenste kledingstuk ontnemen zou, die in zodanige vergadering of predicatie tegenwoordig was, en hij die de prediker zelf gevangen nam, zou dertig Carolusguldens tot beloning ontvangen. Alzo werd Christus weer voor dertig penningen verkocht.

Het geschiedde nu, dat op een Zondag, in het jaar onzes Heeren Jezus Christus 1524, het volk, dat zich niet om het bevelschrift bekommerde, bijeenkwam op de sloopstimmerwerven. Na geruime tijd op de Augustijner monnik te vergeefs gewacht te hebben, stond er een priester op, Nicolaus genaamd, die zeer ervaren was in de Heilige Schrift, en zei: "Aangezien de prediker niet is gekomen, is het nochtans niet behoorlijk, dusdanige bijeenkomst hongerig, zonder enig voedsel van het goddelijke Woord te verlaten." Hij klom dus op een schip, dat daar afgewerkt lag, en leerde het volk veel meer uit de Heilige Schrift, dan ooit tevoren gehoord had.

Om deze reden werd hij later door twee vleeshouwersknechten gevat en in de handen der overheid geleverd. Des anderen daags, op Maandag, nadat hij de zuivere leer des Evangelies standvastig had beleden, werd hij in een zak genaaid, en met groten spoed, omdat men het volk vreesde, hij de stadskraan in het water geworpen, en wel in het jaar van onze enige Zaligmaker 1524.

Hendrik van Zutphen

In het jaar 1524 ging Hendrik van Zutphen, een Augustijner monnik, van Antwerpen naar Bremen, en begon daar, op verlangen van enige godvruchtige mannen het Evangelie te verkondigen; hetwelk daar door de genade des Heeren zo gretig ontvangen werd, dat in korte tijd de gehele stad zich naar de regel van het heilige Evangelie hervormde en herstelde, en zelfs de buikdienaars, dat is: de priester en monniken, verwierp en versmaadde.

De bisschop van Bremen legde hem wel vele lagen om hem gevangen te nemen en om te brengen, maar de eerbare en wijze Raad der stad handelde daarin voorzichtig, en beschermde en bewaarde de heiligen man voor de bloedgierige wolven. En, hoe de bisschop met zijn genoemde geestelijkheid ook woelde en raasde, zo door het bijeenroepen van kerkvergaderingen, als door pauselijke en keizerlijke bevelschriften, Hendrik liet nochtans niet na, het Woord des Heeren te verkondigen, daar hij overtuigd was, dat hij in zodanige zaken God meer behoorde te gehoorzamen dan de mensen.

Eindelijk werd hij ook geroepen door Nikolaüs Boye, pastoor, en enige andere vrome christenen van Meldorf en Dithmarsen, om daar het Woord Gods te verkondigen, en de mensen te verlossen uit de tirannie van de antichrist. Hij gaf daaraan gewillig gehoor, ofschoon dit de bewoners van Bremen mishaagde, aangezien zij de woestheid der bewoners van Dithmarsen wel kenden, en reisde daarheen 's maandags voor het Kerstfeest in het jaar van onze Heere en enige Heiland Jezus Christus 1524.

Nauwelijks was hij daar aangekomen, en had er zelfs nog niet gepredikt, of de duivel met zijn aanhang werd toornig, en verwekte de Jakobijner monniken en andere priesters, die met elkaar beraadslaagden en besloten, dat men vooral zorgen moest, dat hij niet predikte; want de zwarte nachtuilen haten het heldere licht van het goddelijke Woord, en vreesden, dat hun werken en geveinsdheid aan het licht zouden gebracht worden, en dat alzo hun rijk een einde zou nemen.

Daarom maakte zich de prior van de Jakobijnen op, en reisde naar ter Heide, naar de achttien bestuurders van het gehele land, en klaagde met groten nadruk, dat de monnik van Bremen gekomen was, om het gehele land Dithmarsen te verleiden, zoals hij te Bremen gedaan had. Deze prior werd in zijn klacht ondersteund door de algemene kanselier, mr. Gunther, en Pieter Nannen, beiden grote vijanden van Gods Woord. Deze beiden hielpen de prior met allen ijver, en hielden de anderen zestien bestuurders, die onkundige en eenvoudige mannen waren, voor, welke groten lof zij in geheel Nederland zouden behalen, en vooral dat zij de bijzondere dank van de bisschop verdienen zouden, indien zij deze monnik zouden ter dood brengen.

Toen de onnozele en onkundige lieden dat hoorden, was zijn dood reeds over hem besloten, ofschoon zij hem nooit gezien, nog minder gehoord of naar recht overwonnen hadden. Zij schreven aan de pastoor van Meldorf, onder bedreiging van de zwaarste straf, dat hij Hendrik zou verjagen voor hij predikte. Doch de pastoor en Hendrik trokken zich dat niet aan, en Hendrik betrad de predikstoel, predikte met ijver, en verkondigde het zuivere Woord van de almachtige God, zo zelfs, dat de gehele gemeente van Meldorf daarin rust en troost had voor haar gemoed, terwijl zij

God dankte, dat zij door Gods genade zulk een prediker in haar midden had. Hendrik ging daarmee geruime tijd tweemaal daags voort, zodat het volk meer en meer begon in te zien, dat het door de priesters en monniken vroeger werd verleid. Ondertussen zat ook de prior niet stil, maar riep de hulp in van de grauwe monniken, die zich minderbroeders noemen. Onder geen volk zijn er geschikter te vinden om de eenvoudige mensen door geveinsdheid tot zich te trekken en te verleiden dan deze Minderbroeders.

Deze grauwe monniken wendden zich met de grootste haast tot enige van de bestuurders, namelijk, tot Peter Nannen, Peter Schwijn en Klaas Kode, en gaven onder het uiten van zware klachten te kennen, dat de ketter predikte en het volk verleidde, dat hem reeds genoeg aanhing; en, wanneer zij niet toezagen en de ketter ombrachten, zou de lof van Maria en van de beide heilige kloosters teniet gaan. Ziedaar hun schrijven, waarmee zij de ketter overwonnen.

Toen de onnozele en onwetende lieden dat hoorden, werden zij toornig, en Peter Schwijn antwoordde er op, dat men de pastoor en Hendrik geschreven had, wat zij moesten doen, en wanneer het nodig was, dat zij dan nog wel eens wilden schrijven. Waarop de prior antwoordde: "Nee, gij moet het anders aanleggen; want begint gij met aan de ketter te schrijven, zo zal hij u weer antwoorden, en, eer gij het gewaar wordt, bent gij zonder twijfel ook verleid; en, komt hij eens aan het woord, dan is het einde ervan niet te voorzien."

Toen werd beraadslaagd, dat men hem in de nacht, in het geheim, zou gevangen nemen, en, eer men het bemerkte, met de meeste spoed verbranden. Die raad vonden allen goed, vooral de Minderbroeders. Vervolgens riepen zij uit alle omliggende dorpen de boeren samen, en bevalen dat zij 's nachts, in het geheim, aan het huis van de schrijver mr. Gunther, te Nieuwerkerk zouden komen. Van daar gingen zij met de gehele schaar boeren naar Hemmingstet, een halve mijl van Meldorf gelegen.

Toen zij daar waren samen gekomen, werd hun in het openbaar de reden meegedeeld waarom zij daar ontboden waren; want niemand dan de verkozen hoofdlieden waren er mee bekend. Toen allen de zaak vernamen, wilden zij weer vertrekken, en deze boze daad niet uitvoeren. Maar de hoofdlieden bevalen hun, met bedreiging van lijf en goed te zullen verliezen, dat er niemand mocht heengaan. Men bracht ook drie vaten Hamburgs bier, dat gedronken werd, opdat zij moediger zouden zijn. Aldus kwamen zij op de 9e december, omstreeks 12 uur 's nachts, gewapenderhand te Meldorf. De Jakobijnen of predikmonniken voorzagen hen van toortsen en fakkels, opdat zij zouden kunnen zien, en Hendrik hun niet zou ontlopen. Met geweld vielen zij op het huis van de pastoor aan, en sloegen alles open en aan stukken, zoals dolle beschonken boeren plegen te doen; en wat zij vonden van zilver, goud of andere kostbaarheden, namen zij mee.

Vervolgens grepen zij dan de pastoor, hakten naar hem, sloegen en staken hem, en riepen "Slaat dood! slaat dood!" Sommigen wierpen hem naakt op straat in de drek en vuiligheid, en namen hem gevangen, terwijl zij uitschreeuwden, dat hij met hen moest meegaan. Anderen daarentegen riepen, dat men hem moest laten aan, omdat zij geen bevel hadden gekregen om hem gevangen te nemen.

Daarna, toen zij hun wraak aan de pastoor gekoeld hadden, sleurden zij Hendrik naakt uit bed, sloegen, staken en sleepten hem. Zijn handen bonden zij hem op de rug, en mishandelden hem zo jammerlijk, dat het Peter Nannen, die echter een venijnig vijand was van Gods Woord, begon te hinderen, en hij beval, dat men hem moest laten gaan. Naakt en barrevoets sleepten zij hem door de koude en over het ijs naar Hemmingstet, zodat zijn voeten geducht gewond waren. Van daar brachten zij hem, in diezelfde

nacht, naar het huis van een priester te Ter Heide, en sloten hem in een kelder, waar de beschonken boeren hem bewaarden en de gehele nacht bespotten.

Onder anderen kwamen tot hem de heer Simon, pastoor te Aldenwoorden, en de heer Christiaan, te Nieuwerkerke, beide domme vervolgers der waarheid, en vroegen om welke reden hij het heilig kleed had afgelegd.

Die vraag beantwoordde hij zeer vriendelijk uit de Schrift, doch zij verstonden het niet. Mr. Gunther kwam ook tot hem, en vroeg, of hij liever naar de bisschop van Bremen wilde gezonden worden, of te Dithmarsen zijn straf ondergaan. Daarop antwoordde Hendrik: "Wanneer ik iets onchristelijks gedaan of geleerd heb, kunt gij mij wel straffen." Toen riep Mr. Gunther: "Hoort gij wel, mijn vrienden, hij verkiest te Dithmarsen te sterven." Het volk gaf zich intussen die gehelen nacht aan de ergste dronkenschap over.

Omstreeks 8 uur in de ochtend gingen zij naar de markt, om te beraadslagen, wat men hem doen zou. Daar riepen de beschonken boeren: "Verbrandt hem in het vuur, waarmee wij door God zullen behoed worden, en eer behalen hij de mensen. Hoe langer hij leeft, hoe meer hij er verleiden, zal. Wat baat het lang dralen! Hij moet toch sterven."

Daarna werd er uitgeroepen, dat allen, die hem hadden helpen gevangen nemen, met hun wapenen hij het vuur moesten komen. Daar verschenen ook de grauwe monniken, die de boeren in hun boosheid ophitsten, en zeiden: "Nu doet gij goed," en stijfden, alzo het domme volk in hun opzet. Toen grepen zij hem, en bonden hem aan handen en voeten, en brachten hem, onder groot geschreeuw en getier, naar de brandstapel. Toen hij daar kwam, veroordeelden zij hem, en velden over hem het doodsvonnis, dat de voogd dus uitsprak: "Deze booswicht heeft gepredikt tegen de Moeder Gods en tegen het christelijk geloof; om welke reden ik hem, vanwege mijn genadige heer, de bisschop van Bremen, beschuldig en tot de vuurdood veroordeel."

Toen antwoordde Hendrik: "Dat heb ik niet gedaan; doch, o Heere! Uw wil geschiede." En, terwijl hij zijne ogen naar de hemel hief, zei hij: Heere vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen, Uw naam zij alleen geheiligd, hemelse Vader!"

Om hem de biecht af te nemen, kwam er een onwetende grauwe monnik tot hem. Hendrik vroeg hem: "Broeder, heb ik u ooit enig kwaad gedaan?"

Hij zei "Nee". "Wat zou ik u dan biechten of wat van u verlangen mij te vergeven?" Beschaamd ging de grauwe monnik heen.

Toen vielen zij met alle geweld op hem aan; de een sloeg hem met een degen op het hoofd, een ander met een zware hamer, een derde stak hem in de zijde, de vierde in de rug, ieder, zoals hij hem het beste kon treffen. Mr. Gunter moedigde het volk aan, ruide het op en riep: "Toe maar, lieve vrienden, hier woont God."

Hoe men het ook aanstak, het vuur wilde echter niet branden, en ging zelfs twee malen uit. Zij hielden en maakten dit uit voor toverij, en lieten intussen niet na hem te slaan en te steken, dat wel twee uren aanhield, terwijl hij gedurende die tijd alleen met een hemd bedekt en zijn ogen hemelwaarts geslagen voor de boeren stond.

Eindelijk haalden zij een lange ladder, waarop zij hem vastbonden, teneinde hem in het vuur te kunnen werpen. Toen begon het geloof van de goede martelaar van Christus zich in woorden te openbaren, doch een hunner sloeg hem met de vuist op de mond, en zei: "Eerst zult gij branden, en daarna kunt gij spreken, zoveel gij wilt." Vervolgens zette een ander de voet op zijn borst, en bond hem, teneinde hem te worgen, met de hals zo stevig aan een sport, dat mond en neus bloedden; want deze

beul zag, dat hij van de wonden, waarvan men hem er twintig had toegebracht, niet sterven kon.

Daarna richtten zij hem met de ladder op, zoals de plaat te zien geeft en een hunner zette zijn hellebaard daaronder, om die te helpen oprichten, aangezien de stad geen scherprechter had, doch de hellebaard schampte van de ladder, en doorstak de heiligen martelaar, terwijl de ladder ter zijde van de brandstapel viel.

Toen hielp Johan Holm, en nam een zware hamer, en sloeg hem daarmee zo lang op de borst, dat hij stierf, en zich niet langer verroerde; en daar het vuur niet branden wilde, verschroelden zij zijn lichaam op de kolen. Doch daar dit op deze wijze niet kon verbrand worden, hieuwen zij het des anderen daags, zijnde acht dagen voor het kerstfeest, handen en voeten af, staken het vuur op nieuw aan, verbrandden daarin de afgehouden leden des lichaams, terwijl het overschot daarvan werd begraven, en zij als onzinnigen daarom dansten en sprongen.

(Luther heeft over broeder Hendrik van Zutphen een innemende brochure geschreven.)

Johannes, van Dithmarsen

In dezelfde stad Dithmarsen Sleeswijk-Holstein, Duitsland, werd ook, om de naam van Jezus Christus en Zijn heilig Evangelie, gevangen genomen een zeker man, Johannes genaamd. Deze heeft niet alleen grote smaadheid en verdriet geleden, maar werd ook, daar hij zich standvastig aan de Evangelische waarheid vasthield, ter dood gebracht. 1524.

Geschiedenis van de getrouwe martelaar van Jezus Christus, Johannes Pistorius, van Woerden. 1525

Johannes Pistorius, of de Bakker, van Woerden, in Holland, was uit aanzienlijke ouders geboren, en overtrof van zijn jeugd af in deugd en eerbaarheid des levens allen, die van zijn leeftijd waren. Reeds op 12-jarige leeftijd zong hij, daar hij een zeer heldere stern had, in de hoofdkerk te Utrecht, volgens de gewoonte van die dagen, met de hogere geestelijken, en stond hij het college der priesters in hoog aanzien. Nadat hij die jaren van zijn leven aldus had doorgebracht, en zijn stem begon te verzwakken, wilden de priesters hem nauwelijks ontslaan, om tot zijn studiën, die hij enige tijd vaarwel had gezegd, ja, bijna verlaten, met een bijzondere lust terug te keren. Tot onderwijzer had hij later meester Johannes Rhodius, een zeer beroemd opziener over het college van Hieronymus, een geleerd en tevens vroom man, die hem naarstig onderwees in de geboden der godsvrucht en de ware godsdienst, alsmede in de beginselen van zijn aanstaand ambt. Al spoedig werd deze leerling met zijn onderwijzer gehaat, daar men hem beschuldigde de gevoelens van Luther te zijn toegedaan. In deze tijd namelijk openbaarde zich de Evangelische waarheid reeds, en om die te bevorderen, reisde bovengenoemde Rhodius dikwerf naar Duitsland. De goede vader van Pistorius maakte zich voor de ondergang van zijn zoon zeer bevreesd, aangezien het vermoeden, dat hij *de leer van Luther* voorstond, dagelijks meer en meer toenam. Hij riep hem daarom uit de school naar huis, en beval hem nevens hem het kosterambt waar te nemen. In deze betrekking liet hij niet na de lof van het meer en meer helder schijnende Evangelie hij alle gelegenheden zijn medeburgers in te scherpen, en vele nieuwe planten tot Christus te leiden.

Van daar werd hij, om zijn verstand nog meerder te verrijken, naar Leuven gezonden, en aan Erasmus, de roem van Holland, aanbevolen, met wie zijn goede vader vroeger samen had gewoond, en in zijn jeugd veel had omgegaan, aangezien zij in één school waren onderwezen. Het was verwonderlijk te zien, hoezeer Pistorius in korte tijd in kennis toenam. Doch de vader, die meer zag op het voordeel, dat hij door zijn zoon behalen kon, dan op diens studiën, overlegde hij zichzelf, hoe hij het best van zijn zoon partij kon trekken. Hij zond hem daarom naar Utrecht, om hem als dienaar in de godsdienst te laten wijden. De goede jongeling werd gedwongen, zich naar de wil van zijn vader te schikken, het leven der geestelijken aan te nemen, en de gevoelens van Luther af te zweren, wat hij in die tijd deed, voor zover de christelijke eenvoudigheid geen sekten kende. Evenals deze levenswijze Pistorius niet behaagde, betuigde hij ook hij herhaling, dat hij tot de slavernij van deze kerkelijke bediening was toe getreden alleen om zijns vaders wil, of om in dit leven er zich op te kunnen toelleggen de catechismus te beoefenen, zoals hij dit dan ook met groten ijver in zijn vaderland heeft gedaan.

Daar het gerucht hiervan dagelijks toenam, werd hij spoedig daarna te Utrecht geroepen, om zich daarover te verantwoorden. Maar, aangezien hij de lagen bemerkte, welke men hem legde, weigerde hij in de vergadering der kwaadwilligen te verschijnen. De priesters van het college te Utrecht deelden de verachting, die Pistorius der vergadering toedroeg, aan het hof van Holland mee. Aangezien deze aanklagers daar geloof vonden, werd hij met een van zijn medebroeders door de gouverneur van het slot te Woerden gevangengenomen. Terwijl echter zijn tegenpartijders, uit vrees voor de burgers, zoals men meent, hen niet langer van ketterij beschuldigden, en wel in deze plaats, waar zij alles naar hun wil konden doen buigen, gebeurde het, dat, toen zijn metgezel door bloedgang werd aangetast, Pistorius, om de besmettelijke ziekte werd ontslagen uit de gevangenis, onder belofte, dat hij zich ten allen tijde aan het rechterlijk onderzoek zou onderwerpen. De geestelijken te Utrecht waren wrevelig dat deze prooi aan hun handen ontgaan was, en wisten door hun scherpe bedreigingen het zover te brengen, dat beiden een vrijwillige ballingschap aannamen. Uit liefde tot de ware godsvrucht gingen zij naar de gemeente te Wittenberg, in Saksen. Na drie maanden op deze reis doorgebracht te hebben, keerden zij weer naar hun vaderland terug. Toen die van Utrecht dit vernamen, riepen zij hen op nieuw voor hun gericht, teneinde hen van ketterij te zuiveren. Eindelijk werd hun bevolen naar Rome te reizen, en gedurende drie jaren buiten hun vaderland te blijven. Pistorius minachtte dit vonnis, en wilde geen voetbreed uit het stadje wijken, en nog minder volbrengen, wat hem gelast was.

Hierdoor werden zijn tegenstanders nog meer op hem verbitterd, zodat zij besloten hem te zullen doden, zo spoedig zij hem ergens onder hun gebied konden betrappen. Aan een overste der ruitery werd de last opgedragen, zulk een ongehoorzaam mens en oproermaker gevangen te nemen en te Utrecht te brengen. Ondertussen hield Pistorius zich buiten het gebied van Utrecht op, doorreisde geheel Holland, en versterkte voortdurend de broeders en gemeenten, die tot eer valt de Heere vergaderden.

Te Delft bezocht hij, met grote bereidwilligheid mij, en Cornelius Honius (Hoen), een zeer kundig rechtsgeleerde, die ook met mij, omdat hij zich tegen het monnikenleven verklaard had, gevangen zat, en gaf ons door zijn toespraken een groot bewijs van godzaligheid. En, opdat deze goede man, wat hij leerde ook door daden zou bewijzen, wat zij echter voor ketterij verklaarden, trad hij, ofschoon hij priester was, in het huwelijk. Na zijn huwelijk bediende hij de mis niet meer, verliet de geestelijke stand, en het zich de kruin niet meer scheren. Ja, deze pas gehuwde achtte het niet beneden

zich allerlei slaafse arbeid te verrichten. Nu eens was hij aan het bakken, dan weer aan het graven; op een anderen tijd werkte hij op het land, al naar ieder zijn hulp vroeg. Intussen hield hij zich ook bezig met de verkondiging van het Woord in de huizen, en bekleedde met naarstigheid het ambt van Evangelisch predikant, zodat het bleek, dat hij er een gewetenszaak van maakte, de minsten tijd in ledigheid door te brengen.

Terwijl hij zijn tijd met deze zaken, gelijk reeds gezegd is, ten goede besteedde, geschiedde het, dat de paus van Rome zijn rijk, dat dreigde teniet te gaan, ja reeds aan het zinken was, door nieuw uitgevonden aflaten, zoals men die noemt, zocht staande te houden. Deze aflaten werden nu niet meer, zoals vroeger, verkocht, maar tegen het gebruik om niet de boetvaardigen en die de mis bijwoonden in de hand gestopt. Toen deze aflaten ook in het stadje Woerden werden gebracht en aangeplakt, verzette zich deze martelaar daartegen als een muur voor het huis Israëls. Gelijk deze goede man de overleggingen van de satan bekend waren, zag hij ook spoedig de bedoelingen en bedriegerijen van de antichrist in. Hij begaf zich daarom naar de biechtkamer, en, o goede God! met welk een goede gesteldheid des harten ontdekte hij het bedrog van de aflaten. Teneinde velen tegen deze koophandel te stemmen, en hen voor het bedrog van deze aflaten te bewaren, nam hij geen geld aan, zoals gewone priesters doen, van hen die hij hem ter biecht kwamen. Hij maakte er zijn werk alleen van, om hij ieder de beginselen van de godsvrucht en van de christelijke godsdienst in te planten, de zwakke gemoederen in Christus te versterken en de geschokte gewetens door het Evangelie van Christus rust te schenken.

Ten gevolge daarvan liepen de burgers met grote scharen tot Pistorius, waardoor de inkomsten van de gewone priester zeer verminderden. Deze werd daarover met wrevel vervuld, en wendde zich hij herhaling tot de overheid met het verzoek, zulk een mens, die het heilig sacrament, de openbare gebeden en het gezag van de paus verachtte, uit de heilige kerk te weren. In weerwil daarvan, werd de vromen martelaar door de broeders verzocht, dit godvruchtig begonnen werk niet te staken, opdat de koophandel van de paus dagelijks zou verminderen. In deze tijd bediende hij eens de mis, en liet eenmaal zijn hoofd scheren, en deed dit, omdat hij meer zag op de liefde en de tegenwoordige omstandigheden des tijd, dan om aan verkeerde hartstochten en begeerten toe te geven. Dit was de laatste en vierde mis, die hij als priester in drie jaren tijd bediende. (Hij was inmiddels 27 jaar)

Intussen, toen de huurling, de oude priester, gestorven was, veroorzaakte de roomse priester, die in zijn plaats gekomen was, een nieuw treurspel. Pistorius werd namelijk voor het stadsbestuur geroepen, en bevolen zijn zaak te verantwoorden. Daar werden hem vele vragen gedaan betreffende het pausdom, het vagevuur en de besluiten der kerkvaders. Met een spreuk bracht hij hen tot zwijgen, en betuigde dat God tevergeefs wordt geëerd door geboden en instellingen van mensen. Hij zelf riep enige priesters samen, en wel ten getale van drie, die over zijn huwelijk zouden oordelen. Onder deze was er een, die, eer men tot het onderzoek overging, het voornemen en de rechtschapen handelingen van de nieuwe pastoor (Pistorius) bespote en hem vroeg op wiens order hij in een vrije stad zulk een oproer verwekte. Doch, daar hij van de opperste rechter daartoe geen last had bekomen, ging hij beschaamd heen, en werd ook de vergadering opgeheven.

De volgende dag nam hij van het Bestuur van Woerden een schriftelijk bewijs van het gebeurde, en zo bracht deze onbeschaamde lasteraar alles, zo hatelijk als hij slechts kon, aan het Hof van Vrouw Margaretha over. Op haar bevel werd Pistorius daarna weer gevangen genomen, en naar 's Gravenhage, zijn vaderstad, overgebracht, onder

geleide van vier gerechtsdienaren. Op deze reis had hij nu en dan goede gelegenheid om te ontvluchten, doch hij beproefde dit nochtans niet, en betrad zelfs niet vreugde de gevangenis te, 's Gravenhage. Het gerucht hiervan, nieuw als het was, kwam, terwijl ik in de Latijnse school werkzaam was, Mij ter oor, en terstond nam ik de pen ter hand, en begon een verantwoording voor de gevangen broeder op te stellen, waarin ik zijn zaak, die rechtvaardig, en duidelijk te verantwoorden was, poogde voor te staan en te verdedigen, terwijl ik niet wist, dat ook mij, ten gevolge daarvan, het lot van in de gevangenis te geraken, boven het hoofd hing. Drie dagen daarna werd ook ik in dezelfde gevangenis gestoten, omdat ik door de kuiperij van de monniken verraden was, wier orde ik in mijn geschrift had afgekeurd. Met stilzwijgen ga ik het zeer aangename verkeer met deze man voorbij;

Hierna volgen de langdurige verhoren waarmee Pistorius gekweld werd.

Toen deze op de brandstapel geklommen was, bejegende hij de scherprechter, die voor hem op de knieën viel, en, als naar gewoonte, bad, dat hij de dood, die hij hem zou aandoen wilde vergeven, zeer vriendelijk, sprak hem met het woord van broeder aan, en liet hem met beleefdheid gaan, terwijl hij hem de voorzegging herinnerde, die hij het jaar tevoren te Haarlem aan hem gedaan had. Hij had die namelijk voorzegd, dat zijn hart hem zei, dat ook hij eenmaal, omwille van het evangelie, in de handen van de scherprechter zou vallen. Als hij nu dicht bij het vuur gebracht werd, ontblootte hij zelf zijn borst voor de scherprechter, opdat deze het buskruit daarop zou strooien. Toen hij op de bank klom, drukte hij zijn rug tegen de paal. Het is niet te zeggen, toen hij gevoelde dat de scherprechter de straf verhaastte, hoe triomferend hij de dood de overwinning ontzei, zeggende: "Dood, waar is nu uw prikkel? Hel, waar is nu uw overwinning? De dood is verslonden tot overwinning door Christus." Als hij zag dat de scherprechter hem worgen wilde, deed hij zelf de strop, waarmee hij zou geworgd worden, met zijn handen om de hals vast. Daarna sloeg hij zijn ogen naar de hemel en zei: "Heere Jezus, vergeef het hun, want zij weten niet, wat zij doen." En terwijl de scherprechter hem worgde, zei hij: "O Jezus Christus, Zoon van God, gedenk mijner, ontferm U mijner!" Toen hij dit gezegd had, was hem de spraak benomen. Na het plegen van het wreedste geweld en de pijniging door de verwurging, werd er geen beweging der leden, geen schudden van het hoofd, geen draaien der ogen, zoals veelal plaats heeft, hij hem opgemerkt, wat inderdaad wel der vermelding waardig is.

Men zou gezegd hebben, dat deze onze martelaar in een geruste slaap gevallen was, zoals ook geschiedde; want hij leeft nu met Christus, ontheven van alle ellende, Die van de belijdenis van de naam van Christus af tot in de dood niet van hem geweken is. *Die kracht wil ons ook tot de dood verlenen die God, Die boven alles te prijzen is tot in eeuwigheid.*

INDEX 10 BOEKEN OVER DR MAARTEN LUTHER EN ZIJN REFORMATIE

Deel 1. BIJZONDERHEDEN UIT LUTHERS LEVEN

VOORWOORD

1. Chronologisch overzicht van Luthers leven
2. Overzicht van Luthers leven en werk volgens Chr. Encyclopedie
3. Kort overzicht van de Reformatie in Duitsland, 1517-1555
Dr. G.P. van Itterzon
4. LUTHERS WERK EN DE LANDKERKEN VANAF 1531;
door Vitus Lodewijk von Seckendorf
5. LUTHERS ZALIG EINDE
6. DE LANDSKERKEN NA LUTHERS DOOD

Deel 2. CATHARINA VON BORA. LUTHER, ZIJN VROUW EN GEZIN

- I. EERSTE BOEK. De jonkvrouw
- II. TWEEDE BOEK. De huisvrouw
- III. DERDE BOEK. De weduwe

Deel 3. LUTHERS VERBLIJF OP DE COBURG TIJDENS DE RIJKSDAG TE AUGSBURG

Historie naar aanleiding van brieven geschreven door
Maarten Luther vanaf de Coburg, 1530

INHOUD

- II. Overzicht van de [Rijksdag te Augsburg](#) 1530
- III. Luthers verblijf in het kasteel Coburg
- IV. Opdracht van de Keurvorst Johann van Saksen aan de godgeleerden
- V. 48 Brieven van Luther
Onderhandeling van de theologen over de Confessie
25 juni Voorlezen van de Confessie op de Rijksdag
Melanchtons twijfel en toegeeflijkheid tijdens onderhandeling
Vervolg onderhandeling Rijksdag
Luthers inzicht over de onderhandeling
Vastgelopen onderhandelingen
Bedrog van de tegenpartij
- VI. De Rijksdag gesloten
- VII. Luthers preek over de Rijksdag: De opwekking van de jongeling te Naïm
- VIII. Kort overzicht van de Protestantse partijen op de Rijksdag 1530
- IX. Vier-stedenbelijdenis 1530
- X. Zwingli's belijdenis 1530
- XI. Resultaat van de Rijksdag

Deel 4. BRIEVEN VAN DR. MAARTEN LUTHER AAN FAMILIE EN VRIENDEN

INHOUD

TOELICHTING

1. BRIEF VAN LUTHER AAN JOHANN BRAUN, 22 april 1507
2. AAN AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ 31 okt. 1517
3. AAN KEURVORST FREDERIK VAN SAKSEN, november 1517
4. AAN JOHANN VON STAUPITZ, 30 mei 1518
5. AAN PAUS LEO X najaar van 1518
6. AAN JOHANN VON STAUPITZ, Wittenberg, 9 februari 1521
7. AAN DE KEURVORSTEN, VORSTEN EN STENDEN VAN HET RIJK
8. AAN MELANCHTON, Wartburg, 12 mei 1521
9. AAN ZIJN VADER HANS LUTHER, Wartburg, 21 november 1521.
10. AAN AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ, Wartburg, 1 dec. 1521
11. DE CHRISTENEN IN HOLLAND, BRABANT EN VLAANDEREN, 1523

BRIEVEN VANUIT DE COBURG:

12. AAN PHILIPPUS MELANCHTON, juni 1530
13. AAN LAZARUS SPENGLER, 8 juli 1530
14. AAN DR. GREGORIUS BRÜCK, 5 augustus 1530
15. LUTHERS TROOSTBRIEF AAN ZIJN VADER, 15 februari 1530

16. BRIEF VAN LUTHER AAN ZIJN MOEDER juni 1531
 17. AAN MELANCHTHON, 5 juni 1530, ivm. overlijden Hans Luther
18. AAN JUSTUS JONAS, 19 MEI 1530, overlijden van zijn zoontje
 19. AAN JUSTUS JONAS, 29 JUNI 1530, God onze Toevlucht
 20. AAN JUSTUS JONAS, 9 JULI 1530, over Psalm 110
 21. AAN JUSTUS JONAS, 27 JULI 1530
 22. AAN JUSTUS JONAS, 3 AUGUSTUS 1530
 23. AAN JUSTUS JONAS, 20 SEPTEMBER 1530
 24. AAN JUSTUS JONAS, na de dood van luthers dochtertje Magdalena, 1542.
25. AAN JOHANN BRENZ, 30 JUNI 1530
 26. BRENZ AAN LUTHER, 8 JULI 1530
 27. AAN ABT FRIEDRICH, 1 JULI 1530
28. AAN HIERONYMUS WELLER, EIND JULI 1530
 29. AAN HIERONYMUS WELLER, 15 AUGUSTUS 1530
30. AAN LUDWIG SENFL, 4 OKTOBER 1530
31. BRIEF VAN LUTHER AAN FRIEDRICH MYCONIUS, 9 JANUARI 1541
 32. EERSTE BRIEF VAN MYCONIUS AAN MR. GEORGE RORER, 1546
 33. TWEDE BRIEF VAN MYCONIUS AAN MR. GEORGE RORER, 1546

Deel 5. INVLOED VAN LUTHER IN DE NEDERLANDEN

Luthers geschriften in Vlaanderen, Brabant en Zeeland

INHOUD

Citaten uit:

DE EERSTE PROTESTANTEN IN DE LAGE LANDEN

Johan Decavele

1. BRABANT EN VLAANDEREN IN DE BAN VAN LUTHER

2. LUTHERAANHANGERS IN BRUSSEL

3. BRIEVEN VAN LUTHER AAN DE CHRISTENEN IN NEDERLAND DE HERVORMING IN ZEELAND

Dr. C. Rooze – Stouthamer

- Introductie van de Hervorming in Zeeland (ca. 1520- 1532)
- De Dopers (1532 - ca. 1540)
- Reformatorische ontwikkelingen tot ca. 1545

Deel 6. 95 STELLINGEN

LUTHERS BRIEVEN EN PROTESTEN 1517-1520

Tekst no 1. LUTHER AAN DE AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ, 1517

Tekst no 2. LUTHERS BEROEP OP DE OPENBARE MENING, 1518

Tekst no 3. LUTHER AAN DE BISSCHOP VAN BRANDENBURG, 1518

Tekst no 4. LUTHER AAN JOHANN VON STAUPITZ, 1518

Tekst no 5. LUTHER AAN PAUS LEO X, 1518

Tekst no 6. PROTESTATIO, 1518

Inleiding op tekst 7-10

Tekst no 7. LUTHERS BEROEP OP HET CONCILIE, 1518

Tekst no 8. LUTHER AAN PAUS LEO X, Ontwerp, 1519

Tekst no 9. LUTHER AAN FREDERIK KEURVORST VAN SAKSEN, 1519

Tekst no 10. LUTHER AAN PAUS LEO X, 1520

DEEL II

FACETTEN IN DE HERVORMING VAN LUTHER, 1517-1521

1. DE AFLAATHANDEL IN LUTHERS TIJD, Door Prof. Dr. A. Eekhof

2. DE VIJF-EN-NEGENTIG STELLINGEN VAN MAARTEN LUTHER, Door Dr. A. W. Bronsveld

3. BIJZONDERE DROOM VAN KEURVORST FREDERIK VOORAFGAAND AAN LUTHERS OPTREDEN OP 31 OKTOBER 1517

4. GEVOLGEN VAN DE 95 STELLINGEN: LUTHER IN DE BAN

5. LUTHER OP de RIJKSDAG TE WORMS, Door F. Pijper

6. MARTELAREN DIE GEDOOD WERDEN VANWEGE LUTHERS LEER, Adrianus Haemstedius

Deel 7. ASPECTEN UIT HET LEVEN EN DE LEER VAN DR. MAARTEN LUTHER

INHOUD

VOORWOORD

1. VREUGDE EN BLIJMOEDIGHEID, Paul Scheurlen

- (1) Luthers vreugde in de natuur
- (2) Luther als vriend
- (3) Luthers 'Tafelgesprekken' en humor
- (4) Luthers zinspreuken en muziek
- (5) Luther als opvoeder

2. ONDERRICHT HOE DE CHRISTENEN MET MOZES DIENEN OM TE GAAN, door Dr. M. Luther

3. LUTHERS VISIE OP WET EN EVANGELIE, Dr. J. van Genderen

4. LUTHER, Drs. K. Exalto

5. CALVIJN EN LUTHER, dr. W. Balke

6. LUTHERS LEER VAN WOORD EN GEEST, dr. C. Graafland

7. EEN BELANGRIJKE BEKENTENIS VAN LUTHER

H.A.J. Lütge, Herv. Predikant te Amsterdam

8. DE STICHTER VAN DE EVANGELISCHE LANDSKERKEN, Gerard Ritter

9. 'DE JODEN EN HUN LEUGENS' TOEGELICHT, Dr. T.H.M. Akerboom

10. UITTREKSEL PREEK 8, uit het Evangelie op St. Stefanusdag (26 december) Mattheüs 23: 34 - 39. Door de samensteller

Deel 8. DR. MAARTEN LUTHER ALS ZIELSZORGER

Door **PAUL SCHEURLEN**

HOOFDSTUK I. LUTHER ALS KRUISDRAGER

HOOFDSTUK II. LUTHER ALS TROOSTER

HOOFDSTUK III. LUTHER ALS BIDDER EN VOORBIDDER

HOOFDSTUK IV. LUTHER ALS VOORBEELD IN AMBT EN BEROEP

HOOFDSTUK V. LUTHER ALS BEMOEDIGER DOOR GEDICHTEN

Deel 9. AUGSBURGSE CONFESSIE, 1530

door **DR. MAARTEN LUTHER en DR. PHILIPPUS MELANCHTON**

1. MARTELAREN

2. DE HERVORMING NA DE RIJKSDAG VAN WORMS 1521 TOT DE TWEEDE RIJKSDAG TE SPIERS, 1529

3. HET PROTEST OP DE TWEEDE RIJKSDAG TE SPIERS, 1529

4. KORTE TOELICHTING OVER DE AUGSBURGSE CONFESSIE

5. DE AUGSBURGSE CONFESSIE, 1530

A. INLEIDING OP DE CONFESSIE VAN AUGSBURG

B. ONVERANDERD of VERANDERD

6. DE AUGSBURGSE CONFESSIE

a. DE VOORREDE VOOR DE AUGSBURGSE GELOOFSBELIJDENIS

b. DE VOORNAAMSTE GELOOFS ARTIKELEN

7. OVER DE ONTWERPEN EN VOORREDE VAN DE CONFESSIO AUGUSTANA

8. MELANCHTHON'S VOORREDE VOOR DE SAKSISCHE GELOOFSBELIJDENIS

9. DE VIER-STEDENBELIJDENIS, 1530

10. ZWINGLI AAN KEIZER KAREL V; 1530

11. VOORREDE VAN ZWINGLI VOOR DE FIDEI RATIO, 1530

12. VOORREDE VOOR DE FIDEL EXPOSITIO AAN DE CHRISTELIJKE KONING

Deel 10. MELANCHTON 'DE HOOGLERAAR VAN DUITSLAND'

VOORWOORD

INLEIDING

1. OVERZICHT VAN MELANCHTONS LEVEN
2. MELANCHTON EN DE POGING VAN AARTSBISSCHOP HERMAN VAN WIED TOT REFORMATIE TE KEULEN,
Prof. Dr. J.N. Bakhuizen van den Brink
3. HET ANTWOORD VAN PHILIPPUS MELANCHTON OP HET GESCHRIFT VAN DE COMMISSIE UIT DE LAGERE CLERUS VAN KEULEN, 1543
4. HET CORPUS DOCTRINAE CHRISTIANAE, 1560 EN MELANCHTONS VOORREDE
5. BUCER EN ZIJN 'SUMMARY', 1523
6. MELANCHTON, LUTHER – ZWINGLI – ZÜRICH, Dr. C. A. Tukker
7. MELANCHTON EN REFORMATIE IN STRAATSBURG,
Prof. Dr. W. van 't Spijker
8. DE LUTHERSE KERKEN NA DE REFORMATIE, Dr. J.S. Locher
9. DE LUTHERSE KERK EN ONDERLINGE TWISTEN, Dr. J.H. Kurtz
10. CALVINISME EN LUTERANISME, Prof. Dr. W. van 't Spijker
11. CALVIJNS VOORREDE IN DE LOCI COMMUNES VAN MELANCHTON
12. CALVIJN EN LUTHER / MELANCHTON, Eberhard Busch
13. MELANCHTONS WIJSHEID EN INVLOED, Dr. H.J. Selderhuis
14. MELANCHTON EN DE KERKELIJKE VISITATIE, Red.
  - A. Gebruik en misbruik van Melanchton
  - B. De Bruggenbouwer
  - C. Gebrek bij Melanchton